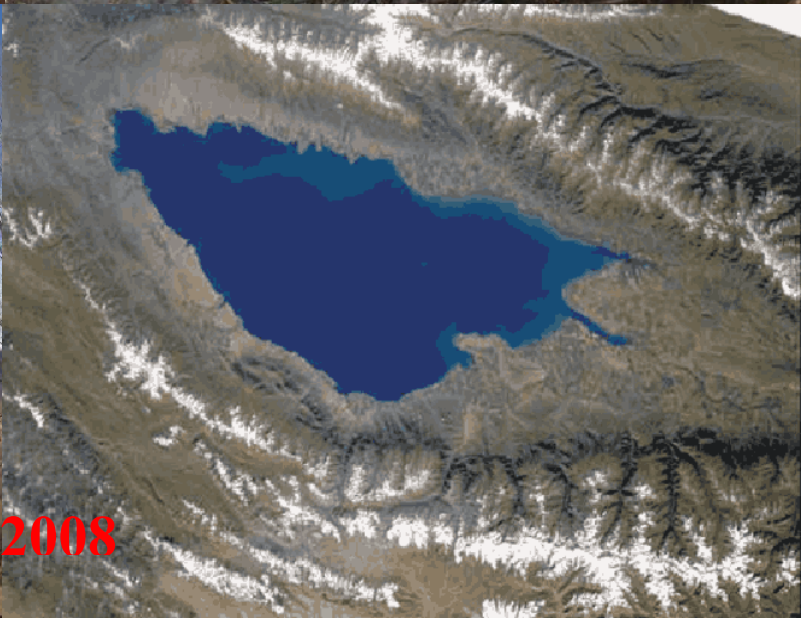

ЖУМАКАДЫР КАРАМОЛДОЕВ ТОЛКУНБЕК АСЫКУЛОВ ЭРАЛЫ БАРЫКТАБАСОВ

БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТ ЖАНА

АНЫ КЫРГЫЗСТАНДА ТУЗУУ

Бишкек 2008

УДК

РЕЦЕНЗЕНТТЕР:

Биология илимдеринин кандидаты А.М. Мурсалиев,
География илимдеринин кандидаты К.Ж.Жумашев

Толкунбек АСЫКУЛОВ

Жумакадыр КАРАМОЛДООЕВ

Эралы БАРЫКТАБАСОВ

**БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТ ЖАНА АНЫ
КЫРГЫЗСТАНДА ТҮЗҮҮ. –БИШКЕК 2008, -128 Б.**

ISBN

Биосфералык резерваттар жөнүндө кыргыз тилинде биринчи жолу жазылган бул китеп жаратылышка көңүл кош карабаган окурмандардын кеъири чөйрөсүнө жана экология багытында билим берген мугалимдерге, экология багытында окуган студенттерге багытталган.

**Басылма “Ысык-Көл” биосфералык аймагынын башкы
дирекциясынын каржылоосу менен жарык көрдү.**

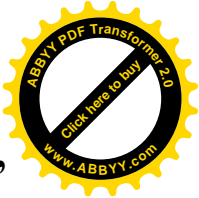
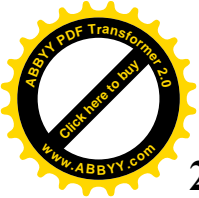
ISBN

©

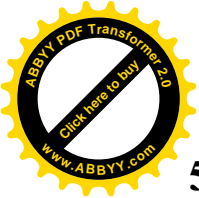

МАЗМУНУ

КИРИШ СӨЗ.....	6
1-БӨЛҮМ. БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТТАРДЫ ТҮЗҮҮДӨГҮ НЕГИЗГИ ЭЛ АРАЛЫК ПРИНЦИПТЕР	10
1.1. ЮНЕСКОНУН “АДАМ ЖАНА БИОСФЕРА” ПРОГРАММАСЫНЫН МАКСАТЫ.....	10
1.2. БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТ ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК....	13
1.3. БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТТАРДЫН ФУНКЦИЯЛАРЫ	15
1.4. БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТТАРДЫН МЕЙКИНДИКТЕГИ БӨЛҮНҮШҮ	17
2 - БӨЛҮМ. КЫРГЫЗСТАНДЫН ШАРТЫНДА БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТТАРДЫ УЮШТУРУУ	25
2.1. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ КОРУККА АЛЫНГАН АЯНТТАР	25
2.1.1. МАМЛЕКЕТТИК КОРУКТАРДЫН МААНИСИ	25
2.1.2. МАМЛЕКЕТТИК КОРУКЧАЛАР	28
2.1.3. МАМЛЕКЕТТИК ТАБИГЫЙ УЛУТТУК ПАРКТАР ЖАНА ТАБИГЫЙ ЭСТЕЛИКТЕР	30
2.1.4. ТАБИГЫЙ АЯНТТАРДЫ КОРГООДОГУ КЕМЧИЛИКТЕР.....	32
2.2. КЫРГЫЗСТАНДА БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТТАРДЫ ТҮЗҮҮ ИДЕЯСЫ.....	34

2.3. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ “БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТ” ЖӨНҮНДӨГҮ ТҮШҮНҮК.....	36
2.4. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТТЫН ЗОНАЛАРЫ ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫ.....	39
2.5. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИОСФЕРАЛЫК АЙМАКТЫН ЗОНАЛАРГА БӨЛҮҮ КРИТЕРИЙЛЕРИ.....	43
2.6. БИОСФЕРАЛЫК АЙМАКТЫ УЮШТУРУУНУН УКУКТУК ЖАКТАН НЕГИЗДӨӨ	47
3 - БӨЛҮМ. “ЫСЫК-КӨЛ БИОСФЕРАЛЫК АЙМАГЫНЫН ӨНҮГҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ.....	51
3.1. АДМИНИСТРАЦИЯ	53
3.2. МОДЕЛДИК УЧАСТКАЛАР	55
3.3. КҮТҮЛГӨН КАРАМА-КАРШЫЛЫКТАР	56
3.4. БИЙЛИК ЖАНА КӨЗӨМӨЛ ОРГАНДАРЫ.....	58
4 - БӨЛҮМ. КАЛКТЫН АЙЛАНА ЧӨЙРӨГӨ БОЛГОН МАМИЛЕСИ	62
4.1. ЖАРАТЫЛЫШКА КАЛКТЫН МАМИЛЕСИ БОЮНЧА СУРАМЖЫЛООНУН МАТЕРИАЛДАРЫ	63
4.2. АНКЕТА ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ	68
5 - БӨЛҮМ. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРОЦЕССИНДЕГИ ЖАРАТЫЛЫШТЫ КОРГОО КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ.....	76
5.1. АЙМАКТЫН БИЙИКТИК АРКЫЛУУ ПАЙДАЛАНУУСУ	76

5.2. ДЫЙКАНЧЫЛЫК ЖАНА МАЛ ЧАРБАЧЫЛЫК – ЖАШОО ТИРИЧИЛИКТИН НЕГИЗГИ БУЛАГЫ	77
5.3. КЕН БАЙЛЫКТАР – МУРАС ЖАНА ТУРУКТУУ ВАЛЮТАНЫН НЕГИЗИ.....	80
5.4. ЫСЫК-КӨЛДӨ ЭС АЛУУ	81
5.5. ЫСЫК-КӨЛДҮН ЖАРАТЫЛЫШЫН КОРГООДОГУ КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕР.....	82
5.4.1. ЭКОЛОГИЯ ЖЕ ЭКОНОМИКА.....	83
5.4.2. КООМЧУЛУК МЕНЕН ИШ АЛЫП БАРУУ.....	85
5.4.3. БИОСФЕРАЛЫК АЙМАКТЫН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ .	86
КОРУТУНДУ	100
АДАБИЯТТАР.....	106
ТИРКЕМЕ	110
КЫСКАРТУУЛАР	126

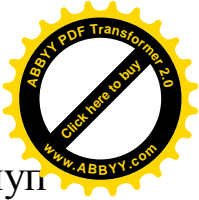
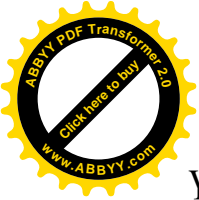

Кириш сөз

Адам менен табияттын өз ара мамилеси тээ байыркы замандардан бери калыптанып келүүдө, бирок азыркы ааламдашуунун доорунда адам баласынын жаратылыш чөйрсүнө тийгизген терс таасирлери огеле көп байкала баштады сыяктанат. Мында өзгөчө кырдаалдуу болуп тоолуу аймактарды пайдалануу саналат, себеби алардын рельефи татаал түзүлүп, жаратылыш шарттары сырткы таасирлерге өзгөчө сезимдүү келет. Кырдаал табигый талкалануу процесстеринин таасиринин негизинде татаалдашып, ага көпчүлүк учурда адамзаты себепкер болот. Алардын натыйжасында берекесин берип келген көптөгөн аянттар керектен чыгып, пайдаланылбай калат.

Тоолуу өрөөндөрдө адамдардын жашоо тиричилиги жана өндүрүштүк кыймыл-аракеттери өзгөчө кепилге алынып, көптөгөн миңдеген жылдардан бери калыптанып калган геоэкологиялык тең салмактуулуктун сакталышы зарыл. Анткени, аталган аймактардын экологиялык оптимумун сактап калуунун айланасындагы маселе түздүктөрдө жашагандар үчүн да эбегейсиз чоң мааниге ээ, себеби алар тоолуктар менен биргелешип табигый экологиялык комплексти түзүшөт.

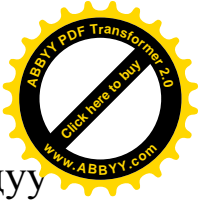
Республиканын экономикасын көтөрүүнүн бирден-бир жолу болуп жаратылыш ресурстарын толук жана интенсивдүү пайдалануу болуп эсептелинет. Бирок, кен байлыктарды пайдалануу ар кандай экологиялык проблемалардын пайда болуусуна себепкер болот. Пайда болгон проблемаларды чечиш

үчүн багыттуу чараларды көрүш керек. Ал чаралардын бири болуп ар кайсы деңгээлдик статуска ээ өзгөчө корулуучу жаратылыш аймактарын (корук, корукча, жаратылыш паркы, биосфералык резерваттар) түзүү зарыл. Кыргызстандын шартында бардык корголуучу аймактардын ичинен, биздин оюбузча, биосфералык резерваттар көпчүлүк талапка жооп бере алат. Алар айлана-чөйрөгө жогорку деңгээлде мамиле жасоого, жаратылыш ресурстарын натыйжалуу пайдаланууга илимий жана тажрыйбалык жактан жакшынакай жол салып берет.

Адам баласынын өмүр сүрүүсү үчүн маъдай тер агызып талбай эмгектенүүсү, анын натыйжасында азыктаныш, таза аба жана суу, үй-тиричилик жана транспорт, ошондой эле мейкиндик керек. Бирок, аталган мейкиндикте табигый ландшафттар да сакталышы зарыл. Бул жерде адам менен табияттын катнашуусу табияттын тең салмагын сактоо жолунда болушу зарыл. Ошондуктан бул идеалдын германиялык шериктештикте жана өнүгүүдө жүрүшү – биосфералык резерватты түзүү максатын көздөйт.

Ысык-Көл ойдуңунун уникалдуу табияты, анда жайгашкан кырка тоолор жана сырт өрөөндөрү, көптөгөн кооз көлдөр, ландшафттардын ар кылдыгы, чарбалык иштердин көп өнүкпөгөндүгү (өзгөчө тоолуу аймактарда) жаратылышты коргоо чараларын салыштырмалуу жеңил киргизсе болот. Мындай учурда изилдөөгө алган аянттын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүн сөсүз түрдө эске алуу зарыл.

Биосфералык резерваттарды түзүү региондогу уникалдуу табигый объектилерди сактоого жана аларды рационалдуу пайдаланууга көмөк көрсөтөт. Кыргызстан экономикалык өнүгүүнүн радикалдуу реформалык шарттарында көптөгөн кыйынчылыктарды башынан кечирүүдө. Эң негизги кыйынчылык элди иш менен камсыз кылууда жатат.. Мындай шарттарда биосфералык резерваттарды түзүү жана анын негизинде экономиканын туруктуу өнүгүшүн камсыз кылып, калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу (экологиялык жактан багытталып жерди иштетүү, экологиялык туризм) башкы маселе болуп саналат.

Кыргызстанда биосфералык резерватты түзүүдө, өзгөчө жерди иштетүүдө, карама-каршылыктар пайда болушу мүмкүн. Аларга төмөнкүлөрдү атасак болот:

1. Калк жайгашкан жерлердин, өндүрүштүк объектилердин жана транспорттук структуралардын аянттарынын кеңейиши
2. Өндүрүштүк жана айыл чарба мекемелери аркылуу айлана-чөйрөнүн булганышы (атмосфералык аба, жер жана суу ресурстары)
3. Ысык-Көлдүн жээгине массалык туризм аркылуу экологиялык басымдын жогорулашы.

Аталган тынчыздануу айрым мисалдар менен бекемделет. Айылдардын саны жана аянттары жогорку алкакта жайгашкан айылдардын жок болушуна байланыштуу болот.

Кум-Төрдөгү алтын кенин казып алуу экономиканы көтөргөндөн жана өндүрүштүк авариялардан сырткары экологиялык катастрофаларды да алып келди.

Туризмдеги иш-аракеттер азырынча өзгөчө тынчсызданууну туудурбайт. Бирок, массалык туризмдин ааламдашуу процессинин алкагында уламдан-улам кулач жая башташы жаратылыш чөйрөсүнүн айрым бөлүктөрүнө эбегейсиз терс таасирин тийгизип, ошону менен бирге жергиликтүү калктын каада-салттарын бузуп, кыргыз элинин меймандостук асыл касиеттерин жоготууга алып келиши ыктымал.

Ысык-Көл биосфералык аймагынын (БА) өнүгүшүнө тоо кен иштетүү мекемелеринин болушу тоскоолдук кылышы мүмкүн. Анткени алар биосфералык аймакты уюштурганга жана биосфералык аймак жөнүндөгү мыйзамды кабыл алганга чейин эле орун-очок алышып, өндүрүштүк өмүрлөрүн сүрүп калышкан болуучу. Тилекке каршы, жогорудагыларга кошумча аймакта нефть жана газ иштетүүчү мекемелердин пайда болушу да күтүлүүдө. Албетте, жагдай экономикалык көз караштан алганда кубаттоого жана колдоого аларлык. Бирок, Кум-Төрдүн ачуу тажрыйбасын кайра кайталап албасак болду. Ал эми кырдаалга экологиялык өбүттөн баа берсек жогоруда айтылгандардын карама-каршысы.

Алдыңыздарга сунуш кылынган китептеги биосфералык резерваттар туурасындагы негизги маселелер ушундай аталыштагы орус тилинде чыгарылган басылмада 2002 - жылы алгачкы ирет сөз козголгон. Жаңы материалдардын топтомдорун кошуу менен бул китепти кыргыз тилдүү окурмандарга тартуулап олтурабыз. Анда, ушул максатта, сиздерге биосфералык аймактар жана аларды Кыргызстанда түзүүнүн шарттарын ачып көрсөткөнгө аракет кылалы.

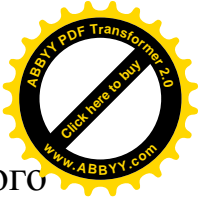

1-Бөлүм. Биосфералык резерваттарды түзүүдөгү негизги эл аралык принциптер

1.1. ЮНЕСКОнун “Адам жана Биосфера” программасынын максаты

Биосфералык резерватка аныктама бергенден мурда ЮНЕСКОнун “Адам жана Биосфера” программасы кайсы максатты көздөгөндүгү тууралуу кыскача токтолуп кетели. 1968-жылы 4-13-сентябрда ЮНЕСКОнун (*United Educational Scintific and Cultural Organistion*; билим, илим жана маданият тармагында иштейт) чакыруусу боюнча Парижде, “Биосферанын потенциалын сактоо жана сарамжалдуу пайдалануунун илимий негиздери” деген эл аралык эксперттик конференция өткөрүлгөн. Бул конференция “биосфералык конференция” деп аталып БУУ, ФАО ошондой эле башка эл аралык уюмдар менен бирдикте уюштурулган. Биосфералык резерваттын концепциясы ЮНЕСКО нун “Адам жана Биосфера” программасынын ишкер тобу менен 1974-жылдан баштап негизделген.

1983-жылы ЮНЕСКО жана ЮНЕП (айлана чөйрө боюнча БУУнун программасы) менен бирдикте Минскиде биосфералык резерваттар боюнча биринчи эл аралык конгрессти уюштурушкан. Ал конгресстин иштеринин жыйынтыгында 1984-жылы “Биосфералык резерваттар боюнча иш аракеттер планы пайда болгон, ал ЮНЕСКОнун Генералдык конференциясы жана ЮНЕП тин Административдик Кеңеши менен официалдуу түрдө бекитилген.

Минскидеги Конгресстен кийин он жылда жалпы коргоого алынуучу зоналарга, биосфералык коруктарга байланыштуу аналитикалык иштер жүргүзүлгөн. Атап айтсак, биологиялык ар түрдүүлүк жана жергиликтүү коомчулуктун өнүгүшүнүн байланышы изилденген. Азыркы күнү ал улуттук парктардын, табигый коруктардын жана башка коргоо зоналарын түзүүгө негизги факторлордун бири катары каралат. Улуттук парктар жана корук зоналар боюнча ар кайсы мамлекеттин адистери 1992-жылдын февраль айында Каракас (Венесуэла) шаарында биосфералык резерваттар боюнча мүнөздөмө кабыл алышкан.

“Адам жана Биосфера” программасы төмөнкү максаттарды көздөйт:

- Адам аркылуу бузулган экосистемалардын өзгөрүүлөрүн аныктоо, ошондой эле өзгөрүүлөрдүн адамга болгон таасирине баа берүү.
- Табигый, табигыйга жакын, агротоккой жана техногендик экосистемалардын динамикасын, структурасын жана функцияларын салыштыруу жана изилдөө.
- Табигый экосистемалардын жана социалдык-экономикалык процесстердин өз ара байланыш динамикасын, өзгөчө калктын санынын өзгөрүүсү, жайгашуунун формаларынын жана техниканын болочок системадагы жашоо мүмкүнчүлүгүнүн динамикасын салыштыруу жана изилдөө болот.
- Жаратылыш ресурстарын узак мөөнөткө пайдалануу критерийлеринин илимий негиздерин иштеп чыгуу.

➤ Жаратылыш ресурстарын пайдалануунун прогнозун жана сценарийлерин иштеп чыгып, алардын жалпы биосфераны пайдаланууда жардамын көрсөтүүсү.

➤ Экологиялык билимге көмөк көрсөтүү.

➤ Адамдын жаратылышка жана айлана-чөйрөгө таасирин тийгизгенине жоопкерчиликтүү экендиги жөнүндөгү идеяны таркатуу.

Аталган программанын илимий долбоорлорунда төмөнкү суроолор каралат:

- тоо экосистемаларына, жайыт жерлерине адамдын тийгизген таасири;
- токой ландшафттарына болгон ар кандай экологиялык таасирлерди аныктоо;
- көлдөрдүн экосистемасына, саздарга, дарыяларга, жана жээктерге антропогендик таасирлерди;
- жерлерге чарбанын, өзгөчө сугат иштеринин таасирин;
- суу жана топурак экосистемасында зыяндуу өсүмдүк жана жаныбарлар менен күрөшүүнүн, жер семирткичтерди пайдалануунун негизинде болгон таасирин;
- шаардык системалардын функциясынын экологиялык багыттарын, өзгөчө жаратылыштын энергиясын пайдаланууда;
- калктын генетикалык жана демографиялык структурасын, айлана чөйрө менен болгон байланышын, ошондой эле өзгөрүүсүн;
- айлана-чөйрөгө көзөмөл жүргүзүү;
- чөйрөнүн булганышынын биосферага тийгизген таасирин;

- табигый мейкиндикти жана андагы генетикалык материалдарды сактоо.

Биосфералык резерваттарды түзүү идеясы аталган суроолорго жооп берүүнүн учурунда жаралган, алар дүйнөнүн бардык жерлеринде пайда болот. Биосфералык резерваттарды түзүү ЮНЕСКО аркылуу официалдуу түрдө колдоого алынган.

1.2. Биосфералык резерват жөнүндө түшүнүк

“Биосфера” деген сөз грек тилинен табигый мейкиндиктеги өсүмдүк жана жаныбарлар дүйнөсү дегенди түшүндүрөт. “Резерват” латын тилинен “Reserve” деген сөз бир нече вариантка ээ, алар: “сактап калуу”, “топтоо”, “чогултуу”, “туюк” деген маанилерди билдирет. Аталган түшүнүктөргө байланыштуу ЮНЕСКОнун демилгеси менен корукка алынган табигый аянттар “биосфералык резерват” деп аталган. Биосфералык резерваттар ЮНЕСКОнун “Адам жана Биосфера” (МАВ программасы) программасынын максаттарын конкреттештирип жайылтат, башкача айтканда, биосфералык резерваттардагы жаратылышты коргогондон сырткары, анын узак убакыт бою өнүгүүсүн көздөйт.

Биосфералык резерваттар моделдик региондор болуп эсептелинип, мыйзамдын чегинде корголот. Алар дүйнөлүк тармактагы корголуучу аянттардын тиешелүү участкалары болуп эсептелинет. Биосфералык резерваттарды түзүүгө негиз болуп жаратылыш комплекстерин коргоо жана аларды узак мөөнөткө пайдалануу болуп эсептелинет.

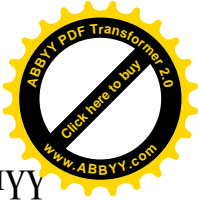

Биосфералык резерваттардын концепциясы аларды “жердин участкалары жана жээк деңиз экосистемалары” ошондой эле алардын комбинациялары ЮНЕСКОнун “Адам жана Биосфера” программасынын чегинде эл аралык жактан белгилүү болгон маселе катары эсептейт. (Севиль стратегиясына тиешелүү биосфералык резерваттар жана дүйнөлүк биосфералык резерваттардын тармагынын мыйзамдуу чектерине байланыштуу 27С/2.3 резолюцияны колдонуу. 1995, 5 б.).

Биосфералык резерваттарды аныктоо жана текшерүү үчүн Германияда ЮНЕСКОнун төмөнкү критерийлери колдонулат. “Биосфералык резерват” табигый жана маданий ландшафттарга ээ чоң аянттардын участкаларына тиешелүү болуш керек, анда адамдар жашап, чарба жүргүзүп, аянтты коргоп, калыбына келтирип жана өнүгүү пландарына байланыштуу болушу керек деген стратегиясына тиешелүү биосфералык резерваттар жана дүйнөлүк биосфералык резерваттардын тармагынын мыйзамдуу чектерине байланыштуу 27С/2.3 резолюциясы колдонулууда.

Жыйынтыктап айтканда “биосфералык резерват” деген сөз жаратылышты коргоо системасынын негизги түшүнүгү болуп эсептелинет, ал ЮНЕСКОнун МАВ программасы аркылуу жүргүзүлөт.

Буларга токтолуу менен бирге жалпыга түшүнүктүү болуш үчүн биосфералык резерватка төмөндөгүдөй аныктама берсек максатка ылайык келчүдөй:

Биосфералык резерват – бул кандайдыр бир белгилүү мейкиндиктеги табияттын бөлүктөрүн коргоо менен, анын бузулган жерлерин өз калыбына келтирүүнү жана андагы чарбалык өнүгүүнү жаратылышты коргоо менен катар жүргүзүүнү максат кылган экономикалык-экологиялык аймак.

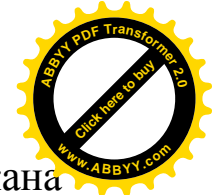
Жогоруда токтолуп кеткендей, биосфералык резерваттар жаратылышты коргоо иш чараларын гана жүргүзбөстөн, ал ошол аймакта жашаган элдин социалдык – экономикалык өнүгүшүн да туура же болбосо туруктуу жолго салуу принцибин колдойт. Ошентсе да бардык аткарыла турган иштер экологиялык багытта жүрүшү биосфералык резерваттардын талабына ылайык келет.

Бул талаптарды аткаруу үчүн биосфералык резерваттардын аткаруу функциялары да так аныкталган.

1.3. Биосфералык резерваттардын функциялары

1995-жылдын март айында Испания мамлекетинин Севилья шаарында биосфералык резерваттарды түзүү боюнча анын стратегиясын иштеп чыгуу үчүн эл аралык эксперттик конференция өткөн. Аны “Севилья стратегиясы” деп аташкан. Кабыл алынган концепцияда улуттук өкмөт аркылуу түзүлгөн биосфералык резерваттар негизги критерийлерге жооп берип, үч пайдалуу функциянын аткарылышынын зарылдыгы бар экендигин белгилешип, аны бекитишкен.

Алар төмөнкүлөр болуп саналат:

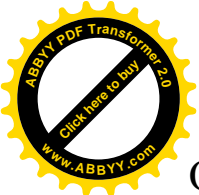
1. Генетикалык ресурстарды, ар кандай өсүмдүк жана жаныбарлар түрлөрүн, экосистемаларды жана ландшафттарды сакташ үчүн **коргоо функциясы**

2. Узак мөөнөткө экономикалык жана социалдык өнүгүүнү сакташ үчүн **пайдалануу функциясы**

3. айлана чөйрөнү коргоо боюнча көрсөткүч долбоорлорду, окутуу жана адистерди даярдоону колдоо үчүн жергиликтүү, улуттук жана глобалдык чөйрөнү коргоо проблемаларына тиешелүү изилдөөлөр жана байкоо жүргүзүүлөр ошондой эле узак мөөнөткө анын ресурстарынын материалдык базасын пайдаланууну **алып баруу функциясы.**

(Севиль стратегиясына тиешелүү биосфералык резерваттар жана дүйнөлүк биосфералык резерваттардын тармагынын мыйзамдуу чектерине байланыштуу 27С/2.3 резолюцияны колдонуу. 1995, 5 б.).

Адам баласынын иш аракеттери табигый жана маданий ландшафттарды узак мөөнөткө сактаганга байланыштуу жүрүшү керек. Экономика жана экология болсо бири-бирин оң багытта толуктап турушу зарыл. Жалаң гана экологиялык багытта же болбосо жаратылышты коргоо иш аракеттери жүргүзүлө берсе, анда кайра эле жаратылыштын кээ бир бөлүктөрүнүн бузулуусуна алып келет. Себеп дегенде, элдин жашоо турмушу үчүн жаратылыш ресурстарын колдонуу үзгүлтүксүз жүрүп турат жана коргоолуучу аянттардын жанында жайгашкан элдүү пункттардагы калк андагы жаратылышка терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

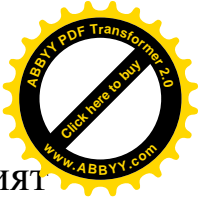
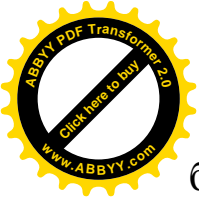
Ошондуктан биосфералык резерваттар өз ичинен мейкиндик боюнча функциясына жараша зоналарга сөзсүз бөлүнүшү керек.

1.4. Биосфералык резерваттардын мейкиндиктеги бөлүнүшү

Севиль стратегиясына жана ЮНЕСКОнун МАВ программасына байланыштуу ар бир биосфералык резерват үч элементтен турушу керек, башкача айтканда, мейкиндик боюнча бир нече зоналарга бөлүнүшү мүмкүн:

- бир же болбосо андан көп **ядролук зоналар**. Анда биологиялык ар түрдүүлүк бекем корголуп, мини-экосистемаларда байкоо жүргүзүлүп жана жаратылышка зыян келтирилбеген (мисалы, окутуу, илим) долбоорлор жана изилдөөлөр жүргүзүлөт. Ядролор – булар бекем кайтарылуучу зоналар, бул жерде алгач жаратылыш толугу менен өзгөрүүсүз сакталат жана алардын табигый динамикасы (кыймылы) жана эволюциялык процесстери бузулууга дуушар болбойт. Алар эң сезгич жана жетүүгө татаал болгон областтарды камтып, ал жерде адамдын түздөн-түз кийлигишүүсүнө тыюу салынат, болгону ал жерде илимий изилдөөлөр жүргүзүлөт.

- так аныкталган **буфердик зоналар**. Алар демейде ядролук зонаны курчап же болбосо кесип өтөт жана экологиялык практика, анын ичинде экологиялык билим, рекреация, экологиялык туризм, прикладдык жана фундаменталдык изилдөөлөр биргелешип жүргүзүлөт. Буфердик зоналар демейде ядролук зоналарга карай антропогендик түзүлүштөргө (өнүгүү зонасы) жана андан пайда

болгон аракеттерге буфер катары болуш керек. Андагы табият сакталып же болбосо калыбына келтирилип, анда экстенсивдик же сезондук жаратылыш ресурстарын пайдалануу жүргүзүлөт, ал эми узакка созулган жайгашуу иш чаралары мүмкүн эмес, бирок, бул зонага адам баласы барганга ачык болот.

▪ **өткөөл зона** же болбосо **өнүгүү зонасы**. Өткөөл дегендин себеби биосфералык резерваттын аймагынан башка аймакка өтүү дегенди билдирет. Өнүгүү зонасы деп атаса да болот. Анткени бул зонада социалдык-экономикалык өнүгүү процесси жүрөт. Бул жерде ар кандай айыл чарба иштери жүргүзүлүп, эл жайгашып, аймак жаратылышты бузбаган максаттарда пайдаланылат жана жергиликүү калк, резерваттын башкармасы, окумуштуулар, өкмөттүк эмес уюмдар, ар кандай маданий топтор, экономикалык жактан кызыккан инсандар чогуу иш аракеттерди жана башкарууну узак мөөнөткө жүргүзө алышат.

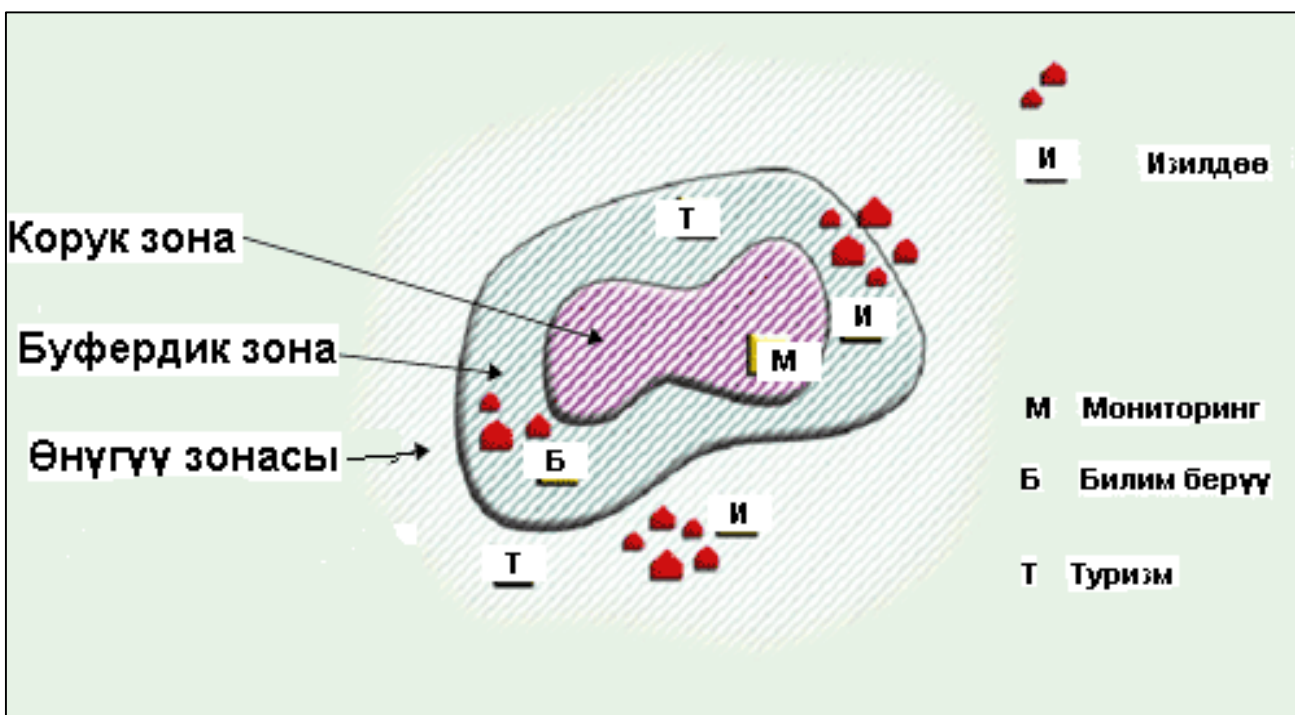
Биосфералык резерваттын көпчүлүк аянтын аталган зоналар түзөт жана аларды “айлана чөйрөнү узак мөөнөткө туура пайдаланган зоналар” деп аташат. Бул зоналар экологиялык жактан калыбына келтирилүүчү аянттар болуп саналып, жалпы биосфералык резерваттардын чек арасында эзелки салттуу маданий ландшафттарды сактоо функцияларына ээ. Бул жерде, жогоруда айткандай, адам баласы жашап жана башка иш аракеттерди жүргүзө алат, бирок айлана чөйрөгө, ошондой эле башка зоналарга залакасы тийбеши керек.

Өнүгүү зоналары – бул биосфералык резерваттардын алып баруучу конструкциялары. Алар турмуш тиричилик жүрүп жаткан

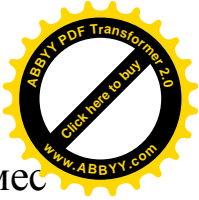
өзүнүн инфраструктурасы жана жумушчу орундары болгон жерде эң маанилүү социалдык функцияга ээ. (*Севиль стратегиясына тиешелүү биосфералык резерваттар жана дүйнөлүк биосфералык резерваттардын тармагынын мыйзамдуу чектерине байланыштуу 27С/2.3 резолюцияны колдонуу. 1995, 5 б.*).

▪ Жогоруда аталган зоналардан тышкары өнүгүү зонасынын ичинен алып дагы бир зонаны түзсө болот. Бул биосфералык резерваттар түзүлө электеги же болбосо ал жакшы иштебеген учурда пайда болгон жаратылыштын өтө бузулган жерлери. Башкача айтканда аны кайра **калыбына келтирүү (санация) зонасы** деп атаса болот. Бул зонанын максаты бузулган жерлерди кайра калыбына келтирүүнү көздөшү керек.

Германияда биосфералык резерваттарды түзүү тажрыйбасы жогору болуп, алардын зоналары жөнүндө колдонмо адабияттарда төмөнкүдөй берилген (1-сүрөт):

1-Сүрөт. Биосфералык резерваттарды зоналарга бөлүү схемасы

Ядролук (негизги) зона жалпы аянттын 3% дан кем эмес бөлүгүн ээлейт. Бул зонанын максаты аянтты абсолюттук коргоо болуп эсептелинип, андагы жаратылыш комплекстерин алгачкы турпатында сактоо, кандай гана болбосун чарбачылык иш-аракеттерди жүргүзүүгө тыюу салуу.

Аны курчап турган көзөмөл зонасы жалпы аянттын 10% дан кем эмес бөлүгүн түзөт. Зонанын максаты ядролук зонаны коргоо.

Өнүгүү зонасы жалпы аянттан 50% дан кем эмес аймакты ээлеп, өзүнө жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу территориясын камтыйт. (Kriterien für Annerkennung und Überprüfung vom Biosphärenreservaten der UNESCO in Deutschland, 1995)

Биосфералык резерват салыштырмалуу чоң аянтты ээлеш керек, себеби ушул учурда гана жаратылышты коргоодо, ресурстарды колдонууда ар кайсы карама каршылыктарды азайтууга мүмкүнчүлүк болот. (BICK, FRANZ, RÖSER, 1984). Айрым немецтик адабий булактарда (ERDMANN, FROMMBERGER, 1999, 126.) биосфералык резерват төмөнкүдөй зоналарга бөлүнөт:

- Ядролук зона табигый ландшафттарды коргойт;
- Көзөмөл жүргүзүүчү зона тарыхый жактан калыптанган маданий ландшафттарды сактайт;
- Өнүгүү зонасы чарбаны азыркы учурга ылайык экологиялык ыкмаларды колдонуп алып барат. Өнүгүү зонасы керек болсо өзүндө регенерациялык зонасын да камтыйт.

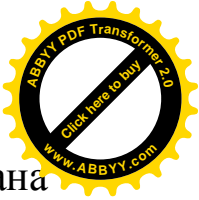

Зоналарга бөлүүдө аянттын табигый социалдык-экономикалык шарттары эске алынышы зарыл, себеби биосфералык резерваттын иштөө учурунда чарбанын ар кайсы тармактарынын карама-каршылыктарын жоюш керек.

Зоналарга бөлүү принциби эл аралык масштабда да таралган. Биосфералык резерватты түзүүдө жалпы эл аралык принциптерге ылайык зоналарга мүнөздөмө жана алардын маселелерине төмөндөгүдөй аныктама да берилет:

➤ *Ядролук зона (core area)*: Ар бир биосфералык резерват ядролук зонага ээ болуп, анда жаратылыш адамдын таасирсиз өнүгө алат. Ядролук зонада адамдын чарбачылык иштерине толугу менен тыюу салынат. Ядролук зона аянты боюнча кенен болушу зарыл, себеби экосистемада жүрүп жаткан кубулуштарга кенен мейкиндик берүү керек. Ал бир нече бири-бирине байланыштуу эмес аянттардан турушу ыктымал, ушул себепке байланыштуу биологиялык ар түрдүүлүк кепилге алынып, анда мини-экосистемаларда байкоо жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк болот, ошондой эле табигатка кылдат мамиле кылуучу байкоолор жүргүзүлөт. Ядролук зона корук катары мыйзам аркылуу корулуусу зарыл.

➤ *Буфердик зона (buffer zone)*: Адамдын иш аракетинин таасиринин натыйжасында өзгөргөн экосистемаларды сактоо үчүн түзүлөт. Аталган зонанын максаты болуп маданий ландшафттарды сактоо болуп эсептелинет. Ар кандай турмуш-тиричилик мейкиндиктерин, айрым өсүмдүк жана жаныбарлардын түрлөрүнө болгон жоголуу коркунучун алып салуу болуп

эсептелинет. Максат ландшафттарга кылдат мамиле жасоо жана калыбына кайра келтирүү аракеттери жолу аркылуу жүзөгө ашырылат. Буфердик зонада эс алуу жана экологиялык билим берүү иш аракеттерин жүргүзсө болот. Аталган зонада экосистемалардын функциялары жана структуралары изилденет. Буфердик аймак улуттук парк же болбосо негизги коруктардай эле мыйзам аркылуу кепилдикке алынат.

➤ Өнүгүү зонасы (*transition zone*). Бул зона калктын чарба жүргүзүүчү, эс алуучу, жашоочу мейкиндиги болуп эсептелинет. Зонанын максаты- чарба жүргүзүүдөгү ыкмалардын өнүгүүсүндө адамдын жана табияттын укуктарынын тең салмакта болуусун сактап калуу саналат. Экологиялык жактан таза азыктарды өндүрүү аркылуу социалдык өнүгүү ыргагын камсыз кылуу аталган зонанын бирден бир негизги маселеси болуп саналат. Бул учурда өзгөчө чоң маани табигый ландшафттарды узак мөөнөткө пайдаланууну сактап калууга берилет. Аталган зонада адам баласы менен табияттын мамилеси изилдениш керек. Ошону менен бирге экосистемалардын функциясы жана структурасы бирдей изилденип, экологиялык билим берүү иштери аткарылат жана экологиялык жактан байкоо жүргүзүлөт.

Мындан тышкары бул зонада регенерациялык зоналар түзүлүп, алардын негизги максаты болуп, бузулган ландшафттарды калыбына келтирүү саналат. Мындан ары аталган зона ”калыбына келтирилүүчү зона” деп аталат.

Севиля шаарында ЮНЕСКО уюштурган 1995-жылдын 20-25 – мартындагы биосфералык резерваттар боюнча эл аралык

конференцияда Севиль стратегиясы кабыл алынган, анын негизги маселелери болуп төмөнкүлөр көрсөтүлгөн:

1. Биосфералык резерваттарды табигый жана маданий ар түрдүүлүктү сактоо үчүн пайдалануу.

2. Биосфералык резерваттарды жерди пайдалануунун модели жана жаратылыш ресурстарын узак мөөнөткө пайдалануу ыкмалары катары пайдалануу.

3. Биосфералык резерваттарды изилдөө, байкоо жүргүзүү, окутуу жана адистерди даярдоодо пайдалануу.

4. Биосфералык резерваттардын концепциясын жүзөгө ашыруу.

Биосфералык резерваттардын бүткүл дүйнөлүк тармагын түзүү үчүн жалпы жоболор бар (BICK, FRANZ, RÖSER, 1984, 14, 1566.):

- Биосфералык резерваттардын дүйнөлүк тармагы биологиялык ар түрдүүлүктү сактап калууну көздөйт.

- Биосфералык резерват төмөнкү шарттарга жооп бериш үчүн уюштурулат:

- ❖ Сейрек кездешүүчү жаныбарлар жана өсүмдүктөр бар жерлер.

- ❖ Салттуу жерди пайдаланууда, гармониялык ландшафттар түзүлсө.

- ❖ Адамдын таасиринин негизинде жабыркаган ландшафттарды калыбына келтирүү учурунда.

- ❖ Биосфералык резерваттын аянты дээрлик кенен болушу зарыл.

❖ Биосфералык резерватта илимий изилдөөлөр, экологиялык тарбия жана агартуу иштери жүргүзүлүү мүмкүнчүлүгү болуш керек.

- Илимий изилдөөлөр төмөнкү багытта болушу зарыл:

❖ Биосфераны сарамжалдуу пайдаланыш үчүн адам жана биосферанын байланышын изилдөө.

❖ Ар кандай экосистемалардын динамикасын, функцияларын жана мазмунун изилдөө.

❖ Биосфералык резерват мезгилсиз мөөнөткө корукка алынып жана укуктук жактан кепилдикке алыныш керек

❖ Айрым учурларда биосфералык резерваттар бар жана боло турган улуттук, өзгөчө кепилге алынган жаратылыш аянттары менен чеги бирге болуп калышы мүмкүн, мисалы, коруктар же болбосо улуттук парктар менен.

2 - Бөлүм. Кыргызстандын шартында биосфералык резерваттарды уюштуруу

2.1. Кыргызстандагы корукка алынган аянттар

Кыргызстанда өзгөчө коргоолуучу табигый аянттар (ӨКТА)¹ болуп мамлекеттик коруктар, корукчалар, улуттук жаратылыш парктары жана жаратылыш эстеликтери эсептелинет.

Таблица 1. Мамлекеттик коруктар

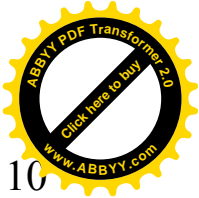
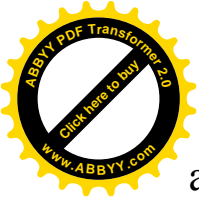
№	Мамлекеттик коруктардын аталышы	Уюшулган жылы	Аянты
1	Ысык-Көл	1948	19087
2	Сары-Челек	1959	23868
3	Беш-Арал	1979	86 748
4	Нарын	1983	36969
5	Каратал-Жапырык	1994	13862
6	Сарычат-Ээрташ	1995	72080
7	Падыш ата	2003	15846
8	Кулун ата	2004	24510
9	Кара-Буура	2005	59067
	Жалпы		352037

Азыркы учурда Кыргызстандын чыгышында жалпы аянттын 2,5%ын коруктар, 2,3%ын корукчалар жана 0,6%ын жаратылыш парктары түзүшөт.

2.1.1. Мамлекеттик коруктардын мааниси

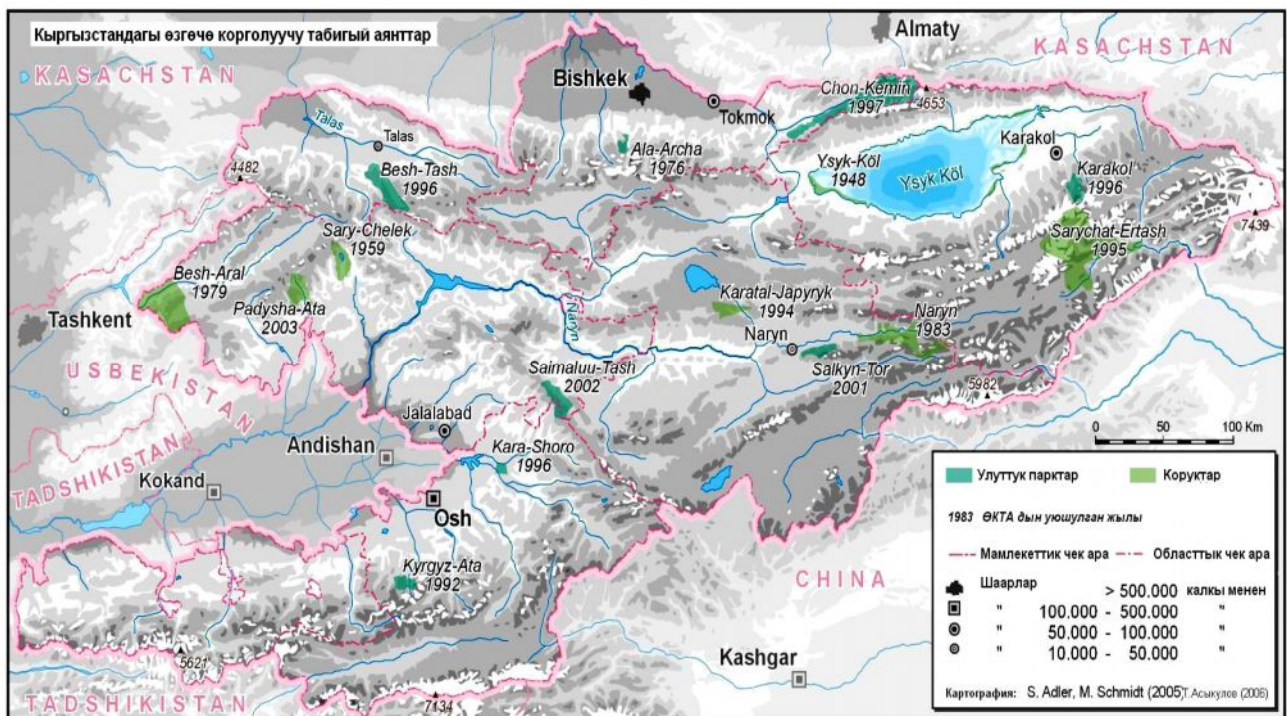
Кыргызстан өз алдынча мамлекет болгондон бери андагы коруктардын саны бир кыйла кыйла көбөйдү. Төмөндөгү таблицада көрүнгөндөй (Таблица 1), 1948-1983 – жылдардын

¹ Өзгөчө корголуучу табигый аянттар түшүнүгүндөгү “аянттар” деген сөздү “аймак” катары түшүнсөк болот. “Аймак” деген сөз “территория” деген сөзгө көп колдонгондуктан “аянт” деген сөздү колдонууга туура келди.

аралыгында (35 жыл) 4 корук түзүлгөн болсо, кийинки эле 10 жылдын ичинде (1994-2005 жж.) 5 мамлекеттик корук уюштурулган.

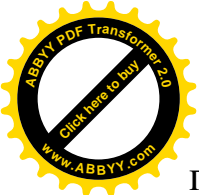
Ал эми Чыгыш Кыргызстанда болсо төрт мамлекеттик корук (Ысык-Көл, Сарычат-Ээрташ, Нарын, Каратал - Жапырык) уюштурулган, алардын жалпы аянты 173, 9 миң гектарды түзөт (ТУРИЗМ В КЫРГЫЗСТАНЕ, 2001). Бул көрсөткүч жалпы

2-Сүрөт. Кыргызстандагы өзгөчө корголуучу табигый аянттар

Кыргызстандагы коруктардын 69,4%ын жана өзгөчө коргоого алынган жаратылыш аянттарынын 22,4%ын түзөт.

Кыргызстанда бардыгы болуп 89 ӨКТА бар, алардын жалпы аянты 877,3 миң гектарды түзөт, анын ичинде 9 коруктун аянты 352037 гектар. Мамлекеттик коруктар жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүн, уникалдуу экосистемаларды жана ландшафттарды сактап калуу жана изилдөө, табигый

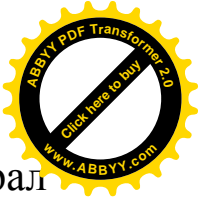

процесстердин өз алдынча өнүгүүсүн, жаратылышты коргоодо илимий негиздерди иштеп чыгуу үчүн түзүлүп жаратылышты коргоо жана илим изилдөө мекемелер болуп эсептелинет. Мамлекеттик коруктардын аянттарында чарбачылык жана табигый процесстердин өз ара өнүгүүсүнө тоскоол болгон же болбосо жаратылыш комплексине жана объектилерге зыян келтирүү коркунучуна ээ болгон иш аракеттерге тыюу салынат.

Кыргызстанда 1948-жылы биринчи мамлекеттик корук уюштурулган. Ал Ысык-Көл мамлекеттик коругу. Коруктун максаты болуп суу жээгиндеги жана суудагы канаттуулардын кыштоолорун, эс алуу жайларын жана уяларын сактоо (коргоо) эсептелинет. Ал Ысык-Көлдүн жээгине тиешелүү бир нече участоктон турат. 1978-жылы корук жана Ысык-Көл Рамсар конвенциясынын тизмесине алынып, сууда сүзүүчү канаттуулар үчүн эң чоң маанилүү деп саналган.

Кыргызстанда эң жаш жана аянты боюнча эң чоң өзгөчө коргоого алынган аянт болуп Сарычат- Ээрташ коругу аталат.. Ал 1995-жылы бийик тоолуу сырт зонасынын уникалдуу жаратылыш комплексин сактап калуу максатында уюштурулган. Кызыл Китепке кирген бул жердеги аркар, илбирс, тьянь-шань күрөң аюусу, бүркүт жана башка бийик тоолуу аймактагы жаныбарларды коргоо жана изилдөө коруктун милдеттеринен болуп саналат. Чыгыш Кыргызстандын коруктарынын жалпы аянтынын 41,1% ын түзүп, аркарлардын мезгилдик орун алмаштыруусуна мүмкүнчүлүк берет.

Чыгыш Кыргызстандагы дагы эки корук (Нарын жана Каратал-Жапырык) Нарын облусуна тиешелүү.

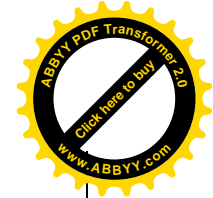
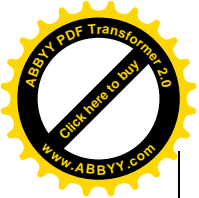
Аянты боюнча Сарычат-Ээрташ жана Беш-Арал коруктарынан кийин үчүнчү орунда Нарын мамлекеттик коругу турат, ал 1983 жылы уюштурулган. Аянты 37,0 миң гектарды ээлеп, Чыгыш Кыргызстандагы коруктардын жалпы аянтынын 21,3% ын түзөт. Ал Нарын облусунун чыгышында жайгашкан. Корук Евразиядагы бирден бир өзгөчө баалуу жаныбарды – маралды жана башка көптөгөн сейрек кездешүүчү жаныбарларды жана өсүмдүктөрдү сактап калыш үчүн уюштурулган.

Каратал-Жапырык мамлекеттик коругу башкаларга салыштырмалуу кийин 1994- жылы уюштурулган. Аянты анча чоң эмес (21,3 миң га), айтылуу Соң-Көлдөн 16 чакырым түштүк-чыгышта жайгашкан. Ал уникалдуу жаратылыш комплекстерин, сейрек кездешүүчү жаныбар жана өсүмдүктөрдү сактап калыш үчүн уюштурулган. Корукта илбирс, аркар, каман, сүлөсүн жана башка жаныбарлар жашайт.

2.1.2. Мамлекеттик корукчалар

2-таблица. Корукчалардын уюшулган жылдары

№	Аты	Уюшулган жылы	Жалпы аянты	Токой каптаганы
	Жети-Өгүз аңчылык корукчасы	29.12. 1972 ж. №532 жана 06.10. 1958 ж.	31300	13430
3	Чоң-Жаргылчак аңчылык корукчасы	20.06. 1990 ж. №187	13092	

4	Кең-Суу аңчылык корукчасы	20.06. 1990 ж. №187	6878	
5	Түп аңчылык корукчасы	06.10. 1975ж. №567	19085	
6	Теплоключенка аңчылык корукчасы	29.12. 1972 ж. №532 жана 06.10. 1975ж. №567	32141	
7	Долон аңчылык корукчасы	29.03. 2006. №50	365	

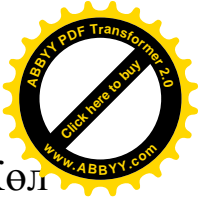
Мамлекеттик корукчалар жаратылыш комплекстерди калыбына келтирүү, сактоо жана алардагы айрым компоненттерди, жаратылышты коргоо маселелерин чечүү максатында түзүлөт.

Илбирсти, түркөстан сүлөөсүнүн, ак тырмактуу аюуну жана бүркүт уялаган жашоо чөйрөнү сакташ үчүн 1958-жылы Теплоключенка мамлекеттик корукчасы уюштурулган, анын аянты 29 миң гектарды түзүп Ак-Суу суусунун алабындагы Арашан өрөөнүн ээлейт.

1958-жылы Жети-Өгүз суусунун бассейнинде Жети-Өгүз мамлекеттик корукчасы уюштурулган, аянты 30 миң гектарды түзөт. Илбирс, ак тырмактуу аюу жана жырткыч куштарды коргоо максатында уюштурулган.

Ушул эле жылы илбирс жана сүлөөсүндү коргоо үчүн Түп мамлекеттик корукчасы уюштурулган. Түп суусунун жана Каркыра суусунун жогорку жагын ээлеп, аянты 15,0 миң гектарды түзөт.

1972-жылы тоо каздарын жана башка сууда сүзүп жүрүүчү куштарды сакташ үчүн дагы эки мамлекеттик өзгөчө корголуучу табигый аянттар уюштурулган.

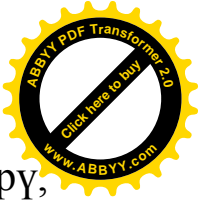
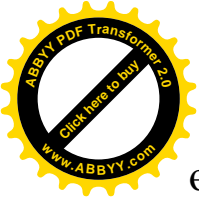
Анын бирөө 28,0 миң гектар аянтты түзгөн Соң-Көл мамлекеттик корукчасы жана экинчиси 18,0 миң гектар аянт менен Чатыр-Көл мамлекеттик корукчасы болуп эсептелинет. Кочкор суусунун жээгинде жоголуп бараткан коён, кыргоол, кекилик популяцияларын сактоо үчүн 1977-жылы Кочкор мамлекеттик корукчасы түзүлөт. Аянты анча чоң эмес, болгону 2,0 миң гектарды ээлейт.

Чыгыш Кыргызстанда мамлекеттик өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарынын аянты 161 миң гектарды түзөт.

2.1.3. Мамлекеттик табигый улуттук парктар жана табигый эстеликтер

Мамлекеттик табигый улуттук парктар экологиялык, тарыхый, маданий жана эстетикалык жактан өзгөчө мааниге ээ болгон табигый комплекстерди сактоо үчүн уюштурулат. Алар жаратылышты сактоо, рекреациялык жана илимий багытта колдонулат жана жаратылышты коргоо менен катар рекреациялык мекемелер болуп дагы эсептелишет.

Чыгыш Кыргызстанда жаратылыш аянтын коргоого багытталган эки улуттук табигый парк жайгашкан. Анын бири 1996-жылы Каракол капчыгайында Каракол токой чарбасынын базасында уюштурулуп, аталган капчыгайдын наамы ыйгарылган. Анын негизги максаты болуп токойдун бадал-дарактарын сактоо жана рекреациялык жактан калкты тейлөө болуп эсептелинет. Бул улуттук табигый парк Каракол суусунун алабында негизинен токой зонасында жайгашкан жана 8450 гектарды түзөт. Паркта

өсүмдүктөрдүн 700 дөн ашык түрү, сүт эмүүчүлөрдүн 23 түрү, канаттуулардын 150 түрү бар. Каракол капчыгайынын ландшафты эң кооз, айрыкча, Ала-Көл тоо көлү жана Каракол чокусу көңүл бурууга арзыйт. Улуттук паркта жөө, ат менен жүрүүчү жана автомобиль маршруттары иштелип чыккан. Паркка келгендиги үчүн чет элдик туристтер бир кишиге 5 АКШ долларын, автоунаа менен киргендиги үчүн 10 АКШ долларын төлөшөт.

Экинчи улуттук парк болуп 2001-жылы түзүлгөн Салкын-Төр мамлекеттик табигый улуттук паркы саналат. 10448 гектар аянтты ээлеген бул парк Нарын шаарынан 15 чакырым аралыктагы табигый кооз жерде жайгашып, Кыргыз Республикасынын Кызыл китебине кирген сүт эмүүчүлөрдүн 4 түрүн, канаттуулардын 6 түрүн, курт-кумурскалардын 10 түрүн жана өсүмдүктөрдүн 2 түрүн өзүнүн аянтында камтыйт. Табигый улуттук парктын аймагы маралдардын санынын калыптанышында чоң мааниге ээ жана рекреациялык иштерде көп кызыгууларды пайда кылат.

Корголуучу объектилерден болгон табигый эстеликтер экологиялык, илимий, маданий жана эстетикалык жактан баалуу жана уникалдуу болуп эсептелинет.

Уникалдуу табигый объектилерди табигый эстеликтер деп жарыялоо тарыхы 1958-жылы башталган. Чыгыш Кыргызстандын шартында табигый эстеликтерге шаркыратмалар, үнкүрлөр, капчыгайлар жана аскалар кирет. Эгерде Кыргызстан боюнча 19 табигый эстеликтер болсо, анда Чыгыш Кыргызстанда анын бешөө жайгашкан. Аларга Барскоон шаркыратмасы, Ат-Башы, Кажырты капчыгайлары, Ала-Мышык үнкүрү жана Жети-Өгүз аскасы кирет.

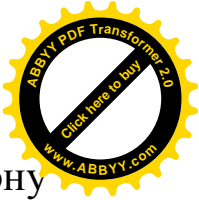
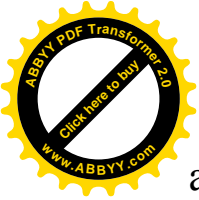
2.1.4. Табигый аянттарды коргоодогу кемчиликтер

Ысык-Көл мамлекеттик коругунун аянты 19 миң гектарды ээлейт же болбосо өрөөндүн 0,05 % ын түзөт. Корукка айылдар, мал чарба объектилери жана башка чарба объектери жакын жайгашкандыгына байланыштуу өзгөчө корулуучу жаратылыш аймагы өзүнүн функциясын толугу менен аткара албайт.

Ошондуктан көлдү сактоо жана коруктун ишин жакшыртууга байланышкан көптөгөн чечимдер кабыл алынган, бирок алар төмөнкү же болбосо жокко эсе деңгээлде жүргүзүлгөн. Бул кырдаалда регионду эс алуучулардын ден соолукту чыңдоочу жайы катары өздөштүрүүдө сөзсүз түрдө туристтик фирмалардын жана коруктун ортосундагы карама-каршылыкка алып келет. Чырчатактуу жагдай түзүлбөш үчүн, коруктун чек арасын так аныктап, туристтер жана ишкерлер үчүн көлдүн корукка алынбаган жерлеринде зарыл шарттарды түзүш керек жана коруктун чек арасы ачык көрүнүп тургандай болушу талапка ылайык болот.

Аталган жерлерде кымбат баалуу эл көп каттабаган экологиялык жана илимий туризмди уюштуруу зарыл. Корукка жакын жерлерде экологиялык туризмди өнүктүрүп жаткан фирмалар аны менен тыгыз байланышта болуусу максатка туура келет. Ушундай ишкердиктен табылган каражатты коруктун муктаждыгына, жергиликтүү калкка жана экологиялык багытта иштеген чарбаларга жумшаш керек.

Сарычат-Ээрташ мамлекеттик коругу айылдардан алыс, деңиз деңгээлинен 3000 метр бийиктикте жайгашкан, ошондуктан

антропогендик басымдан жакшы корголгон. Бул жерге жайлоону пайдалануу учурунда гана айрым фермерлер жана анда санда туристтер кездешет. Алар коруктун жаратылышты коргоо маселелерине залалын көрсөтө албайт.

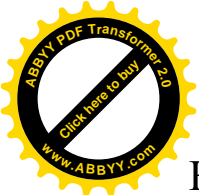
Бирок коркунучту Кумтөр алтын ишканасы түзө алат, себеби ал коруктан 20 чакырым, батыш жагында жайгашкан. Ишканадан чыккан зыяндуу заттар аба аркылуу коруктун аймагынан жай табат.

Жаратылышты коргоо мекемелери тарабынан азыркы учурда айрым уюштуруу маселелери жетишсиз чечүлүүдө. Бул жерде инспектордук иш менен чектелип, илимий иштер жүргүзүлбөйт.

1994-жылы Нарын мамлекеттик коругуна барганыбызда коруктун кызматкерлеринен анын муктаждыктары менен жакын таанышып, төмөнкүлөрдү билдик. Алардын айтуусу боюнча корук түзүлгөндө 400 гө жакын марал бар болчу. Жыл сайын алардын саны кыскарууда. Анын бирден бир себеби болуп карагай-токойлордун аянтынын жыл узаган сайын кыскарылып баратышы эсептелинет, себеби токой алардын негизги жашоо чөйрөсү. Дагы бир себеп, жалаң гана маралдын ошондой эле башка жаныбарлардын санынын азайышына браконьердик көмөк көрсөтөт.

1994-жылы корук боюнча маршрут жүргүзүү учурунда куштардан башка бир дагы жандык кездештирген эмеспиз.

Каратал-Жапырык мамлекеттик коругунун көпчүлүк аянты Нарын районунун тургундары аркылуу жайыт катары колдонулат. Бул жер туристтерди дагы кызыктырышы мүмкүн. Корукта Соң-

Көл туристтик зонасы жайгашкан, андан анча алыс эмес жерден автомобиль жолу өтөт.

Мамлекеттик корукчалар акыркы учурда кыйын заманды баштарынан өткөрүүдө. Алар социалдык-экономикалык проблемаларга байланыштуу көзөмөлгө толугу менен алынбай калды. Бардык жерлерде браконьердик кездешет, токой отунга жана курулуш үчүн кыйылат.

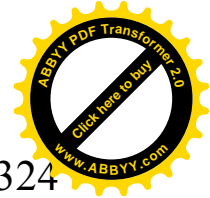
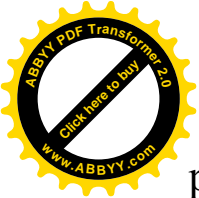
Каракол улуттук табигый паркы облустун борбору болгон Каракол шаарынан анча алыс эмес аймакка жайгашкан. Шаардын өнүгүшүнө байланыштуу ар кандай экологиялык проблемалар күчөйт, себеби эс алуучулардын саны көбөйүп, жайыттар кеңейет жана браконьердик иш аракет орун алат.

Табигый эстеликтер көзөмөлгө дээрлик алынган эмес.

Коргоо системасы республикада жетиштүү мыйзамдык база менен бекитилген. Бирок ар кандай шарттар жакшы түзүлгөн эмес. Кыйынчылыктар негизинен акчага байланыштуу. Финансынын бир бөлүгү республикалык бюджет, калган бөлүгү республикалык жаратылышты коргоо фондусу аркылуу каржыланат. Бөлүнгөн акча республика боюнча гектарына болгону 8,3 (0,19 Евро) сомду түзөт.

2.2. Кыргызстанда биосфералык резерваттарды түзүү идеясы

Кыргызстанда 1995 - жылы март айында “Теңир – Тоо” (андан кийин “Ысык-Көл”) резерваты түзүлө баштаганда биосфералык

резерваттардын дүйнөлүк тармагы 82 мамлекеттеги 324 биосфералык резерватты курамына алган.

Дүйнө жүзүндө 2001- жылдын мартына карата алардын саны 393 кө жетип 94 мамлекетти камтыган. Анын ичинде Кыргызстанда Жалал-Абад облусунда бир гана Сары-Челек биосфералык коругу жайгашкан. Аталган корук 1978-жылы ЮНЕСКО аркылуу кабыл алынып, биосфералык резерваттардын дүйнөлүк тармагына киргизилген. Бирок, Сары-Челек биосфералык резерватынын функциясы жаратылышты коргоо маселелери менен гана чектелип, башка иш аракеттерди аткарууга тыюу салынган.

Чолпон-Ата шаарында 1994-жылы июль айында биринчи эл аралык конференция өткөн, анда “Тянь-Шандын дүйнөлүк табигый жана маданий мурасы” экологиялык өнүгүү перспективалары каралган. Конференцияда негизинен Тянь-Шанды дүйнөлүк табигый жана маданий мурас катары сактап калуу маселелери талкууланган. Конференциянын резолюциясында төмөнкүдөй айтылган: “Борбордук Тянь-Шанды биосфералык резерват катары жаңы демилге аркылуу көтөрүп, аны жаратылышты коргоодо улуттук жаңы типтеги мурас катары баалап, чарбаны өнүктүрүү жана аны дүйнө элинин кабыл алышына жетишүүгө болгон күч аракетти жумшоо зарыл”. Ошого байланыштуу төмөнкүдөй чечим кабыл алынган: “Борбордук ТяньШанда биосфералык резерватты түзүүнү демилге көтөрүп, анда Кыргызстандын эки облусуна таркатып, ошондой эле Борбордук Тянь-Шанды жана Казакстандын бир аймагын айрыкча корголуучу аянт катары бириктирүү жөнүндө” сөз жүргөн. (Эл аралык Ысыккөл конференциясы, 1994).

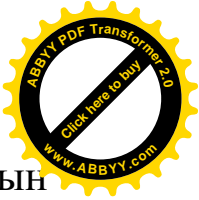
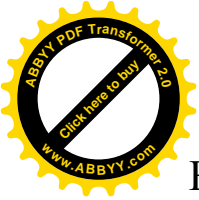

Долбоордо мурда кабыл алынган чечимдер кийин өзгөртүлгөн. Себеби каражат жетишпегени үчүн сунуш кылынган “Теңир Тоо” долбоору боюнча болгон аянт кыскартылып, самаган максат Ысык-Көл облусунун жалпы аянтын ээлеп, “Ысык-Көл биосфералык резерватын түзүү” долбоору болуп кайра каралган.

2.3. Кыргызстандагы “биосфералык резерват” жөнүндөгү түшүнүк

“Биосфералык резерват” деген түшүнүктү пайдалануу көп талаш-тартыштарды жаратты, себеби “резерват” деген сөз чет элден келип чыккандыктан союздук республикаларда сейрек колдонулуп, бул сөз терс мааниде да кабыл алынып калган. Айрым учурларда “резерват” деген сөздү жергиликтүү калктын укугун чектөө катары түшүнүшүп, аны Американын индеец калкынын резервациясы менен салыштырышкан. Бул көрүнүш немец адабий булактарында да кездешип, анда “резерват” деген немецтердин түшүнүгү америкалык “резервация” дегенге жакын, анын мааниси (бөлүү, бөлүп берүү) жергиликтүү калкка корголуучу мейкиндик деп эсептелинет. (мисалы, индеецтер) (*Biosphärenreservate im vergleich zu anderen Schutzgebieten*. 1999, 12-б.).

Сары-Челек корук болуп уюштурулгандан бир нече убакыт өткөндөн кийин өзгөчө коргоого алынган аянт катары ЮНЕСКО дон “биосфералык корук” (резерват деп аталбастан) деген наам берилген. Ысык-Көл боюнча иштеген изилдөөчү топ аркылуу “резерват” деген сөздүн ордуна аталган түшүнүк маанисин туура бере албаганына карабастан “аймак” деген сөз колдонулган.

Биосфералык резерват экосистеманын белгилүү участкаларын камтыйт. Кыргыз жана казак варианттарында “аймак” деген сөз колдонулуп, ал кабыл алынган “резерват” деген түшүнүккө жооп берет. Орусча айтканда “территория” (биосферная территория “Ысык-Кёль”) деп белгиленип колдонулууда. Бул сөздөр кээде орусча да, кыргызча да сүйлөмдөрдү чаташтырып койушу ыктымал (“на территории “биосферной территории” же “биосфералык аймактын” аймагында).

Терминдин көптүгү табигый корголуучу аянттарды сактоо максатынын маанисин түшүнүүгө кыйынчылык алып келет, айтсак, жаңы типтеги биосфералык резерват (аймак) өзгөчө коргоого алынган эски типтеги табигый аянттардан айырмаланат, себеби алардын чарба жүргүзүү жана башкаруу режимдери бири-бирине окшобойт.

Биздин көз караш боюнча “резерват” деген сөздү калтырган туура, себеби ал дүйнө жүзүндө “сактоо, резервке калтыруу” деген мааниге ээ.

Албетте “биосфералык корголуучу аянт”, “биосфералык корук”, “биосфералык корголуучу аймак” деген түшүнүктү колдонсо болот, бирок жогоруда айткандай, алар өзгөчө түшүнүк мааниге ээ болот. “Биосфералык резерват” деген терминди кыргызча вариантында да калтырса максатка туура келет, себеби ал ЮНЕСКОнун МАВ программасына ылайык түзүлгөн жана көпчүлүк мамлекеттерде колдонулат.

Биздин оюубузча биосфералык резерват өзүнүн аянты боюнча айырмаланышы керек, себеби ал келечектеги табигый чөйрөнү бузулуу процесстеринен сактап кала алат. Ошентип биосфералык резерват – бул жаратылышты алгач турпатында сактап, бузулган бөлүктөрүн кайра калыбына келтирип, экологиялык нормалардын негиздеринде таза экологиялык продуктыларды өндүрүүгө багытталган өзгөчө экологиялык - экономикалык регион.

Биосфералык резерваттардын аянты болушунча чоң болгону талапка ылайык, себеби, бул аянтта жогоруда айтылган анын аныктамасындагыдай жаратылышты сактап жана ал жерде калыбына келтирүү иштери жүргүзүлүү менен катар эле жергиликтүү элдин чарбачылыгын да жогорулатуу максатын алдыга коёт. Негизинен бул аймакта жайгашкан чарба объектилери экологиялык багытта өнүгүүнү көздөшү керек. Айыл чарба азыктары жогорку сапатта өндүрүлүү менен таза экологиялык азык ченеминде эсептелинип, ошону менен катар эле анын баасы дагы жогору болушу зарыл. Ошондуктан сатуудан түшкөн кирешеден жаратылышты коргоого да кандайдыр бир бөлүгү жумшалышы абзел, себеби, ал ошол эле аймактын абасынын тазарышына, суусунун булганбашына, топурагынын эрозияга учурабашына, токойлордун жоголбошуна жана башка ушул сыяктуу иш аракеттерди жүргүзүүгө жумшалат. Ал болсо, албетте, айыл чарба азыктарынын таза болушуна шарт түзөт.

2.4. Кыргызстандагы биосфералык резерваттын зоналары жана функциялары

Севи́ль стратегиясынын талаптарына ылайык Кыргызстандагы биосфералык резерваттардын негизги функцияларын төмөнкүдөй чектесе болот:

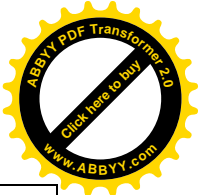
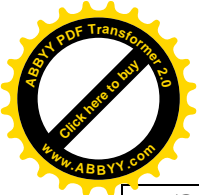
➤ Жаратылышты коргоо

Бул функция жалаң гана ядролук зонада аткарылбастан, ошондой эле экологиялык нормаларга тиешелүү башка зоналарда дагы жүргүзүлөт. Бизде корукка алына турган көптөгөн уникалдуу объектилер бар, аларга: топурак кыртышы, бийик тоолуу көлдөр, дарыялар, дарыялардын жогорку бөлүктөрү, Тянь-Шань карагай токойлору, дарыя жээгиндеги бадалдар, сырттардын уникалдык табигый системасы ж.б.

Дениз деңгээлинен 3000 метр бийиктикте сейрек кездешүүчү жаныбарлар бар, негизги суу ресурстарын түзүүчү – мөңгүлөр кездешет, алар жыл сайын азаюуда. Түрдүү жаныбарлар жашаган токойлордун аянты чоң эмес, көлдөгү жашаган жаныбарлардын, канаттуулардын жана балыктардын саны барган сайын азаюуда.

Кыргызстандагы коруктар, корукчалар жана табигый эстеликтер биосфералык резерваттардын ядролук зонасын түзүүгө негиз боло алат. Негизги зонага жакын жайгашкан жерлерди шартка жараша буфердик зона катары караса болот.

Карама-каршылыктар пайда болбош үчүн чарба жүргүзүүчүлөр жана жаратылышты коргоо субъектилеринин ортосунда макулдашуулар жүргүзүлүшү керек.

Эл арасында жүргүзүлгөн суроолорго караганда калктын 62,5 пайызы жаратылышты коргоочу катары, 7,09 пайызы жаратылышты коргоону каалагандарга, 19 пайызы жаратылышты коргоо негизги маселе эмес деп эсептегендерге, 0,5 пайызы коргоонун кажети жок дегендерге жана 29 пайызы суроого жооп билбейм дегендерге киришкен.

➤ Жаратылышка зыян келтирбей пайдалануу жана чарбанын тармактарын экологиялык-экономикалык багытка которуу

Биосфералык резерватта аталган функция өнүгүү зонасында аткарылат, ал интенсивдүү пайдалануу аянтын камтыйт. Аларга кышкы, жазгы-күзгү жана жайкы жайыттар, айылдарга жакын жайгашкан жерлер: айдоолор, бакчалар, кендер, айыл-кыштактар жана мал чарба объектилери кирет. Адамдын иш-аракети дайыма табигат менен байланыштуу болуп келет, ошондуктан биосфералык резерват талапка жооп бериш керек. Мисалы, туризмдин негизин экологиялык туризм, айыл чарба азыктарын таза экологиялык азыктар, транспорттун негизин электроэнергияны колдонгон унаалар түзүшү керек. Негизи маселелерден болуп, бул социалдык проблемаларды чечүү болуп эсептелинет. Калктын бир бөлүгү жаратылышты коргоо маселелери менен алек болуп, егердик, корукчулук жана текшерүүчүлүк милдеттерин аткаруу менен иш орундарын түзүүгө болот.

➤ Экология жана табияттын абалы жөнүндөгү маалыматты эл арасында таркатуу

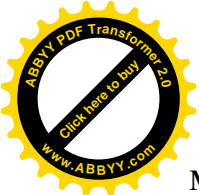

Экологиялык жактан агартуу жумуштарын үзгүлтүксүз түрдө жүргүзүү биосфералык резерваттын эң чоң маселеси болуп саналат. Биосфералык резерватта маалымат борборлорунун болгону элдин экологиялык маселелер жөнүндөгү билиминин жана аң сезиминин жогорулашына көмөк көрсөтөт.

Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдардын жардамы менен экологиялык билим жана тарбия аракеттерине калктын бардык катмары камтылышы керек.

➤ Табияттын бузулган компоненттерин калыбына келтирүү Азыркы учурда “Ысык-Көл” биосфералык аймагынын айрым жерлеринде өндүрүш ишканалары иштейт. Келечекте ал мекемелерди аткарган жумуштарына байланыштуу калыбына келтирүү жана рекультивация зонасына киргизүү зарыл.

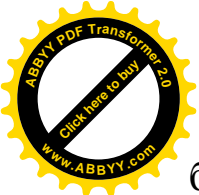
“Ысык-Көл” биосфералык аймагы жаратылыш ресурстарына бай. Экинчи бөлүктө айтылгандай өзгөчө минералдык-сырьё ресурстарынын зонасы көп. Аларды иштетүүдө өндүрүштүк аракет айлана-чөйрөгө сөзсүз түрдө терс таасирин тийгизет. Бирок, аларды пайдаланбай коё албайбыз, себеби, региондун экономикасы да өнүгүүгө муктаж болуп турууда. Колдонбой койууга болбойт, анткени, ишкер чөйрө менен карама-каршылыктар сөзсүз келип чыгат. Ошондуктан карама-каршылыктарды жоюш үчүн экономиканын жана жаратылышты коргоонун биргелешкен пландарын иштеп чыгуу зарыл. Жаратылыш ресурстарын пайдалануунун натыйжасында алынган киреше биосфералык аймакты колдоого, коргоого жумшалышы керек. Кен байлыктарды иштеткендин негизинде бузулган жерлерди калыбына келтирүү

маселесинде жана башка экологиялык чараларды аткарууда тоо-кен иштетүү мекемелери жана уюмдары финансылык жардам көрсөтүшү зарыл. Ал жерлерде калыбына келтирүү зоналарын уюштуруш керек, анда табигый ландшафттары бузулган бөлүктөрдү калыбына келтирип, маданий ландшафттарга айлантуу зарыл, андан кийин алар буфердик же болбосо өнүгүү зонасына өтүшү ыктымал.

Курулушта, өндүрүш мекемелерин иштетүүдө, айыл чарба жерлерин пайдаланууда, кен байлыктарды казып алып жана иштетүүдө жердин бети бузулуп, суулардын курамы жана термелүүсү өзгөрөт, аба алабы булганат жана топурактардын касиеттери кетет. Ошондуктан алгач табият көп өзгөрүүлөргө дуушар болуп, анын экологиясы, заттардын табигый алмашуусу, биохимиялык жана башка процесстер өзгөрүп, жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүнүн түрлөрү азая баштайт. Ушул эле учурда бардык жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу чоң мааниге ээ боло баштайт жана тиешелүү жаратылыш компоненттерине антропогендик басымдын нормативдерин сактоо зарыл болот.

Аталган функцияларды аткарган учурда биосфералык аймак менен көпчүлүк жергиликтүү тургундардын (фермерлер, жайыттардын ээлеринин жана башка жер пайдалануучулар) ортосунда карама-каршылык пайда болот. Ошондуктан буфердик зонада жайгашкан жерди пайдалануучулардын бирдиктүү механизмин иштеп чыгуу зарыл. Бул жерде айыл чарбага компенсация (ордун бастыруу) чоң мааниге ээ, башкача айтканда,

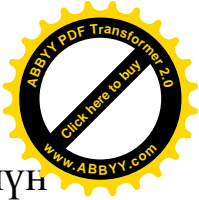
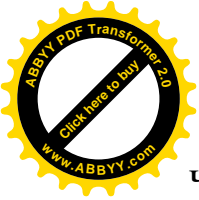
буфердик аймактагы фермерлер менен жер бөлүктөрү боюнча келишим түзө алат, себеби, ал фермерлерге жана башка чарбаларга алардын короткон мүмкүнчүлүгүнүн ордун бастыруу жолун таба алат. Айыл чарбасындагы экологиялык жактан таза продукция алуу биосфералык аймактын бирден бир эң маанилүү маселелери болуп эсептелинет. Ошону менен бирге Чыгыш Кыргызстандагы айыл чарба өндүрүшү химиялык каражаттарды аз колдонсо да, жер иштетүүдө башка проблемалар пайда болууда, мисалга алсак, сугат жүргүзгөндө топурактын кыртышынын бузулушу, топурактын азыктуулугунун төмөндүгү, айдоо аянттарынын таштактыгы жана башка маселелер. Ошондуктан биосфералык аймакта экологдор менен чарбачылардын ортосундагы бири-биринин оюна шайкеш келген жолдорду издеп таап, таза экологиялык өндүрүш жолуна түшүү максатка ылайык болоор эле.

2.5. Кыргызстандагы биосфералык аймактын зоналарга бөлүү критерийлери

Коом табиятты ар кандай жолдор менен пайдаланат. Ал экономикалык абалга көз каранды болуп, бай же кедей болушу мүмкүн.

Бай коом табияттын негизги пайдалануучусу болуп эсептелинет. Бул жерде коом канчалык бай болсо, жаратылышты пайдалануу ошончолук чоң масштабда болоорун белгилеп кетүү зарыл.

Алгач ирээт шаарга жакын жерлер үй курулушу үчүн пайдаланылат, тамак аш менен камсыз болуу үчүн биринчи ирээт

чоң айылдардын айланасы иштетилет. Бай коом өзүнүн каражаттарын кен байлыкты иштетиш үчүн, туризмди өнүктүрүүгө, жаңы санаторийлерди, пасионаттарды, коттеждерди жана эс алуу жайларын куруу үчүн жумшайт.

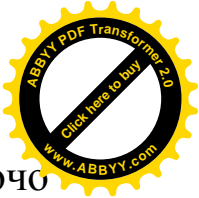
Алыскы чет жакадагы жерлер туризмди өнүктүрүүгө, кен байлыктарды иштетүүдө, айрым учурларда жаратылышты коргоого пайдаланылат. Жыйынтыктап айтканда, бай коом жаратылышты көбүрөөк жана кененирээк пайдаланат.

Кедей же жакыр коом жаратылышты толук пайдалана албайт.

Аталган коом аркылуу чоң айылдардын айланасын күнүмдүк муктаждыкты аткаруу үчүн гана пайдаланат, өзүнүн бардык камсыздоо талаптарын кеңейтүү үчүн анын каражаты жетишпейт. Мындай коом алыскы чет жакадагы жерлерди жетип иштетишке татаал жана кыйын болгондуктан сейрек пайдаланат.

Эл жайгашкан борборлордон аз пайдаланылуучу табигый объектилерге чейин ар кандай зоналар бөлүнөт, алар пайдалануу деңгээли, калктуу пункттарга жакындыгы жана бийиктигине ылайык болушат. Жерлер канчалык айылдарга жакын жана төмөнкү бийиктик чеги ылдый болсо ал ошончолук кенен пайдаланылат.

Жыйынтыктап айтканда, жаратылышты пайдалануунун деңгээли чарбачыларга жана башка субъектилерге байланыштуу болот, себеби, алардын биосфералык аймакты түзүүдө. өзгөчө зоналарга бөлүүдө ролу чоң.

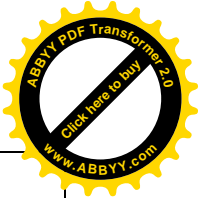
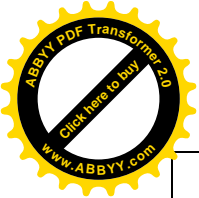

Кыргызстандын шартында, региондун көп бөлүгү орточо жана бийик жерлерде жайгашканга байланыштуу зоналарды өткөрүү үчүн түздүккө караганда башкача болушу керек. Бул региондо айылдардын жана чарба объектердин көпчүлүгү өрөөндөрдө жана кокуларда жайгашкан. Бийик тоолуу жерлерде корукка алына турган сейрек кездешүүчү жаныбарлар менен өсүмдүктөр жана башка табигый объектилер жайгашкан.

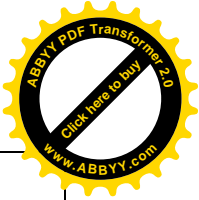
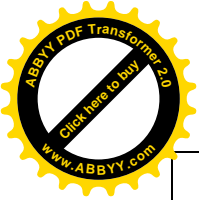
Кыргызстанда бийиктик алкактар боюнча зоналарга бөлүү туура болот деген ойдобуз.

3-Таблица. Чыгыш Кыргызстандагы биосфералык аймактын зонага бөлүүдөгү негизги критерийлери

Объектилер	Критерийлер
<i>Ядролук зона</i>	
Мөңгүлөр	<ul style="list-style-type: none">▪ Суу ресурстарынын негизги булагы▪ Аянтынын азайышы
Бийик тоолуу жерлер (нивалдык зона)	<ul style="list-style-type: none">▪ Илбирстин жашоо чөйрөсү (д.д.3000-4000 м)▪ Ушул эле жерлерде тоо текелердин топтолушу
Көлдөр	<ul style="list-style-type: none">▪ Сейрек кездешүүчү куштар жана балыктардын жашоо чөйрөсү▪ Суу ресурстарынын негизги булагы
Токой жана бадалдар(айылдардан алыскы)	<ul style="list-style-type: none">▪ Запасы чектелүү▪ Жаныбарларлардын жашоо чөйрөсү▪ Илимий изилдөө▪ Экологиялык туризм
Азыркы учурда иштеген коруктар, заказниктер жана улуттук парктар	<ul style="list-style-type: none">▪ Жаратылышты коргоону кепилдикке алуу функциясы▪ Укуктук база менен камсыздандыруу
<i>Буфердик зона</i>	

Табигый жана тарыхый эстеликтер	жана	<ul style="list-style-type: none">Илимий изилдөө объектилериЭкологиялык туризмди өнүктүрүү
Бийик жайыттар	тоолуу	<ul style="list-style-type: none">Сейрек пайдаланылуучу объектилерКыш мезгилинде жаныбарлардын жашашы
Токой бадалдар(айыл-кыштактарга жакын)	жана	<ul style="list-style-type: none">Экологиялык билим жана илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүЭкологиялык туризмди өнүктүрүүКайра калыбына келтирүү иш аракети күчтүү жүргүзүү аркылуу аз бөлүгүн максатка ылайык чектелүү менен пайдалануу
Өнүгүү зонасы		
Айыл чарба жерлери, анын ичинде кышкы жана күзгү-жазгы жайыттар		<ul style="list-style-type: none">Айыл чарба азыктары менен камсыз кылуу үчүн негизги булак
Айыл-кыштактар		<ul style="list-style-type: none">Калк жашай турган негизи бөлүкАдамдын чарбачылык иш аракеттерди жүргүзүүчү жерЭкологиялык билим жана тарбия иштерин жүргүзүү
Шаарлар		<ul style="list-style-type: none">Калктын негизи отурукташуусуЧарба жүргүзүүӨнөр жайдын жаратылышты таза кармоого багытталып өнүгүшүКалкка жумуш орду менен камыз кылууЭкологиялык билим жана тарбия иштерин жүргүзүү
Чоң көлдөрдүн айрым жээктери		<ul style="list-style-type: none">Балык чарбанын болушу жана өнүгүшүЭкологиялык туризмдин өнүгүшү
Калыбына келтирүү зонасы		
Кен иштетеилгенден калган жерлер	байлыктар	<ul style="list-style-type: none">Экосистеманын бузулушу
Бузулган	башка	<ul style="list-style-type: none">Жакшыртууну талап кылат

Зоналарга бөлүү учурунда дыйкан чарбалары менен биосфералык аймактын ортосунда карама-каршылыктар пайда болот. Кырдаалды пайда кылбаш үчүн калк арасында тиешелүү түшүндүрүү иштерин жүргүзүш керек.

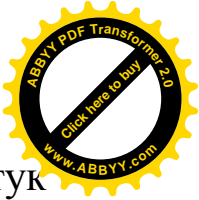
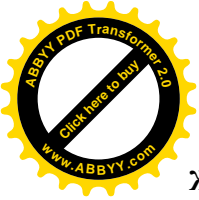
Биосфералык аймакта зоналардын жайгашышы ар кандай, алар жергиликтүү өзгөчөлүктөргө жана аткарган функциясына жараша болот. Бир нече ядролук зона бир жерде жайгашып, аны курчаган жалпы буфердик зонага ээ боло алат.

Буфердик зоналар өнүгүү зоналары менен чектешет, анда чарбачылык экологиялык жактан таза азыктарды өндүрүүгө багытталып, жаратылыштын ресурстарын пайдалануу узак мөөнөткө созулушу керек.

Иштетилип чыккан кен байлыктар өзгөчө участкакторго бөлүнүп, жалпысынан калыбына келтирилүүчү зоналар болуп эсептелинет. Демейде алар өнүгүү зонасынын ичинде жайгашат.

2.6. Биосфералык аймакты уюштуруунун укуктук жактан негиздөө

Кыргыз Республикасында айлана чөйрөнү коргоо боюнча “Айлана чөйрөнү коргоо жөнүндө”, “Өзгөчө корголуучу табигый аянттар жөнүндө”, “Суу жөнүндө”, “Жаныбарлар дүйнөсү жөнүндө”, “Кен байлыктар жөнүндө”, “Экологиялык экспертиза жөнүндө”, “Атмосфералык абаны коргоо жөнүндө”, “Иче турган суу жөнүндө”, “Кыргыз Республикасынын токой кодекси” жана башка мыйзамдар бар. Алар жаратылыш чөйрөсүн сактап калуу

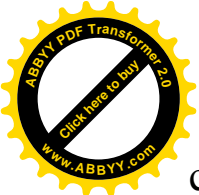
жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдаланууга укуктук жактан коргоого негиз боло алышат. Бирок бир катар толуктоолорго муктаж.

Кыргызстанда биосфералык аймактарды түзүш үчүн укуктук негизди бекемдөө келечекте айлана чөйрөнү коргоо иштерине кенен мүмкүнчүлүк болуп эсептелинет. Өзгөчө корголуучу табигый аянттардын категориясы жана статусу “Өзгөчө корголуучу табигый аянттар жөнүндө” мыйзамдын 2-бабында төмөнкүдөй берилген: “Өзгөчө корголуучу табигый аянттар – бул өзүнүн курамын жаратылыш комплекстери же болбосо жаратылыштын айрым объектилери кирген жер жана суу (акватория) участкалары болот, алар үчүн коргоо жана пайдалануунун өзгөчө режими түзүлөт.”

Өзгөчө корголуучу табигый аянттарга өзгөчө экологиялык, жаратылышты коргоо, илимий, тарыхый-маданий, эстетикалык жана ден соолукту чыңдоого чоң мааниси бар табигый жана жасалма жаратылыш комплекстери жана объектилери кирет.

Өзгөчө корголуучу табигый аянттарга мамлекеттик корук, улуттук жаратылыш парк, мамлекеттик корукча, мамлекеттик табигый эстелик, ботаника багы, дендрологиялык, зоологиялык парктар жана жаратылыштын ден соолукту чыңдоочу аянттары кирет.

Ал эми ушул эле мыйзамдын 7-бабында мамлекеттик коруктардын максаты жана маселелери көрсөтүлгөн. Алар жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүн сактоо, генетикалык фондду изилдөө, уникалдуу жана тиешелүү экологиялык

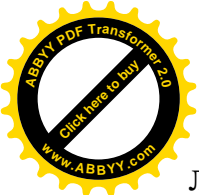

системалардын жана ландшафттардын, жаратылыш процесстеринин табигый жүрүшүнө мүмкүнчүлүк берүү, жаратылышты коргоо жана илимий мекемелер аркылуу жаратылышты коргоонун илимий негиздерин иштеп чыгуу болуп саналат.

Мыйзамдын 11-бабы мамлекеттик улуттук жаратылыш парктарына арналган, алар өзгөчө экологиялык тарыхый- маданий жана эстетикалык баага ээ болгон жана жаратылышты коргоого, рекреациялык, агартуу, илимий максатында уюштуруунун, жаратылышты коргоонун жана рекреациялык мекемелери катары эсептелинет.

Мамлекеттик корукчалар жаратылыш комплекстерин жана анын айрым компоненттерин сактоо, калыбына келтирүү максатында түзүлөт, ошондой эле жаратылышты коргоо маселелери корукчалар аркылуу жүргүзүлөт(14-бап).

Кыргызстандын мыйзамдарында өзгөчө коргоо табигый аянттардын түрүнө уникалдык, илимий, тарыхый-маданий жана эстетикалык жактан уникалдуу жана баалуу табигый объектилери деп жарыяланган мамлекеттик табигый эстеликтер дагы кирет(16-бап). Алардан сырткары, өзгөчө корголуучу аянттарга мамлекеттик ботаникалык бактар жана дендрологиялык парктар кирип, ар кандай жасалма шартта өсүмдүктөрдүн ресурстарын көбөйтүү жана изилдөө, ошону менен бирге илимий, маданий жана чарбада эффективдүү пайдалануу болуп саналат; аянттар (акваториялар) калктын оорусун профилактикалоо жана дарылоону уюштурууга жана ыңгайлуу шарттар (минералдык суулар, дарылоочу баткак,

ландшафтык-климаттык жана башка пайдалуу ресурстар жана табигый чөйрөнүн касиеттери) болсо, анда алар ден соолукту чыңдоочу табигый аянттарына кирип, коргоонун тиешелүү режими орнотулат (20-бап) (“Өзгөчө корголуучу жаратылыш аянттары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы).

Бирок биосфералык аймактын долбоорун жүзөгө ашыруу үчүн жана өзгөчө коргоочу табигый аянттардын жаңы моделин түзүү үчүн жаңы укуктук негиз керек.

1999 – жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин мыйзам чыгаруу жыйыны “Кыргыз Республикасындагы биосфералык аймактар жөнүндөгү” мыйзамды бекиткен. Анда Севиль стратегиясынын юридикалык сунуштары кабыл алынган жана жаратылышты коргоодогу нормативдик актылар колдонулган.

Мыйзамдын айырмачылыгы төмөнкүдөй: аянт узак мөөнөткө экономикалык жана социалдык өнүгүү максатында, ошону менен бирге рекреациялык жактан пайдаланууда жаратылыш ресурстарын сактоо жана калыбына келтирүү иш аракеттерин жүргүзүү үчүн түзүлөт.

Андан сырткары биосфералык аймакты түзүү максаты жөнүндө мыйзамда төмөнкүдөй көрсөтүлгөн: “Табигый жана маданий мураска бай аянттарды сактоо, калыбына келтирүү; узак мөөнөткө экологиялык көзөмөл жасоо, мониторинг жана экологиялык изилдөө, ошондой эле экологиялык билим жана тарбия иштерин жүргүзүү;” (1-бап).

(“Кыргыз Республикасынын биосфералык аймактар жөнүндөгү” мыйзамы, 1999).

3 - Бөлүм. “Ысык-Көл биосфералык аймагынын өнүгүү маселелери

“Ысык-Көл” биосфералык аймагынын долбоору ЮНЕСКО аркылуу кабыл алынганга жана макулдашылганга чейин анын чек аралары ар кандай болгон жана ар башка аттарга да ээ болуп келген.

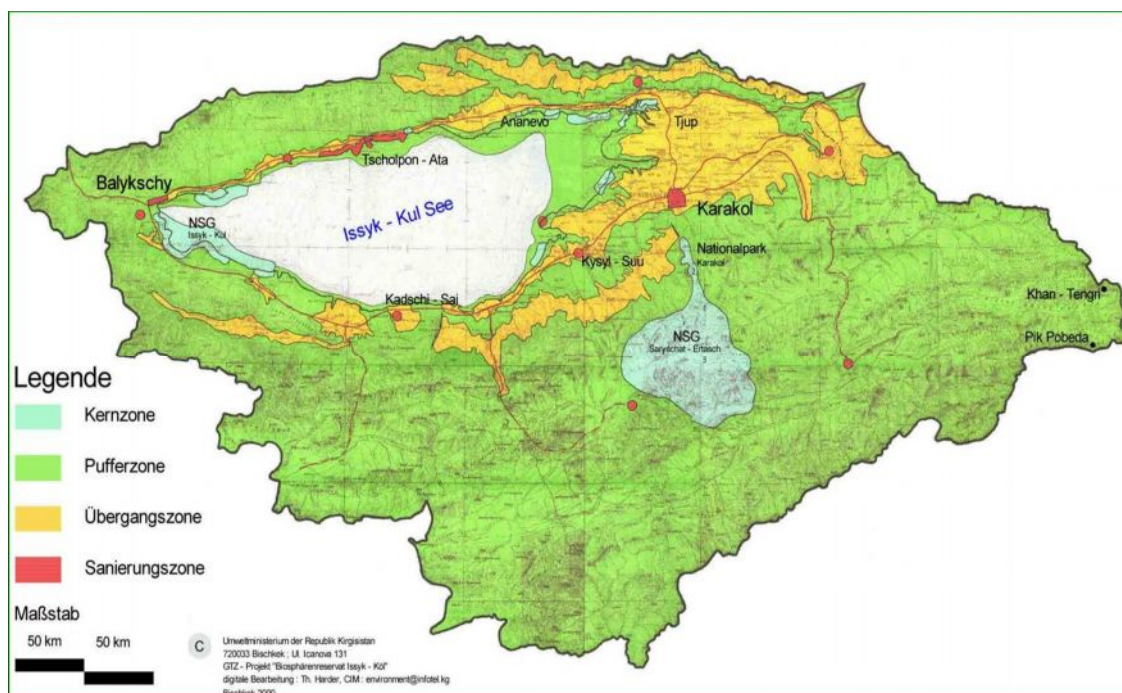
Долбоордун алгачкы аты “Борбордук Тянь-Шань” деп аталган жана анын чек арасы Нарын облусунун чыгышы боюнча өтүп, Ысык-Көл облусун толугу менен камтыган. Физикалык-географиялык жактан “Борбордук Тянь-Шань” деп Сары-Жаз дарыясынын алабын толугу менен кошкон аянтты түшүнүүгө болот.

Изилденип жаткан аянттын экинчи аты “Теңир-Тоо” деп аталып, чек арасы биринчи варианттагы биосфералык аймактын чек арасын толугу менен кайталаган.

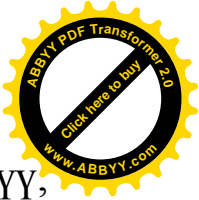
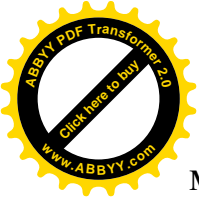
“Ысык-Көл” деген ат долбоордун катышуучуларынын жана донорлордун сунушу боюнча кабыл алынган. Алардын пикири боюнча белгиленген аянт өтө чоң болгондуктан, аны каржылоо маселелери кыйынчылыкка кабылышы мүмкүн болуп, аталган долбоор ишке ашпай калышы ыктымал эле. Ошондуктан “Ысык-Көл” биосфералык аймагы Ысык-Көл облусунун административдик чек арасын толугу менен кучагына алган да, алгачкы долбоордогу Нарын облусунун үч административдик району анын курамына кирбей калган.

“Ысык-Көл “ биосфералык аймагын түзүү максаты болуп табигый аянттарды сактоодон тышкары узак мөөнөттүк экономикалык жана социалдык өнүгүүнү камсыздоо жана жаратылыш ресурстарын калыбына келтирүү саналат.

Негизи маселеси болуп СССР таркагандан кийинки учурда баш аламан пайдалануудан сейрек кездешүүчү жаныбарларды, өсүмдүктөрдү жана баалуу жаратылыш комплекстерин, ошону

3-Сүрөт. “Ысыккөл” биосфералык аймагынын чек арасы

менен бирге айлана чөйрөгө узак мөөнөткө мониторинг жүргүзүү, илимий изилдөө жана жаратылыш ресурстарын экологиялык талапка ылайык узак мөөнөткө пайдалануу эсептелинет. Аталган максатка жетиш үчүн коргоо режимин пайдалануу ар кандай зоналарга бөлүнөт.

Эң негизгиси болуп браконьерлерден жаратылыш комплекстерин коргоо болуп эсептелинет, себеби азыркы учурдагы экономикалык баш аламандыктан алардын саны кескин түрдө көбөйүүдө. Азыркы учурда маанилүү болуп айлана чөйрөнү булгаган ишканалардын ишин калыбына келтирүү зарыл. Келечекте биосфералык аймактын максаты болуп жаратылыш комплекстерин экономиканын экологиялык жактан зыян келтирүүчү тармактарынан коргоо болуп саналат.

3.1. Администрация

Жогоруда аталган функцияларды ишке ашырыш үчүн биосфералык аймактын өзүнүн администрациясы болот. Азыркы учурда администрациянын структурасы толугу менен калыптана элек. “Ысык-Көл” биосфералык аймагындагы экологиялык багытта жер иштетүүнү пландаштыруунун негизги багыттары” (1999) аттуу долбоордун отчетунда белгиленгендей, келечекте түзүлүүчү биосфералык аймактын башкаруу структурасынын моделдештирүүсүнүн негизи болуп:

➤ иштеп жаткан башкаруу структураларынын жаратылышты коргоо иштеринде топтолгон тажрыйбасы,

➤ Германиянын жаратылышты коргоо багытында иштеген, ар кандай категориядагы функцияларды аткарган мекемелеринин, Севиль конвенциясына катышкан мамлекеттердин жана башка эл аралык жаратылышты коргоо мекемелеринин тажрыйбасы,

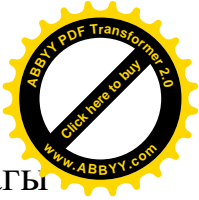
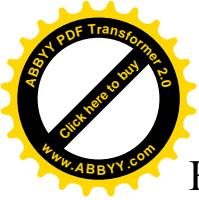
➤ информациялык материалдары болуп эсептелинет.

Ошону менен бирге ар кайсы деңгээлдеги жетекчилердин, илимий коомчулуктун, жана “Ысык-Көл” биосфералык аймагынын генералдык дирекциясынын жана анын кызматкерлеринин, ошондой эле башкаруу тармагынын адистеринин пикирлери эске алынат.

Азыркы учурдагы жаратылышты коргоо мекемелеринин тармагы өзүнүн алгачкы кезде түзүлгөн башкаруу потенциалын жоготкон жана азыркы түзүлгөн социалдык-экономикалык шартта пайда болгон экологиялык проблемаларды аткарууда эл аралык талаптардын чектерине жооп бере албайт.

Ошондуктан биосфералык аймак үчүн азыркы башкаруу структурасын практикалык тажрыйбаларга жана анын инфраструктурасын пайдалануу менен бирдиктүү башкаруу системасына кайра түзүү керек.

Азыркы учурда биосфералык аймактын башкаруу системасы конкреттүү түрдө дагы эле түзүлө элек жана башталып түзүлгөн башкаруу структурасы өтө эле алсыз. Ал ар түрдүү башкаруу уюмдарына баш ийип келүүдө, бирде экология жана өзгөчө кырдаалдар министирлигине баш ийсе, бирде токой кызматынын алдында болду жана азыркы жогорку бийликтердин алмашуу процесстерине да кабылып, өзгөрүлүү шарттары түзүлүүдө.

Коруктар жана корукчалар буга чейин президенттин алдындагы токой кызматына баш ийип келди.

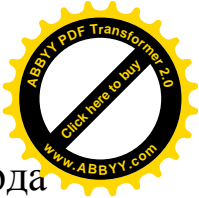
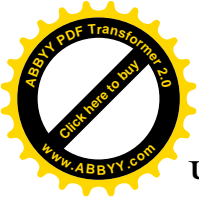
Биосфералык аймактын башкаруу структурасы азыркы учурда даярдоо стадиясынан өтүүдө. Бул структурада баштапкы долбоордо жазылган укуктук сектор, жетекчинин секретариаты жана экологиялык экспертиза кеңешинин айрым бөлүмдөрү жок. Келечекте биосфералык аймактын башкармасы ”Ысык-Көл” биосфералык аймак департаментине айланып өзүнүн статусун кеңейтиши керек.

3.2. Моделдик участкалар

Чыгыш Кыргызстанда биосфералык аймакты түзүүдө бир топ теориялык жана практикалык даярдыктар көрүлгөн. Азыркы учурда болсо биосфералык резерват болгону Ысык-Көл облусунун административдик аянтын толугу менен ээлейт. Долбоордун материалдарын кенен пайдаланыш үчүн үч моделдик участок тандалып алынган, анда жер иштетүү пландаштырылып, жергиликтүү калктын жана органдардын кызыкчылыгы эске алынган. Моделдик участкалардын чек арасына бир айыл өкмөттөрүнүн да аянттары кирип, бардык бийиктик алкактарын камтылган.

Ысык-Көл өрөөнүнүн түндүк жагында моделдик участок катары *Бактуу Доломоту* айылы алынган. 1996 жылга чейин ал № 54 жылкы заводунун курамына кирген.

Өрөөндүн түштүк бөлүгүндө тажрыйбаны таратыш үчүн эки моделдик участок уюштурулду. Чоң-Кызыл-Суу моделдик участогу

Чоң-Кызыл-Суу дарыясынын алабында жайгашкан жана мурда “Коммунизм” колхозунун бригадасы катары кирип турган. Бул участкато эки долбоор ишке киргизилген: “ун иштетүү” жана “боз үй шаарчасы”. Акыркысы туризмдин экологиялык түрүн өнүктүрүүгө багытталган.

Тоң районунда Темир-Канат моделдик участогу ачылган. Бул участок мурдагы “Төрт-Күл” колхозунун курамында болгон. Участокто бир нече кичи долбоорлор ишин баштаган. Аларга ун иштетүү, топоз өстүрүү жана айылдык мончону куруу кирген.

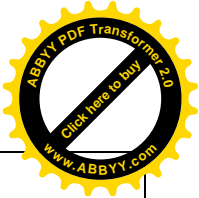
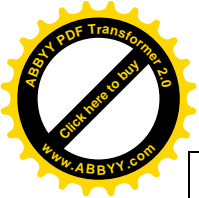
Аталган кичи долбоорлордун бардыгы биосфералык аймактын эксперименталдык иштери болгон, ал эми моделдик участоктор келечекте биосфералык аймактын бардык жерлерине үлгү катары болушу керек эле.

3.3. Күтүлгөн карама-каршылыктар

Төмөндөгү 3-таблицада биосфералык аймактын жаратылыш комплекстерине ишин улантып жатышкан жергиликтүү ишканалар канчалык денгээлде зыян келтирери мүмкүн экендиги көрсөтүлгөн.

4–Таблица. Биосфералык резерватка жергиликтүү ишканалардын зыян келтирүүсүнүн деңгээлинин көрсөткүчтөрү

Мекемелер	Жаратылыш компоненттери					
	Мөңгү	Топурак	Суу	Жаныбарлар	Аба	Өсүмдүк
“КОК” БИ	1	1	1	1	1	1
“Сарыжаз” БИ	1	1	1	1	1	1
“Жыргалаң” шахтасы	2	1	1	1	1	1
“Сөгөттү” шахтасы	3	1	1	2	1	1
“КЭТЗ” АК	3	2	1	2	1	1
“ЭТЗ” АК	3	3	1	3	1	3
“Күрмөнтү цемент”	2	1	1	1	1	1

МАК						
Туристтик мекемелер	3	2	3	1	3	2
“Кыргызнефтваз” АК	2	1	1	1	1	1
Айыл чарба мекемелери	3	2	2	2	3	1
<i>1- чоң зыян; 2 – орточо зыян; 3 – мааниге ээ болбогон зыян</i>						

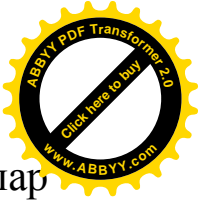
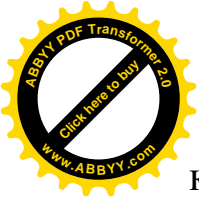
Биосфералык аймактын ар кандай жаратылыш компоненттерине жергиликтүү ишканалардын өз иш аракеттерин улантып жатышкан тарабынын зыян келтирүүсү алардын чоңдугуна жараша үч даража боюнча көрсөтүлдү:

1. *Чоң зыян келтирүү* – жаратылыш компоненттерин толукталгыс кылып пайдалануу, анда узак мөөнөткө айлана чөйрөгө басым көрсөтүү жана анын өзүн-өзү сактоо мүмкүнчүлүктөрүн жоготуу;

2. *Орточо зыян келтирүү* – жаратылыш компоненттеринин бир бөлүгүн пайдалануу жана аларга болгон басым узак мөөнөткө созулбайт.

3. *Мааниге ээ болбогон зыян келтирүү* – айлана чөйрөгө ишканалардын терс таасири чектелүү түрдө тийген учурда.

Жогоруда айтылгандай биосфералык аймакка чоң зыянды тоо-кен мекемелери келтирет. Бул жерде мекемелердин жайгашышы чоң мааниге ээ. “Ысык-Көл” биосфералык аймагынын шарттарында ал бийиктик алкакка байланыштуу болот. Мисалы, мөңгү биосфералык аймак менен “Кумтор оперейтинг Компанинин” (КОК) же “Сары-Жаз” ишканаларынын ортосундагы чоң

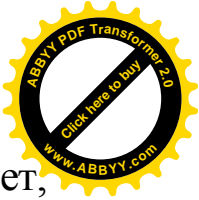
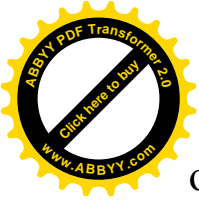
конфликтинин объектиси болушу ыктымал. Себеби, бул ишканалар мөңгүлөргө жакын жайгашкан же болбосо гляциалдык-нивалдык алкакта кен байлыкты иштетиш үчүн орун алышып, ошол жерде иш аракеттерин жасап жатышат.

Калган ишканалар мөңгүдөн алыс жайгашканына байланыштуу жаратылышка орточо же болбосо анча чоң эмес зыян келтиришет. Зыяндын атайын келтирилбеши же келтирүү максатынын болбошу да мүмкүн, бирок көпчүлүк учурларда ишканалардын, өнөр жай тармактарынын, химиялык жана жардыруу материалдарын жана башка ушул сыяктууларды эксплуатациялоо эрежелерин так сактабагандыктан келип чыгат.

3.4. Бийлик жана көзөмөл органдары

Биосфералык аймактын кийинки иш жүргүзүүсү, башкаруу иштери жана анын алдыга койгон пландары жана программалары аткарылыш үчүн жогорку бийлик бутактары жана көзөмөл органдары көп таасир этет. Биосфералык аймак өлкөнүн саясатына да көз каранды болуп, көп учурда өзүнүн максаттарын толук иш жүзүнө ашыра албай калат. Жогорку бийликтин расмий буйруктарынан тышкары коррупциялык максатты көздөгөн билинбеген, жең ичинен чыккан оозеки буйруктар да биосфералык аймактын ишине тоскоолдуктарды алып келиши мүмкүн. Ошентсе да башкы дирекция жалпысынан жогорку бийликтин буйруктарын аткарууга мажбур болууда.

Кыргыз Республикасынын *өкмөтү* токтомдорду буйруктарды берет, аларды Кыргыз Республикасынын аймагындагы мекемелер,

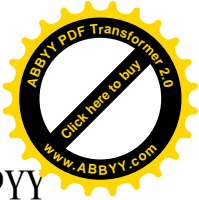
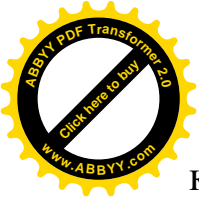

органдар, граждандар аткарууга тийиш, ошондой эле текшерет, уюштурат жана аткарылышын кепилдикке алат.

Кыргыз Республикасынын *Жогорку Кеңеши – Парламент* мыйзам бийлигин жүргүзөт. Ал жаратылышты коргоо жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу, анын ичинде биосфералык аймактарды уюштуруу боюнча бир нече мыйзамдарды кабыл алган.

Жергиликтүү мамлекеттик администрация – Акимиат шаардагы, облустагы жана райондогу аткаруучу жана тейлөөчү орган. Биосфералык аймак жана жергиликтүү мамлекеттик органдар чогуу жигердүү иштешишсе аймактын өнүгүүсүнө пайдалуу болот. Жаратылышты коргоо экономикалык жактан пайдалуу экенин мамлекеттик органдарга түшүндүрүү – бирден бир кыйын иш жана ал биосфералык аймактын менеджментинин иштеринин негизги милдети болуп саналат.

Жергиликтүү Кеңеш – бул айылдык жергиликтүү бийлик органдарына кайра түзүлгөн орган, алар мурда жергиликтүү советтер деп аталышчу. Облустук, райондук, шаардык, районго баш ийген шаардык, шаарча жана айылдык кеңештер жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын бирдиктүү системасын түзөт. Аларды тиешелүү жерлерде жашаган, шайлоо боюнча тең укуктуу, жалпы жана түз шайлоонун негизинде эл шайлайт. Кыргызстанда 1996 - жылдан баштап, жаңы өзүн өзү аткаруу-тейлөө органдары болуп “Айыл өкмөтү” саналууда. Айыл өкмөтү - аткаруучу жана тейлөө кызматын аткаруучу орган болуп, айыл же болбосо поселкалык кеңешке тиешелүү жана башкарууну жергиликтүү

калктын майнаптуу жашоо жана үй-бүлөлүк бактылуу өмүр сүрүү иш чараларын камсыз кылууга багыт алган.

Айыл өкмөтүнүн негизги функцияларына төмөнкүлөр кирет: аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн программаларынын долбоорлорун негиздөө; санитардык абалга көзөмөл жүргүзүү; аймакты жашылдандыруу жана жакшыртуу; айыл чарба жерлерин сарамжалдуу пайдаланууга көзөмөл жүргүзүү.

“Ысык-Көл” биосфералык аймагынын *генералдык дирекциясы* Ысык-Көл облусунда экология багытында тынымсыз иш алып барган башкы органдардан болуп саналат.

Билим берүү мекемелерин-ЖОЖдор, лицейлер, мектептер жана балдар бакчалары түзөт, келечекте аларда экологиялык билим жана тарбия берүү программаларын киргизип жана өнүктүрүш керек.

Биосфералык аймак өкмөттүк эмес уюмдар менен, айрыкча, экологиялык уюмдар менен тыгыз байланышта иштөөгө тийиш. Кыргызстандагы өкмөттүк эмес экологиялык кыймылдардын биринин Каркол шаарында өкүлчүлүгү бар. Ал “*Табият*” экологиялык уюму. Мындан тышкары “*Алейне*”, “*Биом*”, “*Ойкос*”, *НАБУ* (Кыргызстан) жана жаңы ишин баштаганы жүргөн уюмдар кирет.

Экологиялык билим жана тарбия боюнча коомдук кеңеш “Ысык-Көл” биосфералык аймагында экологиялык билим жана тарбиялоо концепциясын иштеп чыкканга катышкан.

Эл аралык деңгээл боюнча айтсак *NABU* (Германиянын жаратылышты коргоо союзу) негизги партнер жана өз ишинин көпчүлүк бөлүгүн Ысык-Көл акваториясы боюнча жүргүзгөн уюдарга кирет. “Ысык-Көл” биосфералык аймагын уюштурууда бул уюм анын башатында турган.

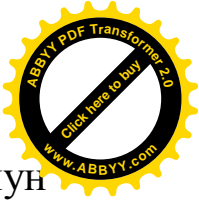
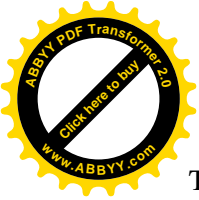
ГТЦ (Германиянын техникалык кызматташуу коому) аймакты уюштуруудагы долбоордун негизги донору болуп эсептелинет. Азыркы учурда деле бул уюм биосфералык аймактын иш аракетин үзгүлтүксүз колдоп келүүдө.

Экологиялык долбоорлорду колдогон уюмдардан болуп “Сорос-Кыргызстан” фондусун айтсак болот.

Кыргызстандагы токойду коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу иштерине Швейцариянын токой чарбасын колдоо программасы көмөк көрсөтүүдө.

Өкмөттүк эмес экологиялык багытта иш алып барып жатышкан уюмдарды Каунтерпарт Консорциум аттуу уюм колдоп келүүдө. Жогоруда аталган өкмөттүк эмес экологиялык уюмдар ушул уюм менен тыгыз байланышта иштешүүдө.

Германияда иштеп, экология тармагында бирден бир мыкты ишин алып бараткан (ЮНЕСКОнун критерийлери боюнча) жана 1990-жылы уюшулган биосфералык резерваттардын бири болуп “Шорфхайде-Хорин” эсептелинет. 2001- жылдын май айында “Шорфхайде-Хорин” жана “Ысык-Көл” биосфералык резерваттарынын ортосунда шериктештик байланыш жөнүндө келишимге кол коюлган. Анда мындан ары бирдиктүү иштөө,

тажрыйба алмашуу, илим изилдөөлөрдү, Ысык-Көл регионунун туруктуу өнүгүшү үчүн экологиялык долбоорлорду колдоо, географиялык маалымат системасын пайдалануу, биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана экологиялык багыттагы туризмди өнүктүрүү жөнүндө макулдашылган.

Жыйынтыктап айтканда, ЮНЕСКОнун “Адам жана Биосфера” (МАВ) программасынын бир бөлүгү болгон биосфералык резерват өнүгүүнүн моделдик региону болуп саналат, ал айлана чөйрөнү коргоо жана ыңгайлуу социалдык таасир берүүчү талаптарын аткарууга милдеттүү.

4 - Бөлүм. Калктын айлана чөйрөгө болгон мамилеси

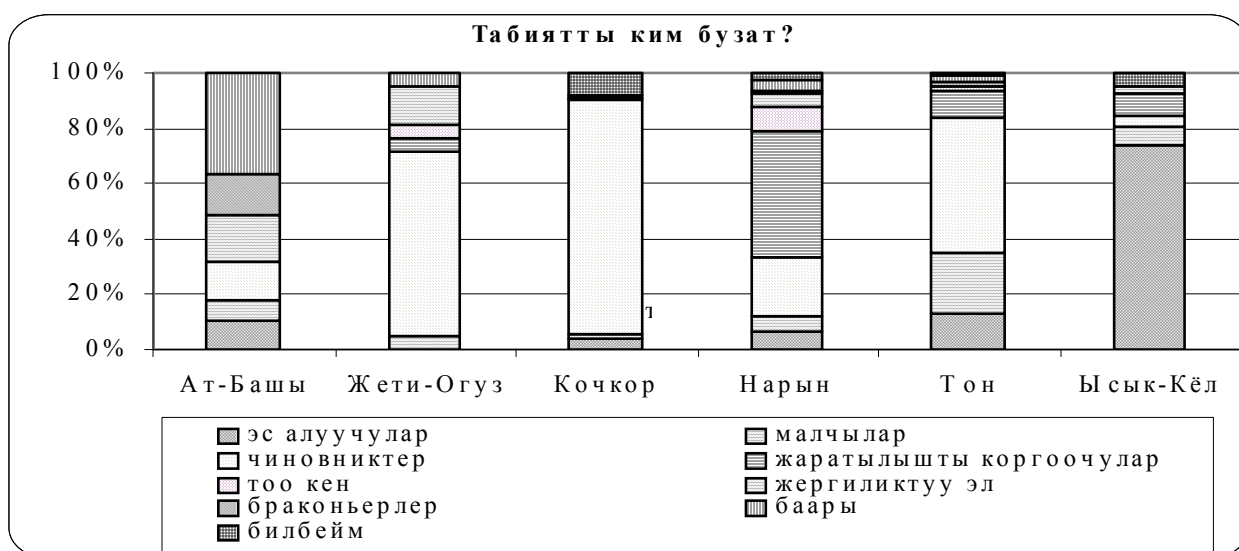
Калктын айлана чөйрө, жаратылыш байлыктарынын пайдаланылышы жана өзүнүн турмуш тиричилиги, айлана чөйрө менен байланышы барбы же жокпу сыяктуу суроолоруна жооп алыш үчүн ар кандай ыкмалар колдонулат. Кээде оозеки аңгемелешүү же жазуу түрүндөгү анкета кагаздар аркылуу да жүргүзсө болот. Пайыздык катыштарын эсептеп анализ берүү үчүн жазуу түрүндөгү анкета жүргүзүү ыңгайлуу болоору белгилүү болду. Ошондуктан бул ишти улантуу үчүн өз алдынча анкета жүргүзүү ыкмасы колдонулуп жаңы натыйжалар алынган. Анкета чогултуу кээ бир суроолор боюнча эки жолу: биринчиси 1997-жылы жана экинчиси 2004 – жылы жүргүзүлдү. Төмөндө ошол аткарылган иштердин кээ бир жыйынтыктары менен тааныштырмакчыбыз.

4.1. Жаратылышка калктын мамилеси боюнча сурамжылоонун материалдары

Сурамжылоону жүргүзүүнүн негизги максаты болуп Чыгыш Кыргызстандын калкынын айлана чөйрөнү коргоого мамилесин билүү болгон. Суроо берилген элдин көпчүлүгү (62,8%) өздөрүн жаратылыштын активдүү коргоочуларбыз деп аташкан.

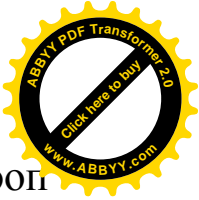
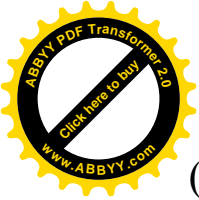
Активдүү коргоочулар болуп негизинен жаштар жана орто жаштагы адамдар белгиленди, ошону менен бирге анкетага жооп бергендердин айрымдары жаратылышты коргоо алар үчүн негизи

4 - Сүрөт. Табиятты бузуучулар

маселе эмес деп эсептешет. Улуу муундагы, улгайган адамдар гана жоопторунда айлана чөйрөнү коргоонун кереги жок деп жооп беришкен.

“Сиз жашаган жерде жаратылышты коргоо иш аракеттери кандайча жүрүп жатат?” деген суроодо Чыгыш Кыргызстандын калкы ага жогорку бааны беришкен эмес. Өтө жаман абалда

(22,0%) жана жаман абалда (26,5%) деп жарымына жакыны жооп беришкен.

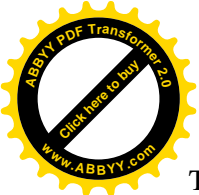
Экологиялык иштерге орточо бааны 39,2%, “эң жакшы” деп болгону 6,3% адам берген. Калган 6,1% “жооп бере албайм” дешкен.

“Ким табиятты бузат?” деген суроону сурамжылоого катышкандардын көпчүлүгү (41,4%) чиновниктерди айыпташат, эс алуучуларды 16,4%ы күнөөлөйт, 13,3% жаратылышты коргоо менен алек болгондор өздөрү дешсе, ал эми 10,9 %ы малчылар деп жооп беришкен.

Изилдөө жүргүзүлгөн аймактардагы экспедицияларда жергиликтүү калк менен болгон маектешүүлөрдө, алар акыркы учурларда калк арасында ар кандай оорулардын көбөйгөнүн белгилешкен. Кийин ушул багытта жазуу түрүндөгү изилдөө анкеталарды жүргүзүүнү улантуунун талапка ылайык келээри белгилүү болду.

Сурамжылоого катышкандардын көпчүлүгү же башкача айтканда, 57,6%ы акыркы мезгилде оорунун деңгээли жогорулаганын белгилешкен. Мисалга алсак, Тоң районунан суралгандардын 52,3%ы, Жетиөгүз районунан 85,7%ы, Кочкор районунан 83,3%ы, Нарын районунан 81,2%ы оору көбөйүүдө деп жооп беришкен. “Өзгөрүү жок” деген жоопту Ат-Башы районунан көбүрөөк (66,6%) беришкен.

Советтер Союзу тарагандан кийин малдын саны кескин азайды. Совет учурунда мал чарбасы айыл чарбасындагы негизги

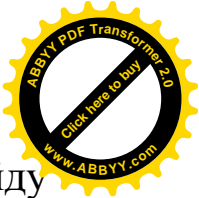
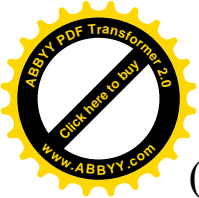
тармак болуп, анын оң жана терс жактары болгон. Бир жагынан калк эт азыктары, тамак-аш продуктылары жана башкалар менен жетиштүү камсыз болсо, экинчи жагынан малдын санынын көптүгүнөн жайыттар бузулган.

“Малдын көп болушу жаратылышка тескери таасирин тийгизеби?” деген суроого өткөн мезгилдеги кырдаалды туура баалашат.

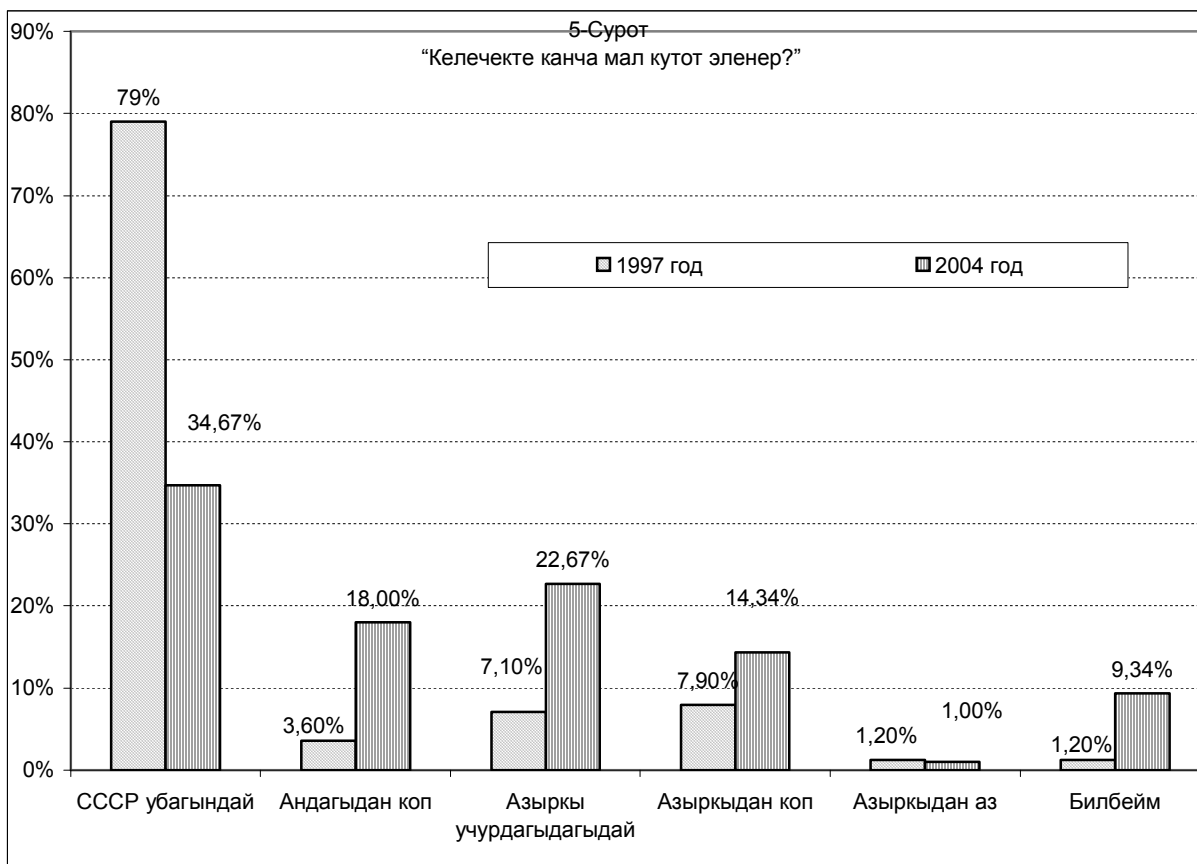
Сурамжылоонун жыйынтыгында айыл калкынын 52,9%ы тескери таасир болбойт деп жооп беришкен. Бул суроо мал чарбасы негизги роль ойногон Нарын облусунун тургундарында кенен таркаган. Ысык-Көл жана Тоң райондорунда, тескерисинче, сурамжылангандардын көпчүлүгү малдын саны көп болсо табиятка терс таасирин тийгизет деп сын көз карашта болушкан.

1997-жылдагы сурамжылоо 2004-жылы да кайталанган. Ошол сурамжылоолордун кээ бир жыйынтыктары бул ишке пайдаланылды.

5-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, “Келечекте канча мал күтөт элеңер?” деген суроого 2004-жылы сурамжылангандардын жарымынан көбү (79,0%) малдын саны мүмкүн болсо СССР убагындагыдай болсо деп, ал эми 1997-жылы бул көрсөткүч 35% ды түзгөн. Ал учурдан көбүрөөк болсо деп 18,0 % (2004 ж.) 3,6% (1997 ж.) жооп беришкен Азыркы учурдагы малдын башы сакталсын деп 22,7 % (2004 ж.) жана 7,0% (1997 ж.), ал учурдан көп деп 14,8 % (2004 ж.) жана 8,0% (1997 ж.), андан аз болсун деп эки учурда тең 1,0 %дын тегерегинде жооп беришкен, ал эми 9,0%

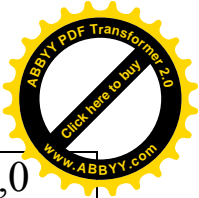
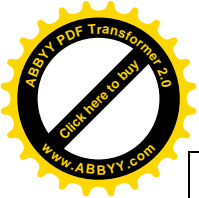

(2004 ж.) жана 1,0% (1997 ж.) “жооп бере албайм” деген ойду билдиришкен.

“Биосфералык аймакты түзгөндөн кийин кандай пайда болот?” деген суроого элдин өз алдынча болгон жообун билиш үчүн дагы кызыккан суроолор берилген эле. Бул суроого болгон жооптор төмөнкү 4-таблицада айкын көрүнүп турат.

5 – таблица. “Биосфералык аймак түзүлгөндөн кийин андан пайда болобу?”		
Жооптор	Адамдын саны	%
Эгерде биздин мекендин табиятын азыркыдай сактап калса, анда келечекке чоң пайда	392	79,2

Андан эч кандай пайда жок	5	1,0
Айта албайм	98	19,8

Айтылган жоопторго караганда калктын дээрлик көпчүлүгү коюлган суроого биосфералык аймакты түзүш керек деп жооп беришкен.

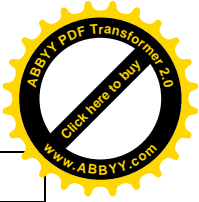
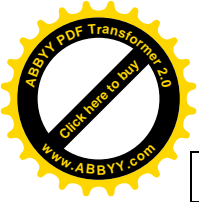
Суроого терс жоопту Нарын жана Жети-/гүз райондорунун гана кээ бир тургундары узатышкан. Жогоруда белгиленгендей, бул райондордо жаратылышты коргоого каршы чыккандар да болгон. Биосфералык аймак жөнүндө мүмкүн маалымат так болбогондуктан Ат-Башы районунун калкы көпчүлүк учурда коюлган суроого дайыма эле жооп бере алган жок. Бирок, сурамжылыланган адамдардын көпчүлүгү биосфералык резерваттын түзүлүшүнө туура көз караштагы жоопторду беришкен.

Калкты биосфералык резерватты түзүш үчүн кантип кызыктыруу керек экендигин дагы алардын өздөрүнөн билиш үчүн, ушуга байланыштуу суроо болуп, ага жалпы өзүнчө жооп алынып жана анын райондор боюнча бөлүнүп көрсөтүлгөндүгү төмөндөгү 6 - таблицада белгиленген.

6-таблица. Биосфералык аймакты түзүш үчүн калкты кантип кызыктырыш керек (же жаратылышты коргоого)²

Жооптор	Адамдын саны	%
Түшүндүрүү керек	208	42,0
Турмуш деңгээли көтөрүлүш керек	125	25,3

² “Же жаратылышты коргоо” деген суроонун кошумча болгон себеби жергиликтүү калктын биосфералык аймак жөнүндө маалымат аз болгону үчүн

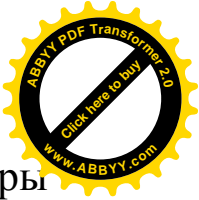

Айта албайм	162	32,7
-------------	-----	------

Таблицада берилген жооптордун варианттары сурамжыланган калктын өздөрүнөн алынган. Алардын көпчүлүгү биосфералык аймак жөнүндө кабардарлануу жетишсиз, мында жаратылышты коргоо жөнүндөгү маалыматтын таасири дагы маанилүү болот дешкен. Сурамжылангандардын төрттөн бири жашоо деңгээли жогорулаш керек деп материалдык жетишкендикти биринчи орунга коюшкан.

4.2. Анкета жүргүзүүнүн жалпы жыйынтыктары

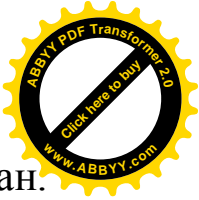
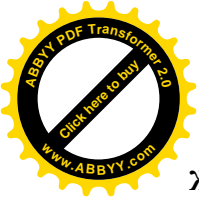
Анкета жүргүзүүдөн алынган жооптор Чыгыш Кыргызстандын калкынын көпчүлүгүнүн жашоо шарттарынын төмөн экендигин билгизди. Сурамжылангандардын көпчүлүгү өзүлөрүн “орточо” же болбосо “камсызданган эмес” деген деңгээлге алып барышкан, ошону менен бирге акыркы жылдарда жашоо жакшы жакка бурулган эмес. “Акыркы жылдары турмуш шарттар жакшырды”- деп айрым эле кишилер жооп берген. Алардын ичиндегилерден болуп жаңы экономикалык шарттарга ыңгайланышкан фермерлер, коммерсанттар жана башка киреше түшкөн иштер менен алек болгон адамдар саналышат. Колхоз жана совхоздор системасы тарагандан кийин алар өзүнүн мурдагы жылдардагы материалдык базасын сактап калышып, андан кийин жер алышып, азык түлүк продукцияларын өндүрүп, артканын сатып жана өздөрүн дагы камсыз кылышат. Сурамжыланган адамдардын жоопторунда өзүнө өзү баа берген критерийлер өзгөчө кызыктуу болду. Алар төмөнкүдөй:

Жетишкен адамдарбыз деп өзүмдүк чарбасынан тышкары автомашинасы барлар эсептелишет; орточо камсыз болгондорго сурамжылангандардын жарымынан көбү кирет, аларга чарбасында бир нече кой-эчки, 1-2 уй, жылкы жана жер үлүштөрү барлар болду; азыркы жашоо шартка ыраазы эместердин көпчүлүк катарына, толук иштөөгө жана эс алганга мүмкүнчүлүгүбүз жок деп жооп узатышкандар киришти.

Жергиликтүү калктын табиятка жасаган мамилеси жалпысынан жакшы, бирок, алардын жарымы ХХ кылымдын 80-жылдарында малдын көп болушу, алардын жайыттарга болгон басымы жана жайытты сарамжалсыз колдонуу жаратылышка терс таасирин тийгизгенин түшүнө беришпейт. Бирок, жаратылышка жакшы мамиле кылам дегендердин ою – жаратылышты коргогон адамдарга да мамиле жакшы дегенди билгизбейт. Мында жаратылышка коргоо жүргүзгөн жетекчилик, башкаруучулук кызматтагы адамдардын өздөрү браконьердик жасашканын, коррупцияга берилген чоң чиновниктердин иш аракетин белгилешет, адатта алар жергиликтүү калкка жакшы белгилүү.

Жергиликтүү калк менен жүргүзүлгөн маекте биосфералык аймакты түзүү идеясын алар негизинен туура деп ойлошот, ошону менен бирге сурамжылангандардын көпчүлүгү “биосфералык резерват” деген түшүнүк жөнүндө үстүртөдөн гана билишип, анын маани-маңызын көз алдында элестете алышпайт. Бул тармакта маалыматтын дефициттиги айкын болду. Экспедициялык байкоолорго, анкеталык жана статистикалык маалыматтарга таянсак калктын экологиялык билимдүүлүгү (орточо көрсөткүчтө)

жалпысынан канааттандырарлык, мурдагы боюнча сакталган. Калктын орточо жана чоң муундары совет мезгилинде алган орто, орто-техникалык, ал гана эмес жогорку билимдүү болуп саналышат. Ошол эле учурда мектептердин жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу уюмдарынын материалдык-техникалык базасы төмөн. Окуучулардын билимге болгон кызыкчылыгы начарлап кеткен, окутуунун сапаты жылдан жылга ылдыйлоодо.

Чыгыш Кыргызстандагы саламаттыкты сактоо боюнча тейлөө кызматы бирдей эмес, себеби айрым айылдарда же калктуу пункттарда медициналык мекемелер жок же алардан өтө алыс жайгашышкан. Андан дагы начар абалга медициналык кызматтан пайдаланууга мүмкүнчүлүк такыр ала албаган алыс жактан жер аянттарын алышкан фермерлер туш болушкан.

Транспорттук байланыш көпчүлүк калктуу пункттарда ырааттуу эмес. Ал жакта негизги унаа болуп ат араба сыяктуулар кызмат кылат. Транспорттук кызматтын жоктугунан фермерлер медициналык жардам гана эмес башка кызматтардын түрлөрүнөн дагы пайдалана алышпайт. Ошону менен бирге калктын арасында ар кандай оорулар көбөйүп, аларга каршылык көрсөтүү кыйынга турууда, себеби финансылык-экономикалык мүмкүнчүлүктөр чектелүү.

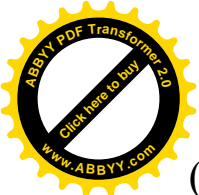
Медициналык мекемелердин тармагын кеңейтүү, аларды квалификациясы жогору кадрлар менен толуктоо, медициналык кызматтын сапатын арттыруу биосфералык аймактын бирден бир негизги маселеси болуп эсептелинет.

Айкын белгиленгендей, Чыгыш Кыргызстанда көптөгөн социалдык проблемалар кездешет. Биздин үмүтүбүздө эгер биосфералык аймак мындан ары ишин жакшы алып кетсе, анда көйгөйлүү маселелердин көбүн чечсе болот. Жаратылыш чөйрөсүн жакшыртуу экологиялык туризмдин өнүгүшүнө түрткү бере алат, анын өнүгүшү жаңы иш орундарын пайда кылып, экономикалык кырдаалдын жакшырышына алып келет.

Ошондуктан социалдык сфераны өнүктүрүш үчүн аймактын жаратылыш комплекстерине зыян кылбастан, экологиялык багыттагы өндүрүшкө багытталган экономиканы көтөрүү керек. “Тянь-Шань – дүйнөлүк табигый жана маданий мурас” деп аталган биринчи Ысык-Көл конференциясынын резолюциясында экологиялык туризмдин өнүгүшү жөнүндө төмөндөгүдөй белгиленген: “ Бара бара чарбалык иш аракеттер экологиялык продукцияны өндүрүүгө багытталып, ал эми региондун техникалык-өндүрүштүк инфраструктурасы экологиялык технологияга таянып өнүгүшү зарыл”.

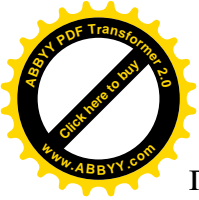
Чыгыш Кыргызстанда биосфералык аймак калкты жаңы иш орундары менен камсыз кылышы ыктымал. 1991-жылы ишке орноштуруу бөлүмүнө жумуш сурап кайрылгандардын ичинен ишке орношкондордун саны Ысык-Көл облусунда 31%ды, Нарын облусунда 13%ды түзгөн, себеби региондордо иш орундары жетишсиз болуу менен эмгекти уюштуруунун салттык эмес формаларынын начар өнүгүүсү, жана ошондой эле, жалпы социалдык-экономикалык өнүгүүнүн артта калуусу болуп саналат

(Эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо министирлигинин статистикалык отчету боюнча, 1991).

Базар экономикасынын шарттарында калкты социалдык жактан коргоо, ар кандай социалдык нормативдер аркылуу жүргүзүлүп, алар илимий негиздеги маалыматтарга таянып, калктын негизги талаптарын, тейлөө жүргүзүүнүн пайдалануу деңгээлин, акча кирешесинин чоңдугун жана калктын социалдык-демографиялык группасы боюнча адамдын жашоо аракетинин башка шарттарынын базасынын негизинде болушу зарыл. Эң оболу калктын өзү социалдык сферадагы, экономикадагы жана жаратылышты коргоодогу жетилген өзгөрүүлөргө даяр болушу керек. Биосфералык аймакты түзүү жана өнүктүрүү калктын аны менен болгон мамилесине, анын экологиялык жер иштетүүгө даярдыгына жана аймактын социалдык –экономикалык жактан статусуна аң сезимдүү мамилеси менен тыгыз байланыштуу. Адамдардын иш аракеттери табият жана коомдун өзгөрүү масштабдарына карабастан жаратылыштык-социалдык системалардын байланышын аң сезимдүүлүк менен ордуна коюуга жана текшерүүгө багытталган. Бул учурда эң негизгиси болуп эл өзү биосфералык аймакта жүрүп жаткан процесстерге түшүнүп, анын шарттарында билгичтик менен иштеп жана аталган аймакта чарбалык иштерди жүргүзүү процесстеринин принциптерин билүүгө тийиш.

Аталган маселени ишке ашырыш үчүн ар кайсы тармактардын жана ошондой эле жалпы эл чарбасынынын өнүгүүсүн жана алардын жайгашуусун башкарганга үйрөнүү керек. Көрүнүктүү

географ К. Оторбаев белгилегендей (1980, 68 б.) “Чарбаны аймактык уюштуруу проблемасын чечүү, бирден бир коомдук өнүгүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу, анын динамикалык жана пропорционалдык өнүгүүсү, илимий-техникалык прогресстин ылдамдашы, экономикалык жана социалдык өнүгүүнүн рационалдык программаларын чечүү жана өндүргүч күчтөрдүн рационалдуу жайгашышы болуп саналат”. Аймактык уюштуруу жаратылышты коргоо жана аны сарамжалдуу пайдалануу менен бирдикте жүрөт. Бирден бир маанилүү фактор болуп калктын экологиялык жактан даярдыгы эсептелинет, ал экологиялык аң сезимди жана ой жүгүртүүнү калыптайт.

Аймактын азыркы социалдык - экономикалык абалынын тиешелүү маалыматтарын талдап жана жергиликтүү калк менен кездешүүнүн негизинде бир нече проблемаларды таап, алар элдин келе жаткан өзгөрүүлөргө даяр эмес экендигин көргөздү:

- ⇒ Экологиялык агартуу жактан деңгээлдин төмөндүгү
- ⇒ Экологиялык аң сезимдин жана ой жүгүртүүнүн төмөндүгү
- ⇒ Айлана чөйрөнү коргоодогу мыйзамдарды билбегендиги
- ⇒ Облустук, шаардык, райондук жана айылдык мамлекеттик структуралардын жетекчилеринин жана калктын биосфералык аймактар жана башка корукка алынган аянттар жөнүндөгү маалымат менен аз камсыз болгондугу.

Аймактын калкынын негизги социалдык – экономикалык проблемалары төмөнкүлөр:

- Көпчүлүк калктагы акча каражатынын жетишсиздиги

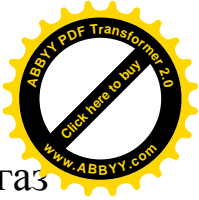
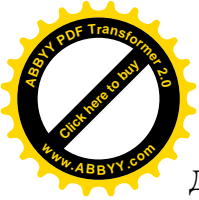
- Туруктуу иштеринин жоктугу
- Мектеп, медицина жана башка мамлекеттик мекемелердин кызматкерлеринин айлыктарынын төмөндүгү жана пенсиянын аздыгы.

Медициналык тейлөөнүн төмөндүгү жана оорулуулардын көбөйүшү, транспорттук тейлөөнүн начарлыгы, отун жана электрэнергиянын тартыштыгы айлана чөйрөгө терс таасирин тийгизүүдө. Айлана чөйрөгө жана калктын саламаттыгына суу менен камсыз кылуудагы техникалык жана санитардык проблемалар, малдардын ылаядарынын көбөйүшү жана ветеринардык кызматтын төмөндүгү өтө тескери таасирин тийгизүүдө.

Жаштардын арасындагы жумушсуздук жана алкогольдук ичимдиктерди пайдалануунун жогорулашы, шаарларда жана айылдарда санитардык тазалоонун илээндилиги, тиешелүү айыл чарба техникаларынын аздыгы жана аны үзгүлтүксүз издөө проблемалары жергиликтүү калктын арасында негизги ролду ойноодо.

Кошумча киреше алуу жана жашоо денгээлди көтөрүү максатында калкты жаңы шарттагы чарба жүргүзүү ыкмаларына үйрөтүү үчүн төмөнкү аракеттерди аткаруу зарыл (АСЫКУЛОВ, 2002):

➤ Кичи жана орто бизнести өнүктүрүүдөгү бизнес-долбоорлорду түзүү үчүн жергиликтүү калк арасында семинарларды өткөрүү (калктын көпчүлүк бөлүгү тиешелүү

документтерди толтурганды билишпейт, өз идеяларын кагаз аркылуу турмушка ашыра алышпайт)

➤ Социалдык багыттагы (медициналык мекемелер, тейлөө сферасы ж.б.) кызматкерлер үчүн информациялык жана практикалык семинарларды уюштуруу, аларды тиешелүү конкурстарга катыштырып грант жана кредиттерди алууга даярдоо максатында иштерди жүргүзүү

Калктын жаратылышты коргоо багытындагы билимин арттыруу жана коомчулуктун экологиялык аң сезимин көтөрүү максатындагы иштерин активдештирүү үчүн аларды төмөндөгү жолдор аркылуу алып кетүү керек:

⇒ Мектепке чейинки билим жана тарбия берүүчү мекемелерде экологиялык тарбия берүү; (жакынкы жерлерге экскурсия өткөрүү жана башка мектеп жашына чейинки балдар менен жаратылышка мамиле кылуу сезимин өнүктүрүү ыкмаларын уюштуруу)

⇒ Мектептерде жана жогорку окуу жайларынын программаларына экологиянын проблемалары боюнча кошумча маалыматтарды киргизүү жолдору менен экологиялык билим берүү жана тарбиялоо;

⇒ Экологиянын проблемалары боюнча областтык телерадиокомпаниялар аркылуу атайын программаларды уюштуруп, түрдүү семинарларды жана конференцияларды өткөрүү жана жергиликтүү басма сөздөрдө жаратылышты коргоого арналган макалаларды жарыкка чыгаруу жолдору менен айыл калкына экологиялык агартуу иштерин жүргүзүү.

Аталган иш чараларды аткаруу үчүн мамлекеттик, облустук, райондук жана айылдык башкаруу органдарынын, өзгөчө өкмөттүк эмес коомдук уюмдардын жана жергиликтүү калктын катышуусу аркылуу болушу керек.

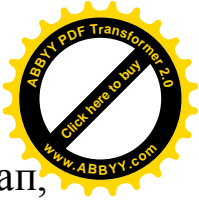
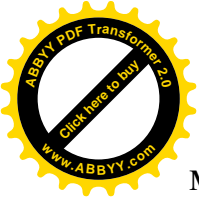
5 - Бөлүм. Кыргызстандагы трансформация процессиндеги жаратылышты коргоо концепциялары

5.1. Аймактын бийиктик аркылуу пайдалануусу

Региондун ичиндеги өрөөндөрдөгү чоң климаттык айырмачылык, тоолуу рельеф ар кандай ландшафттык өзгөчөлүктөрдү пайда кылып анда: чөлдөр, жарым чөлдөр, кургак жана шалбаалуу талаалар, талаалар, карагайлуу жана арчалуу токойлор, бадалдар, субальпы жана альпы шалбаалары жайгашкан.

Жаныбарлардын түрлөрүнөн кулжа (*Ovis ammon polii*), тоо теке (*Capra sibirica*) жана илбирс (*Felis Uncia*) аймактын эндемиги болуп саналат. Ысык-Көлдө жыл сайын 60-80 миң канаттуу кыштайт. Көл өзү балыкка бай эмес жана акыркы мезгилде балык уулоого убактылуу тыюу салынган. 1985-жылы жарык көргөн Кыргызстандын Кызыл китебине бул региондон өсүмдүктөрдүн 12 түрү, сүт эмүүчүлөрдүн 8 түрү жана канаттуулардын 15 түрү киргизилген.

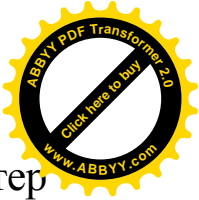
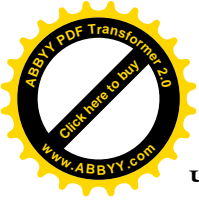
Айыл чарбасында жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу бийиктикке байланыштуу болуп, көбүнчө төмөн жана түздүктө жайгашкан аянттар көп колдонулат. Дыйканчылык зонасы көлдүн жээк боюнда жайгашып, деңиз деңгээлинен 1609 – 2200

метр бийиктикти ээлейт жана бул зонада калктын 80%ы жашап, жерди интенсивдүү пайдаланууну жүргүзүшөт. Бул аталган зонада калктуу пункттар, айыл чарба аянттары жана өнөр жай мекемелери, ошондой эле мейманканалар, санаторийлер, пансионаттар жана эс алуу үйлөрү орун алган. Токой жана жайыт зоналарында (д. д. 2200 – 3000 м) токой жана жайыттан тышкары тоо кен өндүрүштөрү жана сезондук туристтик мекемелер жайгашкан. Шалбаалар жайгашкан алыскы ареалдар жайкы жайыт (жайлоо) (д.д. 3000-4000 м) катары кой, уй, жылкы жана топоз багуу үчүн колдонулат. Ошентсе да бул районго жакын тоо кен ресурстары жайгашып аларды колдонууга багытталууда (Кумтөр алтын кени, Сары-Жаз калай кени). Деңиз деңгээлинен 4000 метр бийиктиктен жогору жайгашкан райондор мергенчилер жана альпинисттер аркылуу гана пайдаланылат.

5.2. Дыйканчылык жана мал чарбачылык – жашоо тиричиликтин негизги булагы

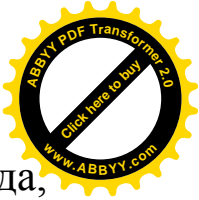
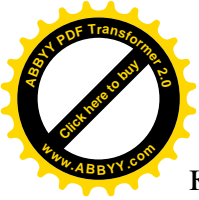
Көпчүлүккө белгилүү болгондой Кыргызстан көчмөндүк турмуштагы мал чарбачылыгында көп кылымдык тажрыйбасы бар агрардык жакка багытталган өлкө болуп саналат. Кыргыздар падышачылык Россияга кошулгандан тартып, андан кийин Советтер Союзу учурунда көчмөндөр турмушунан отурукташкан турмушка өтө баштаган. 1928-1929 – жылдары Москвадагы Коммунисттик партиянын Борбордук Комитети айдоо жерлерин жана малдарды совхоздорго жана колхоздорго бириктирүүгө өткөн. Жайыт ареалдарын колдонуу аркылуу Кыргыз ССРи советтик

чарбалык система үчүн кой өстүрүүгө багытталган. Советтер Союзу жоюлгандан кийин 1990-жылдардын аягында Кыргызстанда колхоздор жана совхоздор таркатылып, мамлекеттик мүлк менчиктештирилип, алар ошол чарбанын мүчөлөрүнө бөлүнүп берилген. Ошол убактардан баштап бул чарбаларда мурдатан иштеп келаткан эл өздөрүнүн мурдагы туруктуу ээлеген жумушчу орундарынан ажырап, алардын кирешеси да кепилдикке алынбай калды. Азыркы учурда мамлекет чектелүү гана жардам бере алгандыктан калк өзүнүн кирешесин жана чыгашасын өзү гана тейлеп жана турмуш-тиричилигин өзү камсыз кылышы керек болуп калды. Официалдуу маалыматтарга таянсак, Ысык-Көл областынын калкынын 70%ы айыл чарбасынын эсебинен жашашат. (Статком. КР, 2004).

Көпчүлүк үй чарбачылыгындагылар киреше алуунун соодасатык, тигүүчүлүк же эмгек миграциясы сыяктуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушса дагы, алардын жашоо тиричилигинде негизги камсыз кылуучу каражат болуп айыл чарбасы башкы орунду ээлейт.

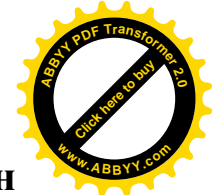
Мамлекеттик агрардык мекемелерди менчиктештиргенден кийин малдын саны кескин азайды. (SCHMIDT, 2001). Ысык-Көл өрөөнүндө жайыттар анын 30%ын ээлейт. (ТОКТОСУНОВ, 1998). Койдун саны алты жылдын ичинде 1,8 миллиондон (1991 – ж.) 580 миңге чейин түшкөн (1997 – ж.), башкача айтканда, бир миллиондон ашык кой калктын керектөө муктаждыгына байланыштуу сатуу же алмашуу жолдору аркылуу өздөрүнө башка керек нерселерди алуу үчүн азайган. Азыркы учурда айыл-

кыштактарга жакын жайгашкан жайыттар көп пайдаланылууда, себеби, көптөгөн малчылардын малды алыскы жайыттарга айдап барууга финансылык каражаттары жетишпейт, транспорттун кызматынан пайдалануу андан дагы кымбат.

Кээде жайыттардын сезондук пайдаланылуусунда да экологиялык тартипти бузган учурлар кайталанган. Жазгы жайыттарды жайкы жайыт катары пайдаланууга жол берилип, ортодо дыйкандар менен малчылардын кээ бир учурларда чатакташуусуна алып келген мисалдар жок эмес.. Аталган себептерге байланыштуу малдын саны азайганына карабастан, айыл-кыштактарга жакын жайгашкан жайыттар чоң антропогендик басымга ээ болууда, ошондуктан, ал жайыттар бузулуп , ал эми алыскы жайыттар пайдаланылбай калган.

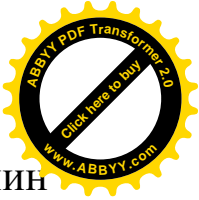
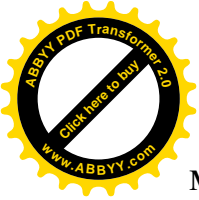
Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн сугат жана кайрак формалары биосфералык аймактын аянтынын 7%ын ээлеп, калк үчүн көз карандылыкты алгандан кийин ал чоң мааниге ээ болду. Антсе да, жер иштетүүнүн ыкмаларын туура эмес колдонуунун натыйжасында, башкача айтканда, которуп айдап-себүү жана минералдык жер семирткичтердин төмөнкү деңгээлде колдонулушу дан эгиндеринин жана картөшкөнүн түшүмдүүлүгүнүн кескин азайышына алып келди. Мындан сырткары айыл чарба азыктарын кайра иштетүүчү шаймандардын жана кичине техниканын жоктугунан көптөгөн чийки заттар эффективдүү пайдаланылбай калууда.

5.3. Кен байлыктар – мурас жана туруктуу валютанын негизи

Биосфералык аймакта ар кандай баалуу металлдардын кендери кездешет (алтын, калай ж.б.). Аларды иштетүүдө ар кандай мекемелер менен жаратылышты коргоо аракеттеринин ортосунда араздашуулар(конфликт) пайда болот. Бирден бир валюта алып келүүчү ишкана болуп Кумтөр алтын кенин иштетүү болуп саналат. Кен дениз денгээлинен 4200 метр бийиктикте көптөгөн суулардын башатында жайгашып, алтынды иштетүүдө ар түрдүү химиялык заттар колдонулуп жаратылыш объектерине (мөңгү, суу, токой ж.б.) зыян келтирилүүдө. Мындай уулу химиялык заттарды алтынды иштеткен кенге жеткизиш аракети Ысык-Көлдүн түштүк жээги аркалуу аткарылып, бул кыймыл айлана чөйрөгө зор коркунуч туудурууда. 1998 – жылдын 20-майында болгон автокырсыктын натыйжасында 20 тонна цианиддин 1762 килограммы Барскоон суусуна түшкөн, анын ичинен 566 килограммдан 863 килограммга чейинки көлөмү Ысык-Көлгө жетип, ал эми 189 килограммдан 255 килограммга чейинки натрийдин цианиди Барскоон жана Тамга айылдарынын талааларына жеткен. Ушул жылдын 20-майынан 16-июнуна чейин Жети-Өгүз району боюнча медициналык жардам сурап 8000 адам кайрылган, анын ичинен 2577 адамда уулануунун көрсөткүчтөрү катталган (МОЛДОГАЗИЕВА, 1998).

Ушундай эле кырдаал Кажы-Сайдын жанындагы азыркы учурда иштетилбеген уран кенинин кесепетинен байкалат. Ал объект ушул тапта ден соолук үчүн жана жаратылыш үчүн

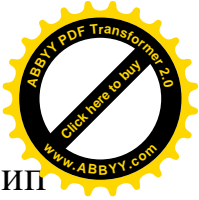
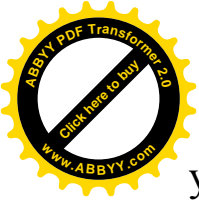

маанилүү тобокелди пайда кылууда. Эски уран кебегинин негативдүү радиоактивдүү басымы менен катар эле жергиликтүү калктын турмушунан экономикалык проблемалардын орун алышы келип чыккан. Иш орундары, бул жерде, болгону айыл чарбасында жана бир аз күрөң көмүр казууда иштегендерде гана кездешет. Советтер Союзу учурунда Ысык-Көлдүн аймагында уран казып алуудан тышкары, торпедаларды да сыноо иш аракеттери жүргүзүлгөн³.

5.4. Ысык-Көлдө эс алуу

Калктын кээ бир бөлүгү үчүн туризм бир топ эле экономикалык жактан таяныч болуп берүүдө. Ысык-Көл региону туризмдин элементардык көл жээгинде, кум үстүндө эс алуу менен катар суу спортунун мүмкүнчүлүгүнөн пайдалануу, ат туризми жана тоо спортунан балык уулоо, мергенчилик жана жаратылышка байкоо жүргүзүүгө чейинки түрдүү формаларын сунуш кыла алат. Советтер Союзу учурунда эле Ысык-Көлдө ар түрдүү эс алуу үйлөрү жана туристтик имараттары бар 27 эс алуу зонасы белгиленген (ЛУНЬКИН&ЛУНЬКИНА, 1987). Азыркы учурда да аталган мекемелер өздөрүнүн керектүүлүгүн жоготпой келишүүдө жана Ысык-Көлдүн популярдуулугу дагы эле болсо күчүндө. Буга мисал болуп 2003- жылдын маалыматтары Ысык-Көлдө ички жана чет өлкөлөрдөн келген туристтердин санынын 600 000 ден 900 000 ге жеткенин тастыктайт (<http://gazeta.kg/view.php.6618>). Советтик туризм азыркы учурдагыдай эле массалык туризм катары

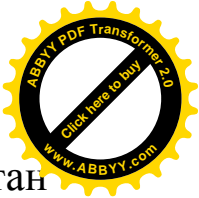
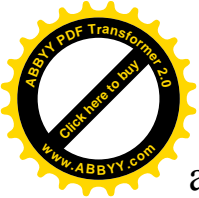
³ Ысык-Көлдө 1964 жана 1972 жылдын аралыгында торпедалар сынактан өткөн(Вырский&Ульянов, 2002)

уюштурулган жана анын өнүгүшү үчүн атайын жерлер белгиленип ошол жерде топтолуп, атайын адистештирилген, өзгөчө Чолпон-Ата шаарынын тегереги. Ысыккөлдүн түндүк жээгинде эл аралык аэропорттун курулуусу регионду дүйнөнүн булуң-бурчтары менен жакындатат. Ошондой эле Казакстан менен Кыргызстандын ортосундагы биримдикти чыңдоо маселеси экономикалык жактан бекемделет, себеби туристтердин көпчүлүгү Казакстандан келишет. Туристтердин көбөйүшү калктын экономикалык көз карандылыгын төмөндөткөнү белгилүү жана бул кадам экономиканын өсүшү үчүн керектүү болуп саналса да, көлдүн жээгинин жана жалпы эле региондун жаратылышынын антропогендик басымдын жогорулашына туш болушун эстен чыгарбоо зарыл жана бул милдет биосфералык аймактын менеджмент маселеси болуп саналат.

5.5. Ысык-Көлдүн жаратылышын коргоодогу кээ бир маселелер

Көптөгөн жарык көргөн эмгектерде кыргыздардын табигатка болгон тыгыз мамилеси чагылдырылган(ТОКТОСУНОВ 1998, SUCCOW 2004). Кыргыздар бүгүнкү күндө ислам динин тутканына карабастан, алар өздөрүн ошондой эле жаратылыш динине жакындыгын көрсөтүп келишүүдө, алсак, ар кандай ыйык жерлерге сыйынуу (булактар, тоолор, үнкүрлөр, мазар-бактар ж.б.). Мындан сырткары сыйынуу жолу менен өздөрүнүн каалоолорунун аткарылышын (оорулуулардын айыгышын, кургакчылыкта жаан-чачынды тилөө ж.б.). Ысык-Көлдүн өзү кыргыздын салтында жана

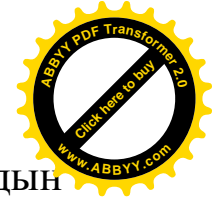
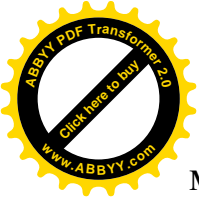
адабияттарында ыйык көл катары бааланып келүүдө, ошондуктан ал элдин салт санаалары үчүн чоң мааниге ээ болгон.

Биосфералык аймактын жаратылышы, анын калкынын өзгөчөлүктөрү азыркы учурдагы көптөгөн кыйын өзгөрүүлөргө байланыштуу (трансформация мезгилинде) чоң кызыгууларды туудурууда. Аймактын азыркы иштеп жаткан менеджмент стратегиясы жалаң гана жаратылышты коргоодогу экологиялык гана максатты көздөбөй, ошондой эле жергиликтүү калктын экономикалык жана коомдук кызыкчылыгын дагы калыс карап чыгып, аларда бири-бирине кемсинтүү процесси жүрбөшү керек.(ASYKULOV, SCHMIDT, 2005)

Ошондуктан ар кандай кызыкчылыктардын ортосунда карама-каршылыктар келип чыгышы мыйзам ченемдүү көрүнүш.

5.4.1. Экология же экономика

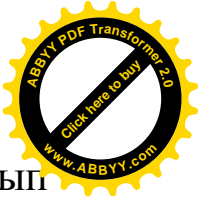
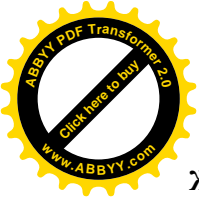
Азыркы экономикалык оор абал учурунда мал багып өстүрүү (мал чарбачылык) көптөгөн элдин калың катмары үчүн чоң мааниге ээ болуп, тамак-аш табуу жолу болуп келүүдө. Себеби сүт, эт, жүн жана башка тамак-аш продуктылары аларды сатып киреше табуунун негизги жолу болуп калды жана малдын өзү кандайдыр бир кыйын кезең учурунда (баласын окууга жибергенде, той – аш, адам кайтыш болгондо ж.б.) жергиликтүү калк үчүн аны сатып акчага айлантип алууга жараган капиталдык салым болуп калууда. Тоолуу талаалардагы жайыттар мал багуудагы негизги тоют базасынан болуп саналып, ал Борбордук Тянь-Шандын маданий ландшафтынын бир чоң бөлүгү жана ал биосфералык резерваттын

максаттарына карама-каршы келбейт. Карама-каршылык малдын саны өтө көп болуп же бир жайытка малдын жайылуусу жогорку деңгээлге чыгып, анын натыйжасында көптөгөн эрозиялык процестердин өнүгүүсүнө алып келгенде чыгат. Калктын жашоо-тиричилигинин камсыз кылуусу менен жаратылышты коргоодогу аталган карама-каршылыкты билүүдө 1997- жана 2002-жылдары жүргүзүлгөн сурап билүүнүн жыйынтыктарын колдонсок болот⁴: 1997-жылы сурамжылангандардын 70%ы малдын көбөйгөнү жаратылышка терс таасирин тийгизээри жөнүндө айтышкан, ал эми 26%ы малдын көбөйүшү жаратылышка терс таасирин тийгизбестигин билдиришкен. Ушуну менен катар эле малдын саны Советтер Союзу учурундагы деңгээлге жетишин сурамжылангандардын 82%ы каалайт, ал эми болгону 1,2%ы малдын санынын азайышын каалагандар болгон. Учурда малдын санынын туруктуу болушуна 23% сурамжылангандар макул болушкан, ал эми 1%ы анын санынын азайуусун туура көрөт. Бул сурамжылоонун 2004-жылдагы көрсөткүчү.

Кыргызстан чийки ресурстарга жарды болгондуктан, валютанын түшүшү Кумтөр алтын кенинен, ошондой эле туризмден үмүттөлүүдө. Кумтөр өзүнүн терс жактарын экосистеманы бузуу аркылуу көрсөтүп келүүдө, ошондуктан уулуу заттардан сактоо жана химиялык заттарды транспорт аркылуу тартып келүүдөгү коопсуздукту камсыз кылуучу иш аракеттерди жүргүзүү зарыл. Туризм болсо жаратылышка терс таасирин тийгизбей өнүгүшү мүмкүн. Бирок, мындай туризмдин түрү өтө

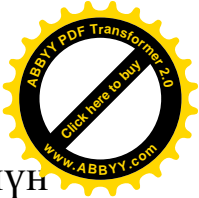
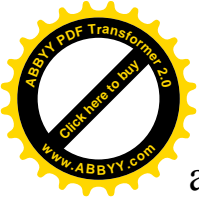
⁴ 1997-жылдагы сурамжылоо Т. Асыкулов аркылуу (2002), ал эми ушул эле суроолорду камтыган 2004-жылдагы сурамжылоо ГТЦ тин заказы боюнча жүргүзүлгөн.

жай өнүгөт жана анын потенциалы кээде өтө жогору бааланып калууда. Анын реалдуу жолу болуп “экологиялаштырылган” массалык туризмди контролдоо аркылуу өнүктүрүү болуп саналат. Мындай аракет менен сейилдөө жайларын жана лагерлерди колдонуп, жергиликтүү тамак-аш продуктыларын сатууга даярдоону жүргүзүү керек.

5.4.2. Коомчулук менен иш алып баруу

Сурамжылоо жүргүзүүдө 1997 – жылы сурамжылангандардын 60%ы биосфералык резерват деген эмне экенин билишкен эмес. Ал эми 2004-жылы бул суроо кайталанганда бул көрсөткүч 30%га түшкөн. Ошол эле учурда сурамжылангандардын жарымы массалык-маалымат каражаттарынан билишкен, себеби биосфералык аймактын “Ак куу” аттуу маалымат бюллетени 1997-жылдан тартып жылына төрт жолу чыгып, айыл кыштактарга бекер таратылып турган. Албетте, аймактын мааниси жергиликтүү тургундар үчүн өтө эле зор, элдин көпчүлүгүнө анын колдонуу функциясы жана резерватты коргоо же анын айрым зоналары жөнүндө дагы эле түшүнүк төмөн. Официалдуу жактардан экологиялык багыттагы жер пайдаланууга көмөк бере турган экологиялык саясат жүргүзүлгөн эмес. Биосфералык аймакта маркетинг иштери жалаң гана туризм үчүн жүргүзүлүп келбестен, ошондой эле, мисалы, айыл чарба азыктарын сатып өткөрүү боюнча да жүргүзүлбөйт. Биосфералык аймакка каттагандардын көпчүлүгү анын бар экендигин болгону экологиялык постто акча төлөгөн учурда гана билишет. Бул төлөнгөн жыйым каражаттары

атайын эсепке чегерилип, биосфералык аймактын өнүгүшү үчүн сарпталууга багытталган. Тилекке каршы, ойлогон ойду кыстаган турмуш жеңип жатат. Алсак, 2007- жылы экологиялык посттордон 11,3 миллион сом жыйым каражаты чогултулган болсо, анын 38 пайзы гана табият коргоо иш-чараларын аткарууга башкы дирекцияга калтырылып, калган сумма жогору жакка оодарылып кеткен.

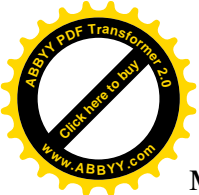
7-таблица. Биосфералык резерваттын жылдык финансысы

ӨКТА дын аты	Уюшулган жылы	Жылдык финансысы	
		Бюджеттен	Атайын эсептен
<i>Ысык-Көл БА</i>	ППКР 25.09.98ж, КР Мыйзамы (9.06.99 ж.), ППКР 24.01.2000ж.	935000	
<i>"Каркыра" "Ак-Кеме" экопосттору</i>			598200
<i>"Кызыл-Омпол" экопосту</i>			132720
Бардыгы		935000	730920

Биосфералык аймакка кирүү үчүн үч экологиялык посттон өтүү керек: Нарын областы менен чектешкен тараптан “Кызыл Омпол”, Казакстандын чек арасынан “Каркыра” жана Чүй областынан кирүүгө Балыкчыдагы “Ак кеме” экологиялык посттору уюштурулган.

5.4.3. Биосфералык аймактын учурдагы абалы

Аянты 43,1 миң чарчы километрди ээлеген Ысык-Көл областынын аймагы Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 13

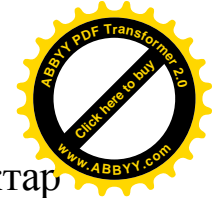

майындагы Мыйзамынын негизинде, Германия мамлекетинин жардамы аркасында жер шарындагы 94 мамлекеттин арасынан 411 биологиялык резерват катары 2001-жылдын сентябрь айында катталган. Чөлкөмдүн биосфералык аймак болуп, эл аралык ЮНЕСКО уюмунун курамына кириши чоь сыймык. Ошол эле мезгилде региондун биоартүрдүүлүгүн сактоо жана жайылтуу багытындагы милдеттерди аткарууда дүйнө коомчулугунун алдында чоь жоопкерчилик экендиги талашсыз.

Эл аралык ЮНЕСКО уюмунун «Адам жана биосфера» программасына ылайык «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын Башкы дирекциясы негизинен:

1. Жаратылыштын экологиялык системаларын, ландшафттарды, жер кыртыштарын, биотүрдүүлүктөрдү, генетикалык ар түрдүүлүктөрдү сактоо, өнүктүрүү жана калыбына келтирүү;
2. Аймактын социалдык-экономикалык жана маданий жактан өнүгүүсүнө ар тараптан көмөк көрсөтүү, жаратылыш менен коомчулуктун тыкыс байланышта болуусун камсыздоо;
3. Жаратылыш компоненттеринин акыбалын билүү максатында мониторингдерди жана узак мөөнөттөгү илимий иштерди жүргүзүү, калк арасында экологиялык тарбия жумуштарын активдештирүү, адистердин квалификациясын жогорулатуу, жаьы технологияларды өндүрүшкө киргизүү максаттарын көздөйт.

Башкы дирекция төмөндөгү Мыйзам актылырын жетекчиликке алуу менен иш жүргүзөт:

- «Кыргыз Республикасындагы биосфералык аймактар жөнүндөгү» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. 1999-жылдын 9-июнунда кабыл алынган. №48

- «Курчап турган чөйрөнү коргоо жөнүндөгү» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 1999-жылдын 16-июнунда кабыл алынган. №53.

- «Өзгөчө корулуучу жаратылыш аймактары жөнүндөгү» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. 1999-жылдын 28-майында кабыл алынган.

№1561-X11

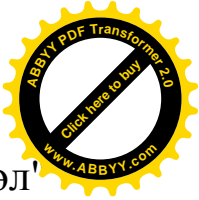
- «Кыргыз Республикасынын токой Кодекси» 1999-жылдын 8-июлунда кабыл алынган. №66

- «Ысык-Көлдүн экологиялык-экономикалык системасын туруктуу өнүктүрүү жөнүндөгү» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2004-жылдын 13-августунда кабыл алынган. №115

- Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн 2000-жылдын 24-январындагы №40 токтому менен бекитилген «Ысык-Көл» биосфералык аймагы жөнүндөгү» Жобо

- Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн 2000-жылдын 24-январындагы №40 токтому менен бекитилген «Кыргыз Республикасындагы суудагы корулуучу аймактар жана суу тилке объектилери жөнүндөгү» Жобо

Эл аралык биорезерваттардын стандартына ылайык биорезерват **өзөктүк, буфердик, өткөөлдүк** жана **калыбына келтирүү** деп аталуучу төрт зонадан турат. Биздин биосфералык аймагыбыз да ушул сыяктуу төрт зонага бөлүнгөн.

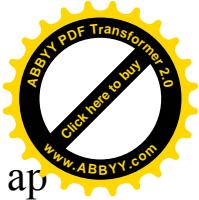

Өзөктүк зонага "Сарычат-Эрташ" жана "Ысык-Көл" мамлекеттик коруктары кирет. Ал жерлерде жаратылышты коргоо, экологиялык байкоо жүргүзүү, илимий-изилдөө иштери аткарылат.

Буфердик зонага жайыттар, бийик тоолуу жайыттар, мамлекеттик жер фондунун аянттары, тоолор, мөбгүлөр ж.б. жерлер кирет. Бул зонада негизинен мал чарбачылык жана ага тиешелүү болгон чөп даярдоо иштери жүргүзүлөт. Эсептөөлөр көрсөткөндөй, илимий изилдөөлөр аныктагандай биздин алыскы жана жакынкы жайыттарда экологиялык тең салмактуулукту бузбастан 750 миь баш кой, 140 ми баш уй жана 75 миь баш жылкы бакса туура болот. Мында жайыттарды пайдаланууну, жыл мезгилине жана жайыттын багытына жараша туура жолго коюу негизги ролду ээлейт. Мындан тышкары бул зонада токойчулук жана аңчылык жумуштарын уюштурууга уруксаат берилген.

Ысык-Көлдөгү жана ага куйган дарыя, суулардагы балыктарды коргоо, айрыкча урук таштоо учурунда балык улоочу бардык чарбаларга балык кармоону уюштурууга тыюу салуу, аны катуу көзөмөлгө алуу, балыкчылыкты акырындык менен майда көлдөргө жана жасалма көлдөргө көчүрүү иштерин жүргүзүү, балык өстүрүүчү чарбалардын ишин жандандырууга көмөк көрсөтүү, деги эле Ысык-Көлдү балыкчылардан куткаруу иштери биздин биосфералык аймактын негизги милдеттеринин бири.

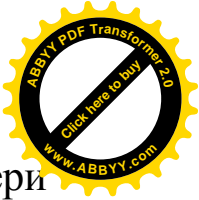
Ушул тапта областтын коомчулугунун, жетекчилигинин жана жаратылышты коргоо уюмдарынын алдында бири-бирине баш ийе бербеген эки маселе турат.

Биринчиси, дүйнөлүк мааниге ээ биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо, демек, балыктын жергиликтүү, эндемикалык түрүн сактоо, **экинчиси,** аймактагы социалдык-экономикалык проблемаларды чечүү, бул областтын калкынын жашоо-шарттарын жакшыртуу, аларды туруктуу иш менен камсыз кылуу. Эгерде так эмес маалыматтарга таянсак, бүгүнкү күндө Көл кылаасы боюнча бир жарым миңге жакын адам тиричиликтерин балык кармоо менен өткөрүшөт. Бул болсо балык улоого чыгуунун 90 пайызы мыйзамсыз экендигин ырастайт.

«Ысык-Көл» биосфералык аймагынын башкы дирекциясы балык кармоодогу браконьерликке каршы күрөштү күчөтүп жатат. Алсак, өткөн 2007-жылы бул багытта атайын топ түзүлүп, анын мүчөлөрү 2007-жылдын 18-февралынан 3-мартына чейин, 14-ноябрдан 27-ноябрга чейин, 5-декабрдан 17-декабрга чейин үч жолу оперативдүү рейддерди уюштурду. Алардын натыйжасында жалпы узундугу 19000 метрлик 184 даана балык кармоочу тор, алты кайык кармалды. Бул олуттуу маселе жыл сайын колдоого алынмакчы.

Аталган зонада жүргүзүлүүчү иштердин эң орчундуусу - туризм жана ден соолукту чыңдоо. Бул багытта туристтик чыйыр жолдорду, көпүрөлөрдү, конуштарды тиешелуу деьгээлге келтирип, кармап туруу жумуштарын жүргүзүшүбүз зарыл. Албетте табият эстеликтерин (үькүрлөр, шаркыратмалар, аскалар) жана археологиялык эстеликтерди сактоо, коргоо да көьүлдүн борборунан орун алышы керек.

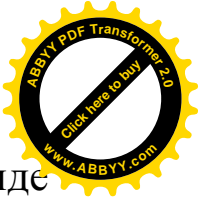
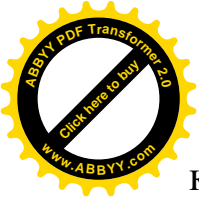

Өткөөл зонага болсо элдин тиричилик кылган жерлери кирет. Бул аймактарда мал чарбачылыгы, дыйканчылык, багбанчылык, туризм, эс алуу жана «Биосфералык аймак» жөнүндөгү Мыйзамга каршы келбеген бардык жумуштар аткарыла берет.

Аймакта эл аралык туризмдин тармактары өнүгүп баратканы менен андагы орун алган терс көрүнүштөрдү да моюнга алыш керек. «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын туристтик инфраструктурасы анча калыптана элек жана ал эл аралык туризмдин стандарттарына толук жооп бербейт. Ошондуктан туризм тармагына ички жана тышкы инвестицияларды кебири тартуу учурдагы кечиктирилгис милдеттерден болуп саналат.

Кийинки мезгилдерде «Ысык-Көл» биосфералык аймагына тиешелүү экологиялык посттордон түшкөн жыйым каражаттары, алардын кайда сарпталаары туурасында ар кандай ойлор айтылып жүрөт.

Экологиялык посттор үчөө: Балыкчы шаарына кире бериште «Ысык-Көл», Нарын тарапка багыт алганда «Кызыл - Омпол», Каркыра өрөөнүндө «Каркыра». Алар жогоруда айтып кеткен «Кыргыз Республикасындагы биосфералык аймактар жөнүндөгү» Мыйзамга, «Ысык-Көл» биосфералык аймагы жөнүндө Жобого» жана Ысык-Көл областтык Кеңешинин 2004-жылдын 24-январындагы № 1-133 токтомуна ылайык биорезерваттагы жумуштарды уюштурууга, жүргүзүүгө материалдык жактан колдоо көрсөтүү үчүн, ошондой эле биосфералык аймакка автотранспорт

каражаттарынын кирүүүсүн тартипке келтирүү ирээтинде уюштурулган.

Эл аралык тажрыйбага таянсак биорезерваттары бар мамлекеттерде экологиялык посттордон жана башка тейлөө кызматын көрсөтүүдөн түшкөн акча каражаттары толугу менен биосфералык аймактагы иштерди жандандырууга сарпталышы керек. «Кыргызстандагы биосфералык аймактар жөнүндө» Мыйзамда да ушундай белгиленген.

Мамлекеттик документтерде экологиялык посттордон келип түшкөн жыйым каражаттары «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын Башкы дирекциясынын каржысы болуп эсептелет жана ал бул максаттарга сарпталышы керек:

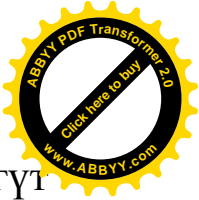
1. Биосфералык аймактын Башкы дирекциясын каржылоого, анын материалдык-техникалык базасын чыңдоого жана төмөндөгү милдеттерди аткарууга:

- «Жети-гуз», «Теплоключенка», «Түп», «Кең-Суу», «Чоң-Жаргылчак» жана «Долон» мамлекеттик корукчаларын кармоого, аларда илимий-биотехникалык иш-чараларды жүргүзүүгө;

- Чолпон-Ата шаарындагы экологиялык-маалымат борборунун ишин уюштурууга;

- жаратылыш ресурстарын коргоо, аларды рационалдуу пайдалануу боюнча илимий-изилдөө жумуштарын жана мониторинг жүргүзүүгө;

- жерди экологиялык жактан талапка ылайык пайдаланууну пландаштырууга жана багыттоого;

- «Ак куу» аналитикалык - маалымат газетасын жана үгүт китепчелерин, баракчаларын чыгарууга;

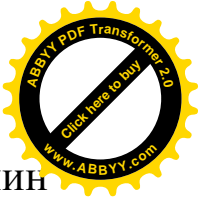
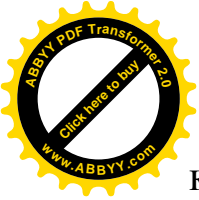
- көзөмөл жана күзөт кызматтарын уюштурууга;

2. биосфералык аймактагы ядролук зона болуп эсептелген «Ысык-Көл» жана «Сарычат-Эрташ» мамлекеттик коруктарында, Каракол улуттук жаратылыш паркында илимий-биотехникалык иш-чараларды жүргүзүүгө;

Экологиялык туризмди өнүктүрүүгө олуттуу мамиле жасалып жатканы менен анын флора менен фаунага тийгизген терс таасири туурасында ойлонуу өз деңгээлинде эмес. Бир эле Сарычат-Эрташ мамлекеттик коругунун аймагында 15тен ашык мергенчилик чарбасы бар. Ал эми интернетте болсо чет элдиктерди мергенчиликке чакырган 30га жакын компаниянын сайты жазылып жүрөт.

«Ысык-Көл» биосфералык аймагынын Башкы дирекциясы 2005 жылдын ноябрь айынан баштап Кыргыз Республикасынын өкмөтүнө караштуу курчап турган айлана чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча мамлекеттик агенттигине карайт. 2005 жылдын жыйынтыгы менен биосфералык аймакта аракеттенип жаткан Германиялык долбоор өз ишин аяктаган.

Германиялык техникалык борбордун жардамы менен Чолпон-Ата шаарында экологиялык маалымат борбору бүткөрүлүп, ишке киргизилди. Ал борбордо атайын көрсөтмө катары күндүн нуру менен жылытылуучу эки душ кол жуугучу менен пайдаланууга берилген. Пайдаланылган сууларды тазалоо жана аны

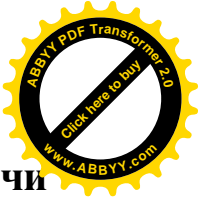
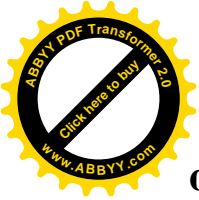

кайра сугат иштерине колдонуу боюнча немец адистеринин долбоору аркылуу үч пансионатта курулуш жумуштары жүрдү.

Областтын аймагынан орун алган өнөр жай ишканаларын, мекемелерин жана уюмдарын экологиялык паспорттоштуруу маселеси Союз тарагандан кийин колго алынбай калды. /ндүрүш тармактары тарабынан негизинен атмосфера, суунун составы, топурактын кыртышы белгилүү бир өлчөмдө булганат. Анткени, алар эл чарба продукцияларын өндүрүп жаткан соь табиятка залал келбей койбойт. Ошондуктан табият, жаратылыш менен ишканалардын, уюмдардын ортосундагы мамилени тактай турган документ – экологиялык паспорттун зарылдыгы мезгил талабы. Муну менен тигил же бул өндүрүш тармагынын табиятка келтирген терс таасири эсепке жана көзөмөлгө алынышы керек. Ал үчүн /кмөт тарабынан бекитилген атайын иш-чарага ылайык төлөм каражаттары жыйналып алынмакчы.

Жаратылыштын бир да саржан жери кароосуз калбоого тийиш. Учурда айыл өкмөттөрүн экологиялык паспорттоштуруу бузула элек дыь бойдон турат. Ырасында айыл тургундары табиятка өтө эле кайдыгер мамиле жасашууда. Айдоо аянттары эрозияга учурап, жайдактала, отоо баса баштады. Жайлоонун мүмкүнчүлүгүн рационалдуу пайдалануу жок. Суу ресурстарына сарамжал мамиле жасалбоодо. Кыскасы, айыл жеринин флорасы жана фаунасы көзөмөлгө өтө муктаж.

Жогоруда белгиленип кеткендерге байланыштуу биосфералык аймактын башкы дирекциясы төмөндөгү

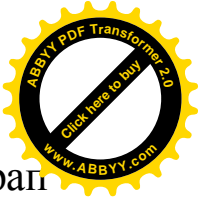
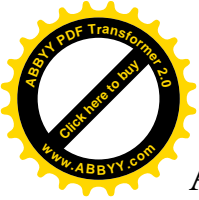
орчундуу маселелерди чечүүнүн зарыл экендигин биринчи планга коет.

1. Биосфералык аймактын башкы дирекциясын биосфералык аймакта экологиялык нормаларды колдонуу менен уруксаат бере турган бардык комиссиялардын курамына катышуусун, тактап айтканда:

- Мергенчиликке уруксаат берилүүдө;
- Балык чарбасын өнүктүрүүдө;
- Биосфералык аймакка тиешелүү зонадагы жерлерди пайдалануунун бардык түрүнө;
- Курулушка жер берүүдө;
- Курулуштун долбоорун экологиялык экспертизадан өткөрүүдө;
- Бүткөн курулуштарды эксплуатациялоого кабыл алууда;

2. Мыйзамсыз балык кармоолорду, мергенчилик кылууларды, токой чарбаларынын иш аркеттерин көзөмөлдөөдө биосфералык аймактын укуктарын Мыйзам чегинде областтык көзөмөл кызматтарынын укуктарынын деьгээлине жеткирүүнү.

«Кыргыз Республикасынын биосфералык аймактар жөнүндөгү» Мыйзамынын чийки иштелип калгандыгын мезгил өзү көрсөтүүдө. Анда зоналардын функционалдык бөлүнүү механизми толук ажыратылып көрсөтүлбөгөн. Ошондой эле жаратылыш аймагындагы пайдаланылуучу зоналарды кандай кылып контролдоо таасын белгиленген эмес. Мындан сырткары зоналарга бөлүү маселеси тиешелүү мекемелер жана министрстволор менен укуктук-нормативдик актылар аркылуу макулдашылган эмес.

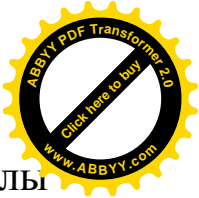
Андыктан, Мыйзамды өкмөттүк деьгээлде кайрадан кылдат карап чыгып, алымчаларды жана кошумчаларды киргизүү зарылчылыгы келип чыгууда.

Буфердик зонадагы жаьы курулуштарды курууга тыюу салынганына карабастан мындай иштер жүргүзүлүүдө. Айрыкча, Тоь районунун алыскы жайыттарында кашарлар, үйлөр уруксаатсыз салынууда. Ошондой эле геологиялык- чалгындоо жана кен иштетүү жумуштары мыйзамдык талаптарды бузуу менен жүргүзүлүүдө (Жыргалаң полиметалл кени, Көөлүдөгү графит жана темир кендери).

Сарычат-Эрташ мамлекеттик коругунун өзөктүк (ядролук) зонасынын алкымында жайгашкан «Кумтөр» алтын кенин иштетүү ишканасынын табиятка тийгизген терс таасирлерин аныктоо Биосфералык аймактын кызматкерлери үчүн татаал маселе болуп турат.

«Ысык-Көл» биосфералык аймагындагы өзгөчө корулуучу жаратылыш аймактары

Ысык-Көл мамлекеттик коругу. Ал 1948-жылы негизделген. Ээлеген жалпы аянты 19,1 миь гектар. Аймактан сүт эмүүчүлөрдүн 24, канаттуулардын 232, балыктардын 12 жана өсүмдүктөрдүн 297 түрү корголот. Баш калкалоого алынгандардын ичинен канаттуунун 11, курт-кумурскалардын 13 түрү Кыргыз Республикасынын Кызыл китебине жазылган..Эл аралык Рамсар конвенциясынын мүчөсү. Жыл сайын көлдө ар кыл канаттуулардын 20га жакын түрүнөн 60-80 миьи кыштайт.

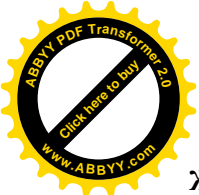
Сарычат - Эрташ мамлекеттик коругу 1995-жылы негизделген. Ички Тянь-Шандын Сырт өрөөнүндөгү тоо кыркаларынын экологиялык байлыгын корууга багытталган. Корук илбирстин, мадылдын, сибирь тоо эчкисинин, тянь-шань аркарынын мекени. Илбирс жаратылышты коргоонун эл аралык Кызыл китебинин «мейманы».

Ал эми **«Каракол» улуттук жаратылыш паркынын** географиялык түзүлүшү жогорудагыларга салыштырмалуу саал башкачарак. Улуттук парк 38256 гектар аянтты ээлейт. Анын ичинен 8600 гектары ядролук зонага кирет. Калган аймактарында мыйзамдын чектеринде токойчулук, токой көбөйтүүчүлүк жана башка чарбалык жумуштары жүргүзүлөт.

Чоң Жаргылчак мамлекеттик корукчасы. Ал Жети-Өгүз районуна караштуу Чоң Жаргылчак дайрасынын аймагынан орун алган. Түндүк жагы Тескей Ала Тоосунун тоо кыркалары менен чектешет. Ээлеген жалпы аянты 13,92 миң гектар. Корукчанын негизги максаты: жаратылыш комплекстерин жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактап, өсүмдүктөр менен жаныбарлардын сейректеп калган түрлөрүн көбөйтүү.

Аймакта канаттуулардын 10дон ашык түрлөрү, анын ичинен кекилик көп кездешет. Ошондой эле кургакта жана сууда жашоочу баканын эки түрү бар. Жылаандан-калкан тумшуктуу.

Жети Өгүз мамлекеттик корукчасы Тескей Ала Тоосунун төө өркөч кыркалары менен курчалган. Ээлеген аянты 31,3 миң гектар. Алдыдагы максат - токойлуу тоолордогу жаратылыш комплекстерин толугу менен сактап, андагы өсүмдүктөр менен

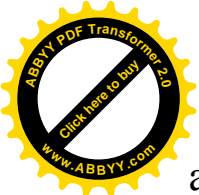
жаныбарлардын биологиялык жактан өз алдынча көбөйүшүнө көмөк көрсөтүү. Корукчаны сүт эмүүчү жапайы жаныбарлардын көп түрү мекендейт. Алар: илбирс, күрөң аюу, сүлөөсүн, жапайы чочко, эчки-теке, элик жана башкалар.

Түп мамлекеттик корукчасы. Түп районуна караштуу Түп суусунун жээгинде, Каркыра өрөөнүнүн оозундагы Ак Булак суусунан тартып, Түп жана Жыргалаң сууларынын айрылышына чейинки аймакты ээлейт. Жалпы аянты 19085 гектар. Корукчада учурда сейрек болуп бараткан күрөң аюу кездешет. Жырткычтардан сүлөөсүн, кашкулак, арыс чычкандары, карышкыр, суусар, мадыл жана кызыл түлкүлөрдү жолуктурууга болот.

Кең Суу мамлекеттик корукчасы Күңгөй Ала Тоосунун күн чыгыш тарабынан орун алган. Түндүк жагынан казак жергеси менен чектешет. Батыш жагы айтылуу – Көөчү ашуусу. Негизинен ээлеген жалпы аянты 6,878 миң гектар. Башка корукчалардан айырмаланган бир өзгөчөлүгү казак жергесинен көк кубалап, жайыт жаңылап көп жаныбарлар бери өтүп кайра кетип турушат. Алсак: бугулар, маралдар, эликтер, жапайы чочколор, аркар-кулжалар жана башкалар.

Өсүмдүктөр дүйнөсүнүн ар түрдүүлүгү башка жерлерге салыштырганда абдан арбын. Жайкысын дары - дарымек, бал берүүчү кызыл - тазыл гүлдөр жайкалат. Алардын арасында алтын тамыр, мамыры, көкө мерен, көк жана сары чай чөптөр, өчпөс гүл, көк баш, тогуз тобо, уу коргошун бар.

Теплоключенка мамлекеттик корукчасынын Алтын Арашан өрөөнүндө илгери бугу маралдар көп жайылуучу экен. Аларды

айыл аксакалдары «Улуу кийик» деп аташып атканга уруксаат бербей ыйык тутушкан. Ургаачылары марал, эркектери бугу аталып жашына карата шаа мүйүздөрү ачаланып бааланган.

Корукча ээлеген аянт 32,14 миң гектар. Бул жерден илбирсти, күрөб аюуну, сүлөөсүндү, жапайы чочкону, эликти жана башка жырткыч жаныбарларды кезиктирүүгө болот.

Долон мамлекеттик корукчасы Түп суусу Ысык-Көлгө куйган дубандагы ири дайралардын бири. Анын узундугу 120 чакырымга созулуп, саздактуу чөлкөмү 25 миң гектарга жетет.

Табигый шартка байланыштуу дайранын жээгинен майда көлдөр пайда болгон. Алар: Долон көлү, Бууган көл, Кара көл. Аталган көлдөр Түп суусунан «азык» алып тургандыктан жылдын кайсы мезгили болбосун соолбойт. Ошондуктан географиялык шарты маал-маалы менен журт которушкан сууда сүзүүчү канаттуулар үчүн байыр алууларына өтө ыңгайлуу.

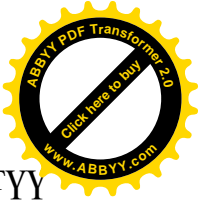
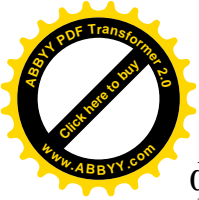
Корукчада Кыргызстандын Кызыл китебине жазылган , учурда жок болуп кетүү коркунучунда турган түркстан кундузу мекендейт. Ошондой эле мамлекеттик коргоого алынган, өтө сейрек кездешүүчү, саздактуу жерде өсүүчү айыр чөп бар.

Корукча 365 гектар жерди ээлейт. Анын ичинен 144,8 гектары суу.

Корутунду

Ысык-Көл биосфералык аймагы бирден бир керектүү долбоор болгонунуна карабастан, ал көрүнүктүү адамдардын идеализми жана бекемдиги аркылуу гана уюштурулган. Ал азыр дагы өз ордун жакшы таба элек, ошондуктан ага баа берүү али эрте. Кыргызстан үчүн биосфералык резерваттарды түзүү концепциясы жалаң гана экологиялык максатты көздөбөстөн, экономикалык багытта да биргелешип иш алып баруу максатын алдыга коёт. Азыркы күндө финансылык, экономикалык жана уюштуруу маселелерин чечүү кыйынчылыкка турууда. Биосфералык аймакта жашаган калк жаратылышты коргоону толугу менен колдойт, ошого карабастан бүгүнкү күндө күнүмдүк жашоого байланышкан экономикалык татаал жагдайлар жана өз алдынча жашоо коопсуздугу негизги маселе болуп келүүдө. Ушуга байланыштуу биосфералык аймактын менеджментин жүргүзүүдө экономикалык өсүү менен жаратылышты коргоонун ортосундагы балансты алып кетүү алдынкы орунда болушу керек. Буга башкаруудагы уюштуруучулуктун алсыздыгы кедергисин тийгизүүдө. ГТЦ жана NABU сыяктуу германиялык уюмдар техникалык жана

финансылык жардамдарды көрсөтүп келише да жергиликтүү уюмдардын менеджменти өз күчү менен чала өнүгүүдө.

Биосфералык аймактагы ар кандай жер пайдалануучулардын ортосундагы чоң карама-каршылыктар болбош үчүн келечекте төмөнкү чаралар колдонулушу керек:

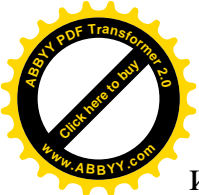
1. Ар кайсы тармакта эмгектенишкен экономикалык жактан кызыгуучулардын ортосундагы биргелешип иш жүргүзүү; (биосфералык аймак тараптан жер пайдаланууда компромисске келүү, жер пайдалануучулардын жер үчүн компенсациясы жана анын жаратылышты коргоого пайдаланылышы)

2. Массалык туризм багытында иштеген фирмалар, Кумтөр, фермердик ири чарбалар жана башка өндүрүш мекемелери биосфералак аймакка финансылык жактан колдоо көрсөтсө, анткени алардын коромжуларды толуктаганда жардамдашууга күчтөрү жетет. Андыктан биосфералык аймак жер иштетүүнүн жоболорун иштеп чыгышы абзел;

3. Экологиялык туризмге артыкчылык берүү. Экологиялык туризм менен алек болгон фирмалардын санын жана сапатын жогорулатуу. Аларга региондо туризм тармагын узак убакытка жана туруктуу өнүктүрүүсү үчүн шарт түзүп берүү;

4. Ысык-Көлдүн популярдуулугу анын жээгиндеги экологиялык басымдын көбөйүшүнө алып келет. Ошондуктан башка рекреациялык зоналардын колдонулушу туристтердин бир жерде стихиялык топтолуп калуу коркунучунан сактайт;

5. Биосфералык аймак, чоң-чоң ишканалардын мисалга алып айтсак, региондо жаратылыш ресурстарын пайдаланууда өз

ишин жүргүзүп жаткан “Камеко” сыяктуу чет элдик мекемелердин жергиликтүү калк же биосфералык аймактын кызаткерлери тарабынан иштелип чыккан жаратылышты коргоо жана башка экологиялык долбоорлору үчүн каражат бөлүп берүүсүнө жетишиши керек;

6. Бул аймакта экономикалык жактан кызыккандар өздөрүнүн чарбалык иштерин аткарууну баштаардан мурда айлана чөйрөгө мониторинг жүргүзүү үчүн каражат жагынан жардам берүүсү зарыл;

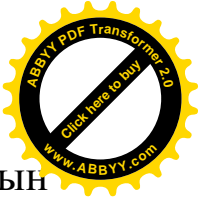
7. Региондогу кен байлыктарды пайдаланганга кызыккандар алгач биосфералык аймактын илимий кызматкерлери менен бирдикте илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүсү максатка ылайык;

8. Мыйзам базасын толук колдонуу аркылуу биосфералык аймактын башкы дирекциясы бай мекемелердин эсебинен бузулган жаратылыштын компоненттерин кайра калыбына келтирүү жана курчап турган чөйрөгө мониторинг жүргүзүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ боло алат;

9. Илимий институттар менен биргеликте биосфералык аймактагы жаратылыш комплекстеринин өзгөрүүсүн изилдөө;

10. Аймактардагы жаратылыш ресурстары ишкерлерди дайыма кызыктырып келген. Ошондуктан алардын иштерин тиешелүү чектерден чыгартпай координациялоо;

11. Айыл чарба азыктары үчүн регионалдык экологиялык сапат маркасынын жобосун иштеп чыгуу биосфералык аймактын бирден бир милдети болушу керек;

12. Биосфералык аймак менен өкмөттүк эмес уюмдардын жана экологиялык кыймылдардын биргелешип иштеши, азыркы болуп жаткан проблемаларды чечүүдө чоң жардам берет;

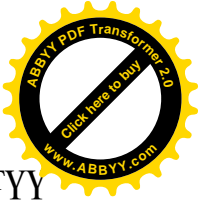
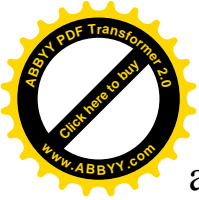
13. Бийликтин жогорку структураларынан биосфералык аймактын көз карандысыздыгы анын эркин жана эффективдүү иштешине мүмкүнчүлүк бере алат;

14. Мөңгүлөр жалаң гана Кыргызстан эмес, ошондой эле Кытай, Казакстан, Өзбекстан жана Тажикстан үчүн да таза суунун булагы болуп келүүдө. Ошондуктан көпчүлүк мөңгүлөрдү ядролук зонага кошуу зарылчылыгы бар. Калган мөңгүлөрдү туристтик багытта пайдаланса болот;

15. Токой массивдеринин чектелүү болгондугу – аларды коргоо талабын алдыга коёт. Токойдун кээ бир бөлүгүн буфердик зонада гана колдонуп, ошону мене эле катар алардын кайра калыбына келүүсү үчүн токтоосуз чараларды көрүү жана талап кылуу керек;

16. Кен байлыктарды иштетүү жүрүп жаткан аянттарды “Ысык-Көл” биосфералык аймагынын чегинен чыгаруу зарыл. Аталган аракет өзгөчө Кумтөр кенине тийиштүү, ал биосфералык аймак ЮНЕСКОго кабыл алганга чейин ачылган.

17. “Ысык-Көл” биосфералык аймагынын илимий жамааты Кажы-Сай жана Кумтөрдөгү кебектерди жана өнөр жай таштандыларын реабилитация борбору менен бирдикте пайда болгон проблемаларды изилдөөсү абзел. “Кыргыз Республикасынын биосфералык аймактар жөнүндөгү” Мыйзамында төмөнкүдөй жазылган: “Биосфералык аймактарда иш

аракеттерди каржылоо республикалык жана жергиликтүү бюджеттин, ошондой эле биосфералык аймактын зоналарына кирүүнүн, юридикалык, физикалык жана башка жактардын ыктыярдуу салымдарынын, ошондой эле мыйзамга каршы келбеген булактардын эсебинен жүргүзүлөт.” (Сборник законов КР.,1999. с.241). Ошондуктан “Ысык-Көл” биосфералык аймагы аркылуу мыйзам чегиндеги жаратылышты коргоо жана экологиялык проблемаларды чечүү үчүн бардык чараларды колдонуу зарыл. Азыркы учурда республикалык бюджет өз башынан бир топ кыйынчылыктарды өткөрүүдө. Мындай шарттарда биосфералык аймактын чегинде иш-аракеттерди жүргүзгөн жана жер пайдаланган жетиштүү финансылык базасы бар болгон Камеко, Дүйнөлүк Банк сыяктуу мекемелер каражат жагынан жардам берсе туура болоор эле. Биосфералык аймактын чегине кирүүдөн түшкөн киреше анын ишинин жогору карай жылышына чоң көмөк көрсөтө алат;

18. Радиоактивдик жактан булганган аянттар орто жана жогорку экологиялык сезгичтеги жерлерде жайгашкан. Аларда рекультивация иштерин жүргүзүү үчүн түрдүү мүнөздөгү атайын чараларды колдонуу талап кылынат. Айрым булганган жерлер мисалга алсак, Кажы-Сайдын жана Кумтөрдүн кендеринин кебектери үзгүлтүксүз жана көп убакытты талап кылган иш-аракеттерге муктаж. Ошондуктан реабилитация иштери өткөндөн кийин бара бара аларды өнүктүрүү же буфердик зонага кошуу максатын алдыга коюу керек.

Иштин негизги максаты Чыгыш Кыргызстандын трансформация процессиндеги же кайра жаралуу мезгилиндеги социалдык-экономикалык шарттарын ачып көрсөтүү жана ушул территориянын мисалында биосфералык резерваттарды түзүү үчүн сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Биосфералык аймак Чыгыш Кыргызстан үчүн коргоолуучу табигый аймактын бир түрү болуп эсептелинип, ал жеке эле жаратылыш коргоо үчүн гана эмес, ал жерде социалдык-экономикалык жактан узак убакытка же туруктуу өнүгүүсү үчүн шарт түзүүнү максат кылат. Эгерде жаратылыш экономиканын гана өнүгүүсү үчүн тез пайдаланылып, аны коргоо талабы аткарылбаса, жер ошончолук өзүнүн баалуулуктарынан тез ажырап, келечекте экономикалык жана экологиялык чоң маселенин келип чыгышына алып келет. Ошондуктан аймакты колдонууда жаратылышка терс таасирин тийгизбей, бирок, элдин экономикалык мүдөөсүн канаттандыруучу тармактарды өнүктүрүүгө шарт түзүлүшү керек. Буга мисал кылып жарататылышка терс таасирин көп тийгизүүчү Кумтөр алтын кени, же ошондой эле пайда алып келе турган, бирок массалык жагын айтпаганда жаратылышкатерс таасирин өтө аз тийгизүүчү туризм тармагын салыштырып айтсак болот.

Эгерде экономикалык кызыкчылыкты көздөп, ошол жерди колдонууну негизги максат кылса, анын аракеттери жергиликтүү калкка пайдалуу болсо, биосфералык аймак компромисске келип, алардан кайра калыбына келтирүү иштерин талап кылып жана башка экологиялык иш-аракеттерге жардам берүүсүнө жетишиши керек.

Адабияттар

АСЫКУЛОВ Т. Биосферный резерват и его создание в Кыргызстане. –Бишкек: 2002, -74 с.

АСЫКУЛОВ Т. Развитие особо охраняемых природных территорий в Кыргызстане (на примере предполагаемого биосферного резервата «Ысык-Көл»).//Геодинамика, металлогения полезных ископаемых и геоэкология: Сборник научных трудов. Бишкек, КГ-МИ, КИМС, № 5, 1999. -С. 250-253.

АСЫКУЛОВ Т. Особо охраняемые природные территории Нарынской области и перспективы их развития.// Вестник КГНУ. Естественно-технические науки. Бишкек, Часть III. 1999, -С.14-18.

ОТОРБАЕВ К.О. Территориальная структура народного хозяйства Киргизской ССР // В книге: Региональный экономико-географический анализ и прогнозирование. - Фрунзе: « Кыргызстан», 1980. -С. 66-82.

Основные направления экологически ориентированного планирования землепользования на биосферной территории «Ысык-Кёл». -Бишкек: Изд-во «Абсолют»,1999.

Основные направления экологически ориентированного планирования землепользования на территории предполагаемого биосферного резервата (Иссык-Кульская область). -Бишкек, 1998, -234 с.(Отчет «Бюро БТ «Иссык-Куль»)

Резолюция Первой Международной Иссык-Кульской конференции о перспективах экологического развития „Тянь-Шань-сохранение мирового природного и культурного наследия. Чолпон-Ата. 23-июля, 1994 г.

Сборник законов Кыргызской Республики в области охраны окружающей среды. –Бишкек, 1999. –262 с.

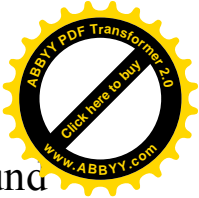
Статическая отчетность (текущая) Министерства труда и социальной защиты населения Республики Кыргызстан, 1991.

Туризм в Кыргызстане. Статистический сборник. Бишкек, 2001.

Туризм Кыргызстана. – Бишкек. Раритет, 2001. –164 с.

Чет тилиндеги адабияттар

ASYKULOV, Tolkunbek; SCHMIDT, Matthias.
Naturschutzkonzepte im Transformationsprozess. Das

Biosphärenreservat Ysyk-Köl in Kirgistan. Natur und Landschaft. Heft 8. -Stuttgart 2005. Verlag W. Kohlhammer.

BICK, Hartmut; FRANZ, HELMUT-P.; RÖSER, Bernd. Die Konzeption des MAB – Projektbereiches & „Schutz von Naturgebieten und dem darin Enthaltenen genetischen material“ –8-19 S.// In Biosphärenreservate. Bericht den 1. Internationalen Kongress über Biosphärenreservate vom 26. September – 2. Oktober 1983 in Minsk/UdSSR. Bonn 1984. MAB- Mittelungen 20.

BIOSPHERENRESERVATE in Deutschland. Leitlinien für Schutz, Pflege und Entwicklung. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg, 1995. -337 S.

BIOSPHERENRESERVATE in Deutschland. Begleitbroschüre zur Wanderausstellung. W.Goerke -Vorsitzender des Deutschen Nationalkomitees für Deutsches MAB.

BIOSPHERENRESERVATE im Vergleich zu anderen Schutzgebieten. Vergleichende Schutzgebietscharakteristik 1999, Magdeburg, Ministerium für Raumordnung und Umwelt des Landes Sachsen-Anhalt.

BIOSPHERE RESERVES: The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network. UNESCO, Paris, 1996.(
Биосферные резерваты: Севильская стратегия и законные границы мировой сети. ЮНЕСКО, Париж, 1996., на русском языке, оригинал на английском)

FISCHER, Wolfgang; GENENNIG, Bernd; HEITKAMP, Barbara.
Konflikt- und Kooperationsraum Biosphärenreservate. –
Jülich, 1996, -57S.

KRITERIEN für Anerkennung und Überprüfung vom
biosphärenreservaten der UNESCO in Deutschland. Bonn,
Fassung vom 6. Juli 1995. -55 S.

Интернет маалыматтары

Закон Кыргызской Республики «Об особо охраняемых
природных территориях» (Введен в действие
постановлением Жогорку Кенеша Кыргызской
Республики от 28 мая 1994 года, №1562-Х11), «Ведомости
Жогорку Кенеша Кыргызской республики» Бишкек: 1994
год №7, статья 234. (www.toktom.kg.21.06.01)

Заповедники. Kyrgyzstan Development Gateway,
2001. (<http://rus.gateway.kg/park>)

<http://www.unesco.org/mab/brlist.htm.21.06.01>.

<http://www.biosphaere.ch> 19.09.2001

<http://www.hpht.sbg.ac.at> 18.09.2001

<http://www.gov.kg>

<http://www.index.org.ru/eco/59.html>)

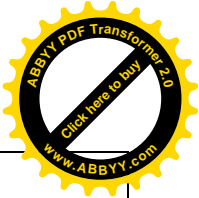
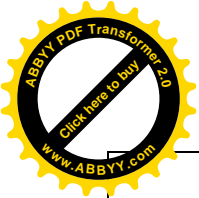
<http://www.wildnet.ru/Russian/Sbornik/sbornik17/Doc7.HTML>

Тиркеме

1-Тиркеме. Биосфералык резерваттар боюнча негизги чечимдер

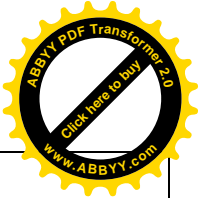
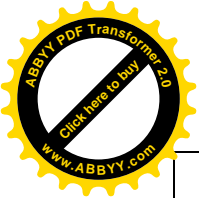
Мезгил	Укуктук негиз түзүү		Кыргызстандагы пландардын ишке ашышы	Комментарийлер
	ЮНЕСКОнун чегинде	Кыргызстандын чегинде		
1968	Жобону кабыл алуу	-	-	Парижде өткөн “Эл аралык эксперттик Биосфераны сактоонун жана сарамжалдуу пайдалануунун илимий негиздери” долбоору
1970	Программаны кабыл алуу	-	-	ЮНЕСКОнун генералдык конференциясы “Адам жана Биосфера” программасын кабыл алган
1974	Биосфералык резерват боюнча концепцияны иштеп чыгуу	-	-	“Адам жана Биосфера” программасы аркылуу ишкер группанын биосфералык резерваттардын бүткүл дүйнөлүк тармагын түзүүсү
1976	Биосфералык резерваттардын тармагы	-	-	Минск шаарында өткөн
1979	Сары-Челек коругу биосфералык	Буга чейин (1959 ж. бери) Сары-Челек	-	Сары-Челек биосфералык коругу Түштүк Кыргызстанда

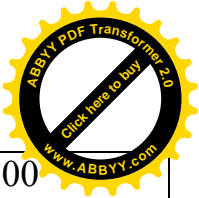
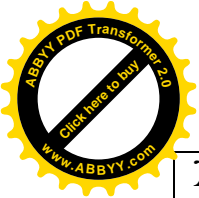
	резерваттардын эл аралык тармагына кирген	коругу деп аталчу		жайгашкан
1983	Биосфералык резерваттар боюнча иш аракет планы кабыл алынган	-	-	План ЮЕСКОнун Генералдык конференциясы аркылуу кабыл алынган

1-тиркеменин уландысы

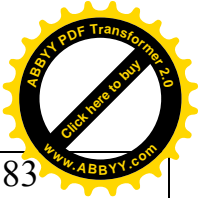
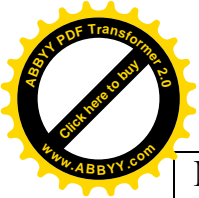
1994	-	“Өзгөчө корголуучу аянттар” жөнүндө мыйзам кабыл алынган	-	
1994	-	-	Биринчи эл аралык Ысык-Көл конференциясы	Конференциянын аты “Борбордук Тянь-Шань табигый жана маданий мурас” деп аталган
1994	-	КМУ(Кыргыз мамлекеттик университети) география факультети жана ЕМАУ(Ернст Мориц Арндт Университет) ботаникалык институту аркылуу келимшимге кол койуу	Чыгыш Кыргызстан боюнча биринчи экспедиция	Бул экспедицияда Берлинден бир немис аспиранты жана Бишкектен эки кыргызстандык адис катышкан
1995	-	-	Биосфералык резерват боюнча илимий изилдөөлөрдүн Башталышы	ЕМАУ жана КМУ нун кызматкерлери катышкан изилдөөлөр Нарын жана Ысык-Көл облустарында жүргүзүлгөн
1995	Севиль стратегиясы	-	-	Севильяда (Испания) биосфералык резерват боюнча концепция кабыл алынган
1995-1998	-	-	Биосфералык резерватты түзүү боюнча	Бишкекте биосфералык резерват боюнча бюро түзүлгөн жана

			долбоордун иштери	жергиликтүү изилдөөлөр жүргүзүлгөн
1999	-	2-Тиркеме. Мамлекеттик корукчалар (заказниктер)		
Аты, Качан уюшулган		Биосфералык аймактар жөнүндө мыйзам кабыл алынган	Жайгашкан жери	Мамлекеттик корукчалардын мүнөздөмөсү
2000	-	“Ысык-Көл биосфералык аймагы” жөнүндө жобо	-	Аталган мыйзам жалаң гана Кыргызстанда эмес, ошондой эле Болгоңа Кыргыз Республикасынын өкмөтү аркылуу бекитилген
Балтырхан токойлуу (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567	мамлекеттик корукчасы	Жалал-Абад областы, району	“Ысык-Көл биосфералык аймагы”	Уруктуу карагайдын табигый массиви
Бүлөлүү токойлуу (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567	мамлекеттик корукчасы	Ош областы, Алай району	Алай	Азыркы убакта түзүлүү аралаш уланууда
Дашман токойлуу (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567	мамлекеттик корукчасы	Жалал-Абад областы, Базар-Коргон району	Жангак-жемиш токой	5043
				384
				5000

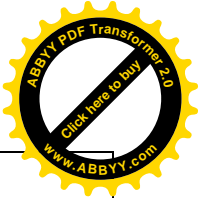
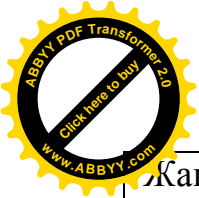
Жылгынды токойлуу (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567 мамлекеттик корукчасы	Ош областы, Ноокен району	Чоң мөмөлүү мисте бадалдары	300
Ийри-Суу токойлуу (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567 мамлекеттик корукчасы	Нарын областы, Нарын району	Тянь-Шань карагайлуу токою	395
Кайынды мамлекеттик токойлуу корукчасы (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567 мамлекеттик токойлуу корукчасы	Нарын областы, Нарын району	Тянь-Шань карагайлуу токою	405
Курукол токойлуу (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567 мамлекеттик өзгөчө коругу	Жалалабат областы, Алабука району	Тяньшань карагайлуу токой	350
Кичи-Ак-Суу токойлуу (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз Министрлер токтому № 567 мамлекеттик корукчасы	Ысык-Көл областы, Ысык-Көл району	Тянь-Шань карагайлуу токою	95

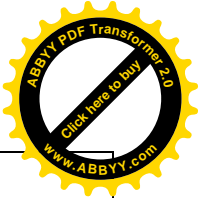
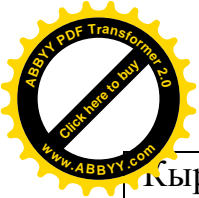
Мискин-Сай мамлекеттик токойлуу өзгөчө коругу (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалалабат областы, Ала-Бука району	Тяньшань карагайлуу токой	383
Узун -Акмат мамлекеттик токойлуу корукчасы (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалал-Абад областы, Токтогул району	Ак карагайлуу токой	14771
Жалпы аянты 22587,3			

3- Тиркеме. Ботаникалык мамлекеттик корукчалар (казанниктер).

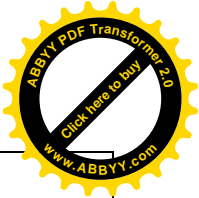
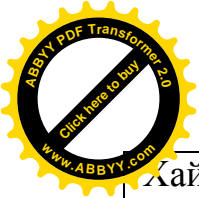
Аты, качан уюшулган	Жайгашкан жери	Мамлекеттик өзгөчө коруктун муруздомосу	Жалпы аянты
Байдамтал мамлекеттик ботаникалык корукчасы (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ысык-Көл областы, Ысык-Көл району	Шобердин селитрянкасынын жана сибирь чингилинин өскөн участкалары	20
Чон Ойкайын мамлекеттик ботаникалык корукчасы (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ош областы, Алай району	Кооз алайкан өсүүчү аймак	50
Алмалуу мамлекеттик ботаникалык корукчасы (казанниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Чүй областы, Кара-Балта району	Мандалак, пион, шафран өсүүчү аймак	100

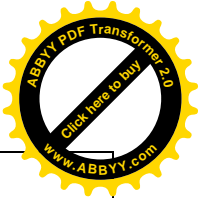
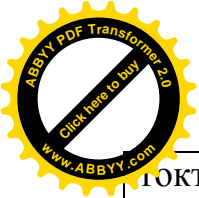
Жангактуу мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Баткен областы, Ляйляк району	Окшош мандалак өсүүчү аймак	50
Жел-Тийбес мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалал-Абад областы, Аксы району	Түштүк жарым чөл эталондук участогу	800
Кара-Арча мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Талас областы, Кара-Буура району	Грейг мандалагы өсүүчү аймак	100
Капчыгай мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Чүй областы, Кемин району	Чекенде өсүүчү аймак	280
Кош-Тектир мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалал-Абад областы, Ала-Бука району	Жогору умтулган мандалак өсүүчү аймак	30
Кыргыз-Гава мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ош областы, Ноокен району	Кооз юнондун өскөн орду	50
Маймак мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975	Талас областы, Кара-Буура району	Кауфман мандалагы өсүүчү аймак	60

Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567			
Мин-Куш мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Нарын областы, Жумгал району	Байбиче чекей өсүүчү аймак	693
Рязан-Сай мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалал-Абад областы, Аксы району	Узун-Акмат жүзүмү, жапайы өсүүчү анар өсүүчү аймак	110
Сары-Моңол мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ош областы, Алай району	Костычев кундуз гүлү өсүүчү аймак	60
Сүлүктү мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567 № 567	Баткен областы, Лейлек району	Мала Кызыл мандалак өсүүчү аймак	30
Суусамыр мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 18.12.1990 Кыргыз Республикасынын Окмотунун токтому № 366	Чүй областы, Жайыл району	Суу жээктеп өсүүчү тал, карагайлуу токой, Янчевский карагаты өсүүчү аймак	2168,5
Түп мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ысык-Көл областы, Түп району	Арча	100

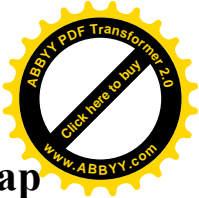
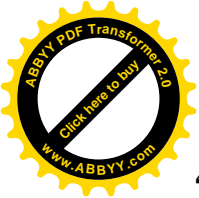

Хайдаркан мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ош областы, Кадамжай району	Мала мандалак аймак	Кызыл өсүүчү	30
Чанач мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалал-Абад областы, Ала-Бука району	Кауфман мандалагы аймак	өсүүчү	50
Чаткал мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалал-Абад областы, Ала-Бука району	Бөксө тоолуу бадал баскан прангос басымдуулук кылган талаа эталондук участогу		600
Чыранды мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ош областы, Кадамжай району			500
Чоң-Арык мамлекеттик ботаникалык корукчыасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Чүй областы, Алламүдүн району	Колпаковский чекилдеги, мандалак аймак	Юнона, өсүүчү	80
Чоңкуурчак мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Чүй областы, Алламүдүн району	Мандалак, чекилдек аймак	Юнона, өсүүчү	30
Шилбили-Сай мамлекеттик ботаникалык корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин	Талас областы, Кара-Буура району	Чекенде		150

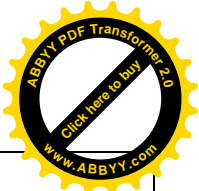
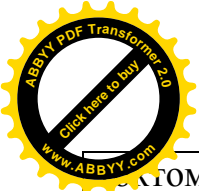
Токтому № 567

Жалпы аянты 6161,5 га

4-Тиркеме. Мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчалар (заказниктер)

Аты, качан уюшулган	Жайгашкан жери	Мамлекеттик өзгөчө коруктун мүнөздөмөсү	Жалпы аянты
Ак-Буура мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ош областы, Кара-Суу району	Кыргоол, кекилик, элик	13600
Гүлчө мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (заказниги), 29.12.1972 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 532	Ош областы, Алай району	Күрөң аюу, каман, тоо эчкиси, улар, кекилик	500
Жардуу-Кайынды мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Чуй областы, Жайыл району	Элик, тоо эчкиси, кыргоол, кекилик	18 698
Чоң-Жаргылчак мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (заказниги), 20.06.1990 № 187	Ысык-Көл областы, Жети-Өгүз району	Кызыл китепке кирген жаныбарларды сактоо жана калыбына келтирүү	23098
Жети-Өгүз мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (заказниги), 20.06.1990 № 187	Ысык-Көл областы, Жети-Өгүз району	Кызыл китепке кирген жаныбарларды сактоо жана калыбына келтирүү	30000
Кеъ-Суу мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (заказниги), 20.06.1990 № 187	Ысык-Көл областы, Түп району	Аңчылык өндүрүшү, анын ичинде кызыл китепке кирген жаныбарларды сактоо жана калыбына келтирүү	8712
Киров мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (заказниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин	Талас областы, Кара-Буура району	Аркар, элик, тоо эчкиси	28 674

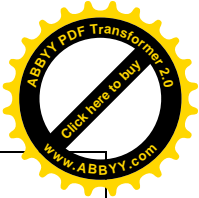
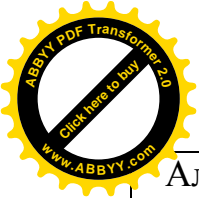
Токтому № 567				
Кочкор мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (казнаниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Нарын областы, Кочкор району	Кыргоол , чил, кекилик	2335	
Сандалаш мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (казнаниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Жалал-Абад областы, Чаткал району	Аркар, тоо эчки, мензбир сууру	44100	
Теплоключенка мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (казнаниги), 20.06.1990 № 187	Ысык-Көл областы, Ак-Суу району	Илбирс, тоо эчки, улар, каман, кекилик	29000	
Тогуз-Торо мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (казнаниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Нарын областы, Тогуз-Торо району	Күрөң аюу, илбирс, кекилик	26600	
Түп мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (казнаниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ысык-Көл областы, Түп району	Элик, каман, марал	19085	
Чычкан мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (казнаниги), 20.06.1990 № 187	Жалал-Абад областы, Токтогул району	Күрөң аюу, каман, элик, тоо эчки, улар, кекилик	36000	
Яссы мамлекеттик анчылык (зоологиялык) корукчасы (казнаниги), 6.11.1975 Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин токтому № 567	Ош областы, Өзгөн району	Чил, кыргоол, коен	6 173	

Жалпы аянты 286 575 га

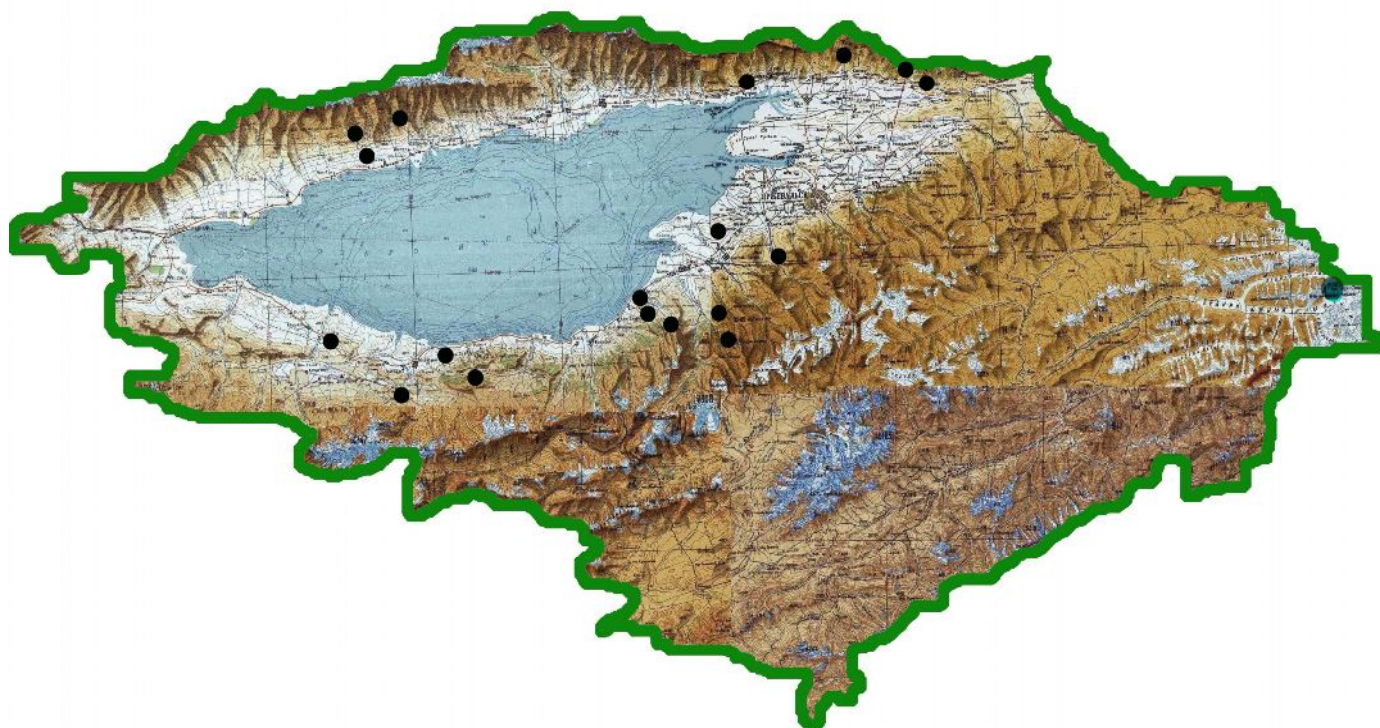
5-Тиркеме. Мамлекеттик геологиялык корукчалар (заказниктер)

Аты, Качан уюшулган	Жайгашкан жери	Мамлекеттик өзгөчө коруктун мунуздомосу	Жалпы аянты
Абшир-Сай шаркыратмасы 6.11.75г. № 567	Ош областы, Ноокат району, Абшир-Сай коктусу	Палеозой доорундагы тектердеги кооз шаркыратма	-
Барскоон шаркыратмасы, 6.11.75 г. № 567	Ысык-Көл областы, Жети-Өгүз району, Барскоон коктусу	Тескей Ала- Тоосундагы карагайлуу токойдогу кооз шаркыратма	-
Ыссык-Ата шаркыратмасы, 6.11.75 г. № 567	Чүй областы, Ысык-Ата району	Бийиктиги 12 метрге жеткен, үч шаркыратмадан турган каскад	-
Көгүчкөнсугат шаркыратмасы 6.11.75г. № 567	Чүй областы, Аламүдүнн району, Чонкурчак суусу	Бийиктиги 35 метр келген шаркыратма	-
Тегерек шаркыратмасы, 6.11.75 г. № 567	Ош областы Кара-Үңкүр суусу	Бийиктиги 20 метр келген шаркыратма	-
Тахт-Сулайман тоосу – мамлекеттик геологиялык корукча (заказник) (жаратылыш эстелиги), 6.11.75 г. № 567	Ош шаары	Байыркы тарыхый эстеликтерди камтыган геоморфологиялык түзүлүштөгү оригиналдуу табигый объект	60
Каньон Данги, 6.11.75 г. № 567	Ош областы, Ноокат району, Конуш Данги	Өзгөчө рельефи жана үңкүрлөрү менен айырмаланган объект	-
Каньон Кажырты	Нарын областы, Кочкор жана Тянь- Шань райондору	Сон-Көл жана Кажырты коктуларынын кооз участктору	
Каньон Ат-Башы	Нарын областы, Ат-Башы району	Рельефттин өзгөчө формалары	
Чиль-Майрам үңкүрү, 6.11.75 г. № 567	Ош областы, Араван району, Чиль-Устун	Байыркы жазуулары бар өзгөчө кооз үңкүр	-
Ажыдар-Үңкүр, 6.11.75 г. № 567	Ош областы, Ноокат району, Жыйма	Терендиги 150 метрге жеткен үңкүр	-

Ала-Мышык үңкүрү, 6.11.75 г. № 567	Нарын областы, Нарын шаары	Грот галерея кезектешип алмашып турган кызыктуу жаратылыш объектиси	-
Чоң-Барит үңкүрү 6.11.75 г. № 567	Ош областы, Ноокат району Улуу тоо	Барит чөкмөлөрүндөгү өзгөчө сүрөттүү объект, тереңдиги 60 метр	-
Жийделүү үңкүрү, 6.11.75г. № 567	Баткен областы, Хайдаркан району, Жийделүү	Күмүш кени	-
Согон-Таш үңкүрү, 6.11.75 г. № 567	Жалал-Абад областы, Базар- Коргон району	Кооз сталактит жана сталагмиттүү үңкүр	-
Чил-Устун үңкүрү, 6.11.75 г. № 567	Ош областы, Араван району, Чил-Устун	Байыркы жазуулары бар өзгөчө кооз үңкүр	-
Жети-Өгүз аскасы, 6.11.75 г. № 567	Ысык-Көл областы, Жети-Өгүз району	Кызыл конгломераттан турган уникалдуу аска кыркалары	-
Кара-Жыгач аскасы, 6.11.75 г. № 567	Жалал-Абад областы Аксы району	Сейрек кездешүүчү шамаалдын таасири астында пайда болгон геоморфологиялык объект	-
Кан жана Гут кени, 6.11.75г. № 567	Баткен областы, Баткен району		-

Ысык-Көл биосфералык аймагындагы табигый ыйык жерлер

6-сүрөт. Биосфералык аймакта бир нече табигый ыйык жерлер орун алган

Бйык жана мазарлуу жерлер да биосфералык резерваттарды түзүүдө эске алынышы керек.

Биосфералык резерватта экологиялык туризмдин дагы бир унаасы жана туристтерди кызыктырган жаныбар катары төөнү эсептесе болот

Сөгөттү экологиялык туризмдин уникалдуу объектиси

Кыскартуулар

АК	Акционердик коом
БА	Биосфералык аймак
БИ	Бириккен ишкана
БУУ	Бириккен улуттар уюму
БР	Биосфералык резерват
ЖОЖ	Жогорку окуу жайлары
МАК	Мамлекеттик акционердик коом
КМУУ	Кыргыз мамлекеттик улуттук университети
КОК	Кумтор оперейтинг компани
КЭТЗ	Кажы-Сай электротехникалык заводу
МАВ	Man and Biosphere (Адам жана Биосфера)
МЭУ	Мамлекеттик эмес уюмдар
НАВУ	Германиянын табият коргоо союзу
ӨКТА	Өзгөчө корголуучу табигый аянттар
ЮНЕСКО	United Educational Scintific and Cultural Organistion; билим, илим жана маданият тармагы
ЮНЕП	Айлана чөйрө боюнча БУУнун программасы
ФАО	Азык түлүк жана айыл чарба маселелер боюнча уюм
ЭТЗ	Электротехникалык завод
GTZ	Техникалык кызматташуу коому
DAAD	Немецтик академиялык алмашуу кызматы
EMAU	Ернст-Мориц-Арндт-Университет

Жумакадыр КАРАМОЛДОЕВ
Толкунбек АСЫКУЛОВ
Эралы БАРЫКТАБАСОВ

БИОСФЕРАЛЫК РЕЗЕРВАТ ЖАНА АНЫ КЫРГЫЗСТАНДА ТҮЗҮҮ

Экология багытындагы илимий чыгарма

Рецензиялаган

Биология илимдеринин кандидаты А.М. МУРСАЛИЕВ,
География илимдеринин кандидаты К.Ж.ЖУМАШЕВ.

Редактору

Таалайбек КАЛЫКОВ

Фотосүрөтчүсү

Эралы Барыктабасов, Толкунбек Асыкулов

Жасалгалоочу

Компьютерде терген

Толкунбек АСЫКУЛОВ

Корректору

Бардык сын-пикирлер tolkun20@hotmail.com электрондук дареги аркылуу кабыл алынат. Ар бир сын-пикир авторлордун кийинки иштерине чоң жардам болот деп эсептешет.